

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)

BULLETIN **OF THE KARAGANDA UNIVERSITY**

LAW
Series

№ 2(98)/2020

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)
Индексі 74619
Индекс 74619

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ҚҰҚЫҚ сериясы

Серия ПРАВО

LAW Series

№ 2(98)/2020

Сәуір–мамыр–маусым
30 маусым 2020 ж.

Апрель–май–июнь
30 июня 2020 г.

April–May–June
June, 30th, 2020

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2020
Караганда, 2020
Karaganda, 2020

Бас редакторы

химия ғыл. д-ры, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі
Е.М. Тажбаев

Жауапты хатшы

PhD д-ры
Ғ.Б. Саржанова

Редакция алқасы

А.С. Қыздарбекова, ғылыми редактор заң ғыл. канд.,
Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ (Қазақстан);
Г.З. Кожаметов, заң ғыл. д-ры, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ (Қазақстан);
С.К. Амандыкова, заң ғыл. д-ры, АІУ Жоғары құқық мектебі, Нұр-Сұлтан
(Қазақстан);
М.А. Сарсембаев, заң ғыл. д-ры, бас ғылыми қызметкер, «Болашақ»
консалтингтік тобы» ЖШС, Нұр-Сұлтан (Қазақстан);
К.А. Бакишев, заң ғыл. д-ры, Қазтұтынуодағы ҚЭУ (Қазақстан);
Чанкова Добринка, PhD д-ры, Неофит Рильский атындағы Оңтүстік-Батыс
университеті, Благоевград (Болгария);
Б.А. Тайторина, заң ғыл. д-ры, М.Х. Дулати атындағы
Тараз мемлекеттік университеті (Қазақстан);
Н.В. Мороз, заң ғыл. канд., Ұлттық зерттеушілік ядролық
университет «МИФИ», Москва (Ресей);
Греджи Марко, PhD д-ры, Феррара университеті (Италия);
Г.А. Ильясова, жауапты хатшы заң ғыл. канд.,
Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28.

Тел.: (7212) 77-04-38 (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: law-vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, М. Оразбаева

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13108–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.06.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 14,12 б.т. Таралымы
200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 33.

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
д-р хим. наук, профессор, чл.-корр. НАН РК
Е.М. Тажбаев

Ответственный секретарь
д-р PhD
Г.Б. Саржанова

Редакционная коллегия

А.С. Киздарбекова,	научный редактор канд. юрид. наук, КарГУ им. Е.А. Букетова (Казахстан);
Г.З. Кожаметов,	д-р юрид. наук, КарГУ им. Е.А. Букетова (Казахстан);
С.К. Амандыкова,	д-р юрид. наук, Высшая школа права АІU, Нур-Султан (Казахстан);
М.А. Сарсембаев,	д-р юрид. наук, г. н. с., ТОО «Консалтинговая группа «Болашак», Нур-Султан (Казахстан);
К.А. Бакишев,	д-р юрид. наук, КЭУ Казпотребсоюза (Казахстан);
Чанкова Добринка,	д-р PhD, Юго-Западный университет им. Неофита Рильского, Благоевград (Болгария);
Б.А. Тайторина,	д-р юрид. наук, ТарГУ им. М.Х. Дулати (Казахстан);
Н.В. Мороз,	канд. юрид. наук, Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», Москва (Россия);
Греджи Марко,	д-р PhD, Университет Феррара (Италия);
Г.А. Ильясова,	ответственный секретарь канд. юрид. наук, КарГУ им. Е.А. Букетова (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28.

Тел.: (7212) 77-04-38 (внутр. 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: law-vestnik.ksu.kz

Редакторы
Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, М. Оразбаева

Компьютерная верстка
Г.К. Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Право».

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 13108–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.06.2020 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 14,12 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 33.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А. Букетова.

100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский государственный университет, 2020

Main Editor

Doctor of Chemical sciences, Professor, Corresponding member of NAS RK

Ye.M. Tazhbayev

Responsible secretary

PhD

G.B. Sarzhanova

Editorial board

- A.S. Kizdarbekova,** Science editor Cand. of law
Ye.A. Buketov KarSU (Kazakhstan);
- G.Z. Kozhakhmetov,** Doctor of law Ye.A. Buketov KarSU
(Kazakhstan);
- S.K. Amandykova,** Doctor of law AIU Higher law school
(Kazakhstan);
- M.A. Sarsembayev,** Doctor of senior research associate LLC Consulting
group «Bolashak», Nur Sultan (Kazakhstan);
- K.A. Bakishev,** Doctor of law KEU (Kazakhstan);
- Chankova Dobrinka,** PhD doctor South-West University
«Neofit Rilski», Blagoevgrad (Bulgaria);
- B.A. Taitorina,** Doctor of law M.Kh. Dulaty Taraz
State University (Kazakhstan);
- N.V. Moroz,** Cand. of law National research nuclear
University «MEPhI», Moscow (Russia);
- Greggi Marco,** PhD doctor University of Ferrara (Italy);
- G.A. Ilyassova,** secretary Cand. of law
Ye.A. Buketov KarSU (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan.

Tel.: (7212) 77-04-38 (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: law-vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, M. Orazbayeva

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Law» series.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Proprietary: RSE «Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13108–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.06.2020. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 14,12 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 33.

Printed in the Ye.A. Buketov Karaganda State University Publishing house.

38, Gogol Str., Karaganda, 100012, Kazakhstan. Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

---

МАЗМУНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

<i>Amandykova S.K., Bukalerova L., Korpebayev Zh.</i> The role of political parties in the election of deputies Parliament of the Republic of Kazakhstan.....	6
<i>Beibitov M.S., Taitorina B.A., Baisalova G.T., Azretbergenova I.Zh.</i> Legal field of the institution of constitutional review: past and present.....	13

ӘКІМШІЛІК ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚ АДМИНИСТРАТИВНОЕ И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

<i>Жусупов А.Д., Карыбаев С.К.</i> Финансовый рынок Республики Казахстан и его правовая защита в Евразийском экономическом союзе.....	24
<i>Karipbaev Zh.B., Mussin K.S.</i> The concept of administrative responsibility of minors.....	32
<i>Taitorina B.A., Baisalova G.T., Assanova A.A.</i> Application problems of legislation on administrative offenses in the field of customs	40

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Амандықова С.К., Алтынбасов Б.О.</i> Жаһандану жағдайында жоғары оқу орындарын басқарудың модельдері: тарихи-құқықтық аспектілері.....	49
<i>Серікбаева С.С., Шәкірова А.Б.</i> Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет: өзара әрекеттестік және өзара ықпал шектері.....	62

ҚЫЛЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

<i>Arenova L.K., Nabieva E.A.</i> Actual issues of countering the financing of terrorism and extremism: a psychological and forensic aspect.....	74
<i>Kalguzhinova A.M., Amanzholova B.A., Ualiyeva Zh.B.</i> On trends of criminal and legal policy for countering extremist crime in the Republic of Kazakhstan.....	82
<i>Arenova L.K.</i> Forms of interaction between state and law enforcement agencies on the use of information on countering the financing of weapons of mass destruction	91

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

<i>Murat S., Aidarbekov B.A., Kemelbay A.B.</i> The problem of resolution of legal collisions and conflict in the context of property rights protection.....	102
--	-----

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ — INFORMATION ABOUT AUTHORS	112
--	-----

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

DOI 10.31489/2020L2/6-12

UDC 342.843.17

S.K. Amandykova¹, L. Bukalerova², Zh. Korpebayev³

¹*Astana International University, Nur-Sultan, Kazakhstan;*

²*RUDN University, Russia;*

³*L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: amandykova@mail.ru)*

The role of political parties in the election of deputies Parliament of the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the participation of political parties in the elections of deputies of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, including deputies of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. The role of political parties as an institution of representative democracy, which is expressed in the representation of the opinion of the people in the legislative branch of power, is substantiated. In the process of research, the laws were studied: the constitutional law of the Republic of Kazakhstan «On Elections in the Republic of Kazakhstan», the laws of the Republic of Kazakhstan «On Political Parties». The analysis of the activities of political parties of the Republic of Kazakhstan and foreign countries through an in-depth study of laws and practice. A study of the practice of legal regulation and the participation of political parties in legislative elections in foreign countries shows the limited approaches used in Kazakhstani legislation to create favorable conditions for the establishment of a multi-party system, to involve the widest sections of the population in political activity and to participate in the elections of deputies of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. Features of the proportional electoral system of the system that are used in the election of deputies of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan were identified. The article shows the processes of a gradual transition from a majoritarian electoral system to a proportional system, which allowed political parties in Kazakhstan and a number of foreign countries to actively participate in the process of election of deputies. When writing the article, the authors used general methods of scientific knowledge: synthesis and analysis, induction, deduction, modeling, which made it possible to comprehensively consider the studied constitutional and legal phenomena. The methods of comparative legal, systemic, logical and statistical were also applied.

Keywords: elections, deputy, candidate, political parties, suffrage, democracy, electoral system.

Introduction

The relevance of the study is expressed in the fact that the Republic of Kazakhstan, having proclaimed it a democratic state, has been developing its political and party system from the first days of independence. A political system is democratic if it allows you freely form political parties, and parties to fight for power, or not to share power. The defining characteristic of parties as political institutions is that they serve as a mechanism linking state institutions with civil society institutions by representing the interests of citizens in public authorities, as the Law of the Republic of Kazakhstan «On Political Parties» of June 15, 2002 defines «Political a party is a voluntary association of citizens of the Republic of Kazakhstan, expressing the political will of citizens, various social groups, in order to represent their interests in representative and executive bodies of state power, local self-government and participation in their formation» [1]. From the very beginning, in the process of forming the party system of the Republic of Kazakhstan, there were many political

parties and movements. They arose and disintegrated, which is quite natural for the stage of formation of a Democratic Party system. It should be added, of course, that all parties, movements and simply formations differed among themselves in the number of members and the scope of their activities. It should be noted the impact of numerous political reforms over the past decade in the Republic of Kazakhstan on the development of the democratic processes of Kazakhstani society, which involves the further strengthening and development of political parties and civil society institutions.

In his message of September 2, 2019 «Constructive public dialogue — the basis of stability and prosperity of Kazakhstan», the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokaev emphasized the importance and important role of political parties in the prosperity and development of the state, he said: «As the Head of State, I see my task in promoting the development of a multi-party system, political competition and pluralism of opinions in the country. This is important for the stability of the political system in the long run. The upcoming elections to the Majilis of the Parliament and maslikhats should contribute to the further development of the multi-party system in the country» [2]. Thus, the special purpose of the parties is noted, which is the fulfillment of the role of a kind of connecting link between society and power and vice versa. Parties carry out the identification, justification and expression of the interests of various social groups and strata. Parties play an equally important role in uniting various interests, reducing them to a common denominator, which contribute to nationwide consolidation. Participating in the struggle for power, in its implementation, in the adoption of important political decisions and control over their implementation, the parties represent in the political power system those layers and groups of society whose interests they express.

The aim of this work is a theoretical analysis of the legal status of political parties as subjects of the electoral process as an institution of constitutional law of the Republic of Kazakhstan, the identification of its legal differences from a similar institution of constitutional law of foreign countries, as well as a comparative legal analysis of the peculiarities of legal regulation of the interaction of political parties with other subjects of the electoral process in Kazakhstan and in other states.

Methods and materials

When writing this article, the methodological foundation was the general scientific methods of cognition, as well as specific sociological methods based on the knowledge, analysis and classification of facts, phenomena and processes, including the documentary method. In addition, analytical-systemic, formal-legal, logical, and other research methods were applied that allow a comprehensive analysis of the system of legal regulation of interaction between political parties and state bodies of the Republic of Kazakhstan.

Results

With the introduction of a proportional electoral system and a new procedure for compiling party lists and distributing mandates, other problems are also emerging. Firstly, the Constitutional Law on Elections does not guarantee regional representation in the Majilis, since this factor is not taken into account when determining (choosing) candidates to be included in party lists. Secondly, the connection of voters with the deputy corps is lost, because when distributing deputy mandates within a party by the decision of its governing body, deputies of the Majilis do not need to maintain any relations with voters, since a different kind of task is being urged — to seek a favorable attitude towards the party leadership. The way out in this situation is seen by us in the inclusion in the Constitutional Law «On Elections in the Republic of Kazakhstan» of a norm on the mandatory registration of regional representation in the distribution of deputy mandates and the corresponding consideration of this factor in compiling party lists [3].

Parliamentary elections are primarily governed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Law «On Elections in the Republic of Kazakhstan» (Law on Elections), the Law «On Political Parties» and resolutions of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan (CEC).

Article 87, paragraph 3 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated September 28, 1995 No. 2464 «On Elections in the Republic of Kazakhstan» (as amended on March 13, 2017) states: «Political parties compile party lists in the alphabetical order of the state language... «In addition, article 97–1, paragraph 5. «The sequence of distribution of deputy mandates is determined by the governing body of a political party from among the candidates included in the party list...» [3].

Discussion

The Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1995 proclaimed parliament the highest representative body of the Republic, carrying out legislative functions. The parliament became bicameral, consisting of the Senate (upper house) and the Majilis (lower house), operating on an ongoing basis.

Ninety-eight deputies of the Majilis are elected by party lists based on universal, equal and direct suffrage by secret ballot; nine deputies of the Majilis are elected by the Assembly of the People of Kazakhstan. Party lists are divided into two types: open and closed.

In some countries, voters are given the choice: vote for the entire party list or for a particular candidate or candidates. Such party lists are called open lists or free lists.

The rule of «free lists» allows the voter, who voted for the entire list, to express their attitude to the candidates by putting preferences against their names in numbers or otherwise, that is, indicate whom he wants to see elected first, whom in the second, etc. The rule is valid in Sweden, Austria, Switzerland, Denmark, Japan and some other countries [4; 56].

With closed lists, the voter has no influence on the composition of the party's representation. With closed lists, the party initially arranges candidates in priority order: candidates at the top of the list are the first to receive mandates. At the same time, the voter is deprived of the opportunity to determine his attitude to the candidates, since he votes for the party, and not for the particular candidate. A voter may not cast his ballot to an unacceptable candidate who is at the head of the list, only by voting against the whole party, if such a choice is provided for in the state's electoral system.

When holding elections in the lower house of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the voter is given a ballot in which he puts any mark in the empty square to the right of the name of the political party for which he votes (clause 2 of article 42 of the Law on Elections). Thus, the voter votes for the party as a whole and does not have the right to cast a vote for a particular candidate. Further, according to the results of voting on party lists, as follows from clause 5 of article 97–1, deputy mandates are distributed in the order determined by the governing body of a political party from the number of candidates included in the party list [3]. If the party's governing body does not make the distribution on time, the CEC distributes the mandates according to the list of candidates provided to it, i.e. alphabetically listing the names of candidates.

This distribution procedure is contrary to common foreign practice. Foreign countries are characterized by such a system of distribution of mandates, when the party initially draws up lists of candidates in a preferential manner. In other words, upon reaching the percentage barrier, those candidates who are at the top of the list are the first to receive mandates. Such an algorithm allows the voter to better understand the consequences of winning the party, and also increases the transparency of the process of distribution of mandates, which helps to increase public confidence in the party and the electoral system as a whole.

The right to nominate candidates for deputies of the Majilis elected by party lists belongs to political parties registered in the established manner, while parties have the right to include only party members in party lists.

In Kazakhstan, the election of 98 deputies of the Majilis of the Parliament is carried out according to the system of closed party lists. Political parties compile lists in the territory of a single nationwide constituency in alphabetical order. The inclusion in the party list of persons for election to the Majilis shall be by a majority of the total number of members of the highest body of a political party, and they shall not be entitled to include persons who are not members of this political party.

Only one list from one political party with the number of candidates not exceeding the established number of deputy mandates, distributed among political parties by thirty percent, is allowed to register. Thus, voters vote for political parties, not specific candidates, because the principle of closed lists applies. Voters choose this or that party, having no idea who will enter the Parliament specifically. The mechanism of inclusion in party lists remains unclear for the majority of voters.

If the voter is not allowed to make any changes to the list of candidates drawn up by the party, then these are rigid, closed lists. If changes can be made, then such lists are open. Free lists apply in conjunction with preferential voting. The preferential voting institute (Belgium, Holland, Sweden, etc.) enables voters to vote not only for the list of candidates for a particular party, but also to give preference to certain candidates within this list. We consider it possible to use the system of free party lists with preferential voting; in this case, the voter can contribute to the election of a candidate placed in the middle or at the end of the list.

Special laws of many states (Portugal, Mexico, Italy, Austria, Denmark, Sweden, France, Bulgaria, Lithuania, etc.) guarantee officially registered political party's certain rights to participate in the electoral

process, in legislative activity, in the formation of state authorities and local self. During the election period, they are provided with benefits in obtaining financial assistance from the state, in disseminating their information both through their own channels, and through state-owned media and mass media.

In the Federal Republic of Germany, it is expressly provided for in this regard that if a party does not nominate its candidates for elections within 6 years, it loses the party's legal status. In other countries, certain financial and other sanctions are also imposed on such parties.

At the same time, an analysis of constitutional and legal documents shows that the process of political self-realization of parties in foreign countries is far from being carried out under equal conditions, much less spontaneously. In almost all cases, the legislator prefers large and traditional parties. For example, the laws of some states significantly limit or explicitly prohibit the activities of small parties. Therefore, according to the Canadian Election Law, in order to be registered for participation in the federal election campaign, a party must have at least 12 deputies in the previous composition of the House of Representatives, or nominate at least 50 candidates for elections to the new composition of the House. A similar restrictive approach is also characteristic of the laws of the Federal Republic of Germany and Sweden, where parties with less than 5 % and 4 % of the vote, respectively, are excluded from participation in the distribution of parliamentary mandates [5; 248].

The desire to provide certain advantages in the elections, first of all, to influential parties is also seen when the right to use free airtime only extends to parties represented in the previous parliament (Italy, Sweden, Austria), or when candidates are required to participate in elections in a very high minimum of constituencies (England, France, Canada, the Netherlands, Mexico).

Certain aspects of the parliamentary activity of political parties are specially regulated in foreign legislation. In particular, in Mexico, the law provides for the replacement of vacant seats of members of the Chamber of Deputies, who were elected in multi-member districts, with candidates of the same party who remained in first place in the respective regional lists.

The Portuguese Constitution provides for the possibility of factional activity, including opposition. This is facilitated by the constitutional right to create a parliamentary group by members of any political party represented in the Assembly of the Republic. The legislation does not stipulate the quantitative composition of the group, so almost any party or party bloc can create it. Each such group is provided with a working room in the Assembly building, material and financial resources, and opportunities to attract administrative and technical personnel [6; 45].

Parliamentary groups have the right to participate in the work of parliamentary commissions created based on proportional representation of groups, as well as to participate in determining the agenda of plenary meetings, and to open two general political discussions during each parliamentary session by submitting requests to the government. They can make a proposal to convene an extraordinary session of the Assembly, demand the creation of a parliamentary commission of inquiry.

Of considerable interest is the experience of legal regulation of the parliamentary activities of political parties in the Scandinavian countries (Sweden, Denmark, and Norway).

Here the principle of proportional representation in the governing and working bodies of the parliament, depending on the number of seats won by parties in the elections, is enshrined in law. Moreover, in order to equalize the chances of large and small parties, the normative documents provide for a system of measures to ensure minority rights. In accordance with it, parties that are not represented in a particular committee, but which has become of interest to them, can at any time appoint their representatives to it with an advisory vote. Broad powers were given to party factions that ended up in the minority with an important vote. They have the opportunity to slow down the passage of the bill in the future and, in extreme cases, initiate its popular discussion by referendum.

A specificity of the Scandinavian countries is such a parliamentary institution as deputy deputies. According to the current legislation, they are elected simultaneously with deputies. Since elections in the Scandinavian countries are held according to a proportional system, the deputy candidate must belong to the same party as the main candidate. The deputy is called upon to discharge deputy duties in the event of the transfer of the deputy to the civil service, his vacation, illness, and in other urgent circumstances. In all cases, a deputy shall inherit the status and position of a deputy to be replaced by him, including seats in the governing bodies and committees of the parliament. While the deputy is in office, the legislation on the status of a deputy is fully applicable to him.

The distribution of deputy mandates after elections in the Republic of Kazakhstan is carried out not in accordance with the arrangement of data on the candidate in the party list (as was the case with the mixed

election system), but in accordance with the decision of the party's governing body. In particular, it was established that the party's governing bodies should carry out this procedure no later than ten days from the date of publication of the election results, otherwise the CEC will carry out this procedure.

Given the existence of a mixed majority-proportional election system, the order of distribution of deputy mandates was decided at the party congress (conference), and by the arrangement of candidates in the list it was possible to determine who is the main applicant for the mandates received by the party, i.e., the idea of the main candidates for deputy seats there was a population. In terms of ensuring the awareness of the electorate about the elected deputies, the previously existing procedure for compiling party lists was optimal.

Conclusion

Thus, in the Republic of Kazakhstan, voters vote for the party list, and not for an individual candidate. Each party receives the number of seats in proportion to the votes received. The sequence of distribution of deputy mandates is determined by the governing body of a political party from among the candidates included in the party list. This does not fully reflect the opinion of voters. Sometimes voters vote seeing on the lists of their idols, but in reality other less well-known candidates pass. In order to fully reveal the opinion of voters, it would be advisable to compile a list of candidates for deputies, not in alphabetical order as provided by our law, but to draw up a party list depending on the rating and qualitative characteristics of candidates, in order of priority. Generally speaking about a proportional electoral system, it is necessary to note the fact that in ten of the twelve EU countries (with the exception of Great Britain and France), this system is used. It largely defines modern Western European democracy as party democracy. The proportional system is the most democratic, allowing to take into account the political sympathies of the population. It stimulates a multi-party system, creates favorable conditions for the activities of small political parties [7; 122].

The process of establishing a multi-party system in Kazakhstan continues. The political parties of the republic are faced not only with traditional tasks (organizational design, formulation of program provisions, attracting supporters), but also new ones, determined both by the general tendency of the development of parties and by the peculiarity of Kazakhstan, as a transitional society.

In the future, further strengthening the party system and expanding party representation in parliament will activate the democratization of political processes in Kazakhstan.

The recognition of ideological and political pluralism in the Constitution should become the basis for the further consolidation of political parties, which, in turn, will lead to the formation of the party system as a totality of relations between legally operating political parties. Parties will offer a choice between different alternatives, they will be able to guarantee a certain organization in government; will act as intermediaries between society and political power. In any case, the formation of a multi-party system is an indicator of the actual movement of society towards democracy and the rule of law.

References

- 1 Закон Республики Казахстан «О политических партиях» от 15 июля 2002 г. / Казахстанская правда. — 2002. — 19 июля (с изм. и доп. от 01.01.2019 г.).
- 2 Послание Главы государства народу Казахстана от 02.09.2019 г. «Конструктивный общественный диалог — основа стабильности и процветания Казахстана» // Казахстанская правда. — 2019. — 3 сент. — № 169.
- 3 Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах» [Электронный ресурс] // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. — 1995 г. (с изм. и доп. от 01.01.2019 г.). — Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004029&show_di=1
- 4 Берлявский Л.Г. Источники избирательного права в зарубежных странах: некоторые вопросы теории / Л.Г. Берлявский, Е.В. Колесников // Вестн. Саратов. гос. юрид. акад. — 2013. — № 1 (90). — С. 228–229.
- 5 Сборник нормативных правовых актов зарубежного избирательного законодательства / Центр. избир. ком. РФ. Рос. центр обучения избир. технологиям; авт. введ.: Ю.А. Веденеев, В.В. Маклаков; сост.: И.А. Алебастрова [и др.]; отв. ред. А.А. Вешняков. — М.: Весь мир, 2004. — 462 с.
- 6 Джагарян А. Выборы в механизме государственного целеполагания: конституционно-правовые аспекты / А. Джагарян // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — № 2. — С. 45–46.
- 7 Постников А. Мажоритарная и пропорциональная избирательная системы: плюсы и минусы / А. Постников // Народный депутат. — 2011. — № 12. — С. 124–125.

С.К. Амандықова, Л. Букалєрова, Ж. Көребаев

Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарын сайлаудағы саяси партиялардың рөлі

Мақала саяси партиялардың Қазақстан Республикасының Парламент депутаттарын, оның ішінде Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлауға қатысуына арналған. Биліктің заңнамалық тармағында халықтың пікірін білдіруде өкілдік демократия институты ретінде саяси партиялардың рөлі негізделген. Тақырыпты зерттеу барысында: Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңы, Қазақстан Республикасының «Саяси партиялар туралы» заңдары зерделенген. Заңдар мен практиканы терең зерттеу арқылы Қазақстан Республикасының және шет елдердің саяси партияларының қызметі талданған. Шет елдердің заңнамалық билік органдарына сайлауға саяси партиялардың қатысуы мен құқықтық реттеу тәжірибесін зерттеу көп партиялықтың қалыптасуына қолайлы жағдай жасау, халықтың неғұрлым кең бөлігін саяси қызметке тарту және Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының сайлауына қатысу үшін Қазақстан заңнамасында пайдаланылған тәсілдердің шектеулілігін көрсетеді. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлау кезінде қолданылатын пропорционалды сайлау жүйесінің ерекшеліктері анықталған. Мақалада мажоритарлы сайлау жүйесінен пропорционалды жүйеге біртіндеп көшу үдерістері көрсетілген, ол Қазақстандағы және бірқатар шет елдердегі саяси партияларға депутаттарды сайлау процесіне белсенді қатысуға мүмкіндік береді. Мақаланы жазу барысында авторлар ғылыми танымның жалпы әдістерін пайдаланған: синтез және талдау, индукция, дедукция, модельдеу, зерттелетін конституциялық-құқықтық құбылыстарды жан-жақты қарастырған. Сонымен қатар салыстырмалы-құқықтық, жүйелі, логикалық және статистикалық әдістер қолданылған.

Кілт сөздер: саяси партиялар, сайлау, депутат, мәжіліс, кандидат, сайлау құқығы, демократия, сайлау жүйесі.

С.К. Амандықова, Л. Букалєрова, Ж. Көребаев

Роль политических партий при выборах депутатов Парламента Республики Казахстан

Статья посвящена участию политических партий в выборах депутатов Парламента Республики Казахстан, в том числе и депутатов Мажилиса Парламента РК. Обоснована роль политических партий как института представительной демократии, выражающей в представлении мнения народа в законодательной ветви власти. В процессе анализа темы были изучены следующие документы: Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан», Закон Республики Казахстан «О политических партиях». Изучена деятельность политических партий Республики Казахстан и зарубежных стран посредством глубокого исследования законов и практической деятельности. Исследование практики правового регулирования и участия политических партий в выборах в законодательные органы власти зарубежных стран показывает ограниченность подходов, использованных в казахстанском законодательстве для формирования благоприятных условий в становлении многопартийности, вовлечения наиболее широких слоев населения в политическую деятельность и участия в выборах депутатов Парламента Республики Казахстан. Были выявлены особенности пропорциональной избирательной системы, которая применяется при выборах депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан. В статье показаны процессы постепенного перехода от мажоритарной избирательной системы к пропорциональной системе, позволившей политическим партиям в Казахстане и ряде зарубежных стран активно включиться в процесс выборов депутатов. При написании статьи авторами использовались общие методы научного познания: синтез, анализ, индукция, дедукция и моделирование, которые позволили всесторонне рассмотреть изучаемые конституционно-правовые явления. Кроме того, были применены сравнительно-правовой, системный, логический и статистический методы.

Ключевые слова: политические партии, выборы, депутат, Мажилис, кандидат, избирательное право, демократия, избирательная система.

References

1. Zakon Respubliki Kazakhstan «O politicheskikh partiiax» ot 15 iulia 2002 h. (2019). [The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 2002 «On Political Parties»]. Kazakhstanskaia Pravda — «Kazakhstan Pravda» dated July 19, 2002 as amended and add. January 1 [in Russian].

2 Poslanie Hlavy hosudarstva narodu Kazakhstana ot 02.09. 2019 h. «Konstruktivnyi obshchestvennyi dialoh — osnova stabilnosti i protsvetaniia Kazakhstana» [Message from the Head of State to the people of Kazakhstan dated 2.09. 2019 «Constructive public dialogue — the basis of stability and prosperity of Kazakhstan»]. *Kazakhstanskaia Pravda* — «Kazakhstan Pravda». dated 09/03/2019, No. 169 [in Russian].

3 Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan «O vyborakh» / Vedomosti Verkhovnoho Soveta Respubliki Kazakhstan, 1995 h. (s izm.i dop. 01.01.2019 h.) [The Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On Elections» / Gazette of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan, 1995, as amended. and add. January 1, 2019]. *online.zakon.kz*. Retrieved from: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004029&show_di=1

4 Berliavskii, L.G. & Kolesnikov, E.V. (2013). Istochniki izbiratelnoho prava v zarubezhnykh stranakh: nekotorye voprosy teorii [Sources of suffrage in foreign countries: some theoretical issues]. *Vestnik Saratovskoi gosudarstvennoi yuridicheskoi akademii* — *Bulletin of the Saratov State Law Academy*, 1 (90), 228–229 [in Russian].

5 Vedeneev, Yu.A. & Maklakov, V.V. (2004). Sbornik normativnykh pravovykh aktov zarubezhnoho izbiratelnoho zakonodatelstva [Collection of regulatory legal acts of foreign election legislation]. *Tsentr izbiratelnoi komissii Rossiiskoi Federatsii. Rossiiskii tsentr obuchenii izbiratelnym tekhnologiiam* — *Central Election Commission of the Russian Federation. Russian Center for Training in Electoral Technologies* / I.A. Alebastrova, A.A. Veshniakov (Eds.). Moscow: Ves mir [in Russian].

6 Dzhagarian, A. (2007). Vyборы v mekhanizmy gosudarstvennoho tselepolohaniia: konstitutsionno-pravovye aspekty [Elections in the mechanism of state goal-setting: constitutional and legal aspects]. *Spavnitelnoe konstitutsionnoe obozrenie* — *Comparative constitutional review*, 2, 45–46 [in Russian].

7 Postnikov, A. (2011). Mazhoritarnaia i proporsionalnaia izbiratelnaia sistema: pliusy i minusy [Majority and proportional electoral systems: pros and cons]. *Narodnyi deputat* — *People's deputy*, 12, 124–125 [in Russian].

M.S. Beibitov¹, B.A. Taitorina², G.T. Baisalova³, I.Zh. Azretbergenova⁴

¹Joint-Stock Company «Center for Military Strategic Research», Nur-Sultan Kazakhstan;

²S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan;

³D.A. Kunaev Eurasian Law Academy, Almaty, Kazakhstan

⁴Hasi Veli Üniversitesi, Ankara, Turkey

(E-mail: beibitov.m@mail.ru, binur.a@mail.ru, gulzira_06041967@mail.ru, iazret@mail.ru)

Legal field of the institution of constitutional review: past and present

The article considers a historical retrospective of the formation and development of constitutional control in the context of the traditions of constitutionalism. The phenomena of constitution, constitutionalism, constitutional control are analyzed in the hypostasis of the most important attributes of any democratic, progressive state. The tendency of the modern period of the development of constitutionalism is highlighted — a two-vector characteristic: in the paradigms of practical and theoretical constitutionalism. It is subjected to the analysis and theoretical justification of the multifaceted interpretation of the meaning of constitutional control. To achieve the goal of the study, the authors of the article subjected to the conceptual analysis the genesis and evolution of the institution of constitutional control in the world practice of constitutionalism. Based on theoretical sources and empirical material, the problems of the emergence and development of a state-legal institution are investigated: legal concepts, sources of organization and functioning of varieties of models of constitutional control existing in the modern period in the countries of the world. Based on the periodization of the evolution of the institution of constitutional review in the countries of the world, the main trends and specific features of the development of this institution at all stages of historical development are characterized. As a result of summarizing the achievements of world practice, three main models of constitutional control are distinguished: American, continental and mixed. The authors of the study substantiated the real significance for domestic constitutionalism of creating in practice the system of constitutional control of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: control, constitutional control, history, retrospective, constitutional court, constitutional council, interpretation.

Introduction

Most of written constitutions countries of the world and contains special rules and regulations governing the legal status of the institute of the constitutional control [1; 81]. A historical retrospective of the formation and development of constitutional ideas and institutions testifies to their relevance to the concept of constitutionalism, which leads from the ancient Greek constitutions. The Athenian state with special to the mission was formed as part of the national assembly in order to sift through new laws and proposed amendments in order to ensure the primacy of law and reduce the number of unfit bills (the first historical premise of judicial constitutional control [2; 5]).

Researchers note: classical constitutionalism has its roots in the unique history of the legal culture of the West, the western tradition of law [3; 11] and is based on private property, restriction (self-restriction) of state power in favor of civil society and individual freedom, which acquires the legal form of subjective public law. However, the impossibility of the mechanical use of Western constitutional models in solving the problems of constitutionalism in modern states, which belong to the group of the so-called countries of young democracy, which has not received an integral characteristic, but only has a multivariate element set, is obvious. The main features of constitutionalism include its basing on the sovereignty of the people; recognition of the Constitution as the supreme law, and not as a policy political document; representative board prescribed by the Constitution; legally guaranteed principles of the rule of law, public administration on a democratic basis, as well as the principle of limited government, separation of powers with a system of checks and balances; the existence of an institution of constitutional review; the impossibility of suspension or cancellation of the constitution, its rigidity and supremacy with respect to other legal acts; guaranteed and protected by the state constitutional rights and freedoms of man and citizen, etc. Constitutionalism is a political and legal phenomenon, the legal (legal) essence of which is determined, first of all, by the regulatory framework of this system, which is the Constitution (constitutional law). The Constitution has a mixed political and legal nature, as well as constitutional relations arising on the basis of its norms, which can also

be described as political and legal at the same time [4; 114], since they regulate the process of organizing and exercising power by the people, state and elements political system. The political nature of constitutionalism stems from the close relationship of politics with constitutional and legal institutions and realities.

The phenomena of constitution, constitutionalism, constitutional control are certainly among the most important attributes of any democratic, progressive state. The tendency of the modern period of the development of constitutionalism is a two-vector characteristic: in the paradigms of practical and theoretical constitutionalism.

Currently, the state's efforts and civil society institutions aimed at creating a real practical constitutionalism. The main idea of the present period is to give the main law of the country the character of an actual constitution capable of promoting the development of constitutionalism. The most important forms of influence of the Constitution on the practical constitutionalism is the following: 1) *substantive* — firstly, the very existence of the constitution as a special legal source of evidence of the establishment and availability of constitutionalism, and secondly, the constitution enshrines, gives legal entity content basis of the status, constituting constitutionalism; 2) *organizational* — the basic law ensures at the highest level systemic unity, the balance of all components of constitutionalism; 3) *programmatic* which consists in determining the direction of state and social development for a long period of time, which has two sides. The opposite form of the influence of practical constitutionalism on the constitution can be described as corrective, perfecting: the basic law must correspond to reality, the state of constitutionalism in practice. Those or other new solutions, constructions in this field that arise in life, in the case of their significance, prospects should find their expression, consolidated in the constitutional norm.

A close relationship exists between the constitution and theoretical constitutionalism: the basic law must take into account all the progressive achievements of scientific thought in this field, and all the constructions of constitutionalism regulated by the basic law must find their theoretical justification, explanation.

Materials and methods

The study is based on monographs and articles of Russian and foreign authors and uses a comparative method. A comparison is made between various models of the institution of constitutional review in the countries of the world in historical retrospective. When conducting a problem analysis, the following methods were applied: analysis and synthesis, induction and deduction, formalization, comparative analytical, scientific generalization, legal modeling, comparative legal, logical methods.

Results

In all countries of the world, there is a whole system aimed at ensuring the supremacy of the fundamental law, called the system of legal protection of the constitution, in which constitutional norms that play a dominant role in the implementation of the supremacy of the Basic Law have priority. And the institution of constitutional control as the basic forms of legal protection of the fundamental law of the country has a relatively independent character, is necessarily determined by a link mechanism on the grounds that in its absence, we can conclude that there is no and the system of legal protection. The theory of the foundations of constitutional law as legal remedies is considered not so much by state bodies as institutional and procedural guarantees of constitutional legality on the part of the legislative, executive and judicial branches of government, a special procedure for the development, adoption, amendment of the constitution, the responsibility of senior officials for its violation.

With the most constitutional control in general can be opened in two ways: — First, by means of the categories of power ratio and, — secondly, through the concept of the legal protection of the constitution. The lack of a unified approach in the definition of the concept and essence of constitutional control is associated with the fact that this institution is a very complex and multifaceted phenomenon, which, as noted, cannot be described identically using only one form of its manifestation. Leading theoreticians of constitutional law define constitutional control as: checking laws from the point of view of compliance with their constitution; the legislatively established procedure for monitoring compliance of acts with the Basic Law of the state; the activities of parliaments, constitutional courts or special bodies to verify the compliance of international agreements and domestic legislation with the norms and principles of the constitution, as well as the actions of all legal entities to resolve disputes related to competence in states with a federal structure, determine the results of elections and referenda, and assess the constitutionality of political parties to resolve dis-

putes between government bodies; checking, stating and eliminating, by appropriate legal means, deviations from the constitution and laws, etc. [5; 24, 6; 13, 7; 16, 8; 9].

The multifaceted interpretation of the meaning of constitutional review has a full theoretical justification. Scientists distinguish at least three basic theories that are fundamental to the assertion of the need for constitutional control and the implementation of its essence: organic, based on the fact of reception of the constitution as an act of constituent power, in accordance with which all other acts of lower-level authorities should be brought; institutional, postulating compliance with the «rules of the game» established for authorities, in which none of these bodies should exceed their own powers, thereby «encroaching» on the powers of others; natural-legal theory, or the theory of social contract, actualizing the provision on the title role of the constitution in establishing rules for governors and governed, primarily guarantees of human and civil rights; constitutional control here is designed to monitor their compliance [9; 75]. All these theories, mutually complementing each other, allow us to correctly assess and determine the role and significance of constitutional control, its necessity in the structure of constitutionalism. Already A. de Tocqueville defined the purpose of constitutional control as the direction of political or extra-parliamentary conflict in the legal framework [10; 290].

The genesis of the institution of constitutional review dates back to the 17th century. The first precedents, universally recognized by constitutional scholars and cited as the primary sources of modern judicial control, appeared in British constitutional practice. At the beginning of the 19th century, in Great Britain, Judge Edward Coke formulated a concept based on the famous *Bonham case* of 1610, which came into practice on the basis of the rule of common law: «In many cases, common law takes precedence over acts of Parliament and allows them to be recognized as null and void: because, when an act of Parliament does not comply with general law and common sense, and in itself is contradictory or unenforceable, common law takes precedence over it and allows such an act to be recognized legally null and void» [11; 24].

The homeland of constitutional review is considered to be the American continent. The emergence of the institution of constitutional review is determined by the well-known doctrine of the Chief Justice of the US Supreme Court, J. Marshall (1803–1835), formulated in connection with the case of *Marbury V. Madison* (1803): «It is the judiciary that has the right and the duty to say that there is a law» [12; 24]. At the same time, history presents other, earlier, pre-constitutional precedents related to the practice of individual states. Actually, the idea of constitutional control appeared earlier, at the beginning of the XVII century in Great Britain: the Privy Council recognized the laws of the legislatures of the colonies as invalid if they contradicted the laws of the English parliament, or common law [13; 32]. The term judicial constitutional control is a semantic analogue of the American «judicial review», which literally translates as judicial supervision [14; 62].

Thus, the emergence of a new state-legal institution, and consequently, of legal concepts, and the sources of its organization and functioning, have their origins in the states of the American continent: in the English colonies in America, later in the independent United States of America, in Mexico (Constitution of 1857), Colombia (Constitution of 1886), some others. And only in the twentieth century did the named institute become extremely widespread, and especially significant after the Second World War: «essentially a phenomenon unknown to Europe until recently», quickly gained momentum with a new heyday in the 70s and early 80s x years [15; 79; 16].

In order to more fully reveal the essence and evolution of the concept of constitutional control, it is necessary to begin the study of the problem by considering the evolution of the world constitutional process, dividing it into four main stages: 1) the period from the end of the 18th century to the end of the First World War; 2) the period between two world wars; 3) the period from the end of World War II to the end of the 80s; 4) the modern period, which began at the turn of the 80–90s [17; 51–55, 67, 96, 165].

Analyzing the mechanism of legal protection of the constitution, two main concepts about the main elements of the mechanism of legal protection of the constitution should be distinguished. The first of them calls constitutional justice the determining element of the system of protection of the fundamental law. The German scientist K. Hesse, along with such legal means as the special procedure for adopting the constitution, the responsibility of senior officials, calls such safeguards as preventive and repressive guarantees, including the deprivation of fundamental political rights, the possibility of banning political parties, the institution of emergency and others [18; 325]. Zh.I. Hovsepyan's point of view is interesting: along with judicial constitutional control and constitutional responsibility, this mechanism operates control carried out by the parliament, referendum, veto of the head of state [19; 30].

The second concept, at the core of the constitutional legal protection mechanism, determines the activities of the competent state bodies to verify, identify, ascertain and eliminate inconsistencies of normative acts of the constitution — i.e. constitutional control (Yu.L. Shulzhenko, L. Favoreu and others) [8; 9; 17; 160; 12; 24]. The general rule is that the control of the constitutionality of laws should be carried out outside the legislative and executive branches of government [20; 15].

It is advisable to consider the dialectics of the development of the constitutional control model through a historical tour of the four main stages of the global constitutional process. The first stage of constitutional development, covering the period from the end of the 18th century until the end of the First World War, was marked by the emergence of constitutional control among other constitutional and legal phenomena, namely its so-called American model. Legal sources of organization and implementation of constitutional jurisdiction determine its purpose. Throughout this phase, the American model of constitutional review remains the only one. A feature of the American system of constitutional control is its attraction to such sources of law as custom, doctrine and precedent. Judicial precedent enjoys a high rating among these sources. Attention should be paid to the fact that the sources of the right to judicial review contain information about earlier examples, as opposed to the well-known version of the emergence of the institution of constitutional review related to the 1803 Madison-Marbury case. We are talking about earlier examples, the most striking of which seems to be a competent interpretation of constitutional authority by the judge of the US Supreme Court, J. Jay in 1793. In addition, in the literature there are examples of pre-constitutional precedents of judicial constitutional review related to the practice of individual states [13; 36; 19]. Zh.I. Hovsepyan notes that the first precedents that are crucial for the formation of the institution of constitutional control in the United States are relevant to the period of the chairman of the US Supreme Court J. Marshall (1803–1835) in terms of characterizing the forms (sources) of constitutional control in the United States [16; 44]. During this period, there has been a consistent expansion of the scope of constitutional review, which initially came down to the approval of constitutional review in relation to the legislature, which was manifested in the consolidation of the right to verify the constitutionality of state laws. In the future, general judicial constitutional review extends to federal legislation, which contributes to the solution of a two-fold task: firstly, to protect the state competence from attempt by the federal government; secondly, to promote the implementation of the principle of separation of powers in relation to its legislative and executive branches.

The American model of constitutional control, evolving, crossed the borders of the state and in the future, having undergone only some minor changes, was established in a number of Latin American countries (Argentina, Bolivia, Brazil, Colombia), English dominions (Canada, New Zealand, Australia, South Africa) and in the Scandinavian countries (Denmark, Norway, Sweden). Carried out by the courts of general jurisdiction, the American model of constitutional control in various modifications remained dominant in the second stage of the global constitutional process, in the historical period between the two world wars. However, already at this stage, there is a tendency for the emergence of a fundamentally new model of constitutional justice on the European continent — in the context of the transition from absolutism to constitutional monarchy. The concept of this model, called the European one, is justified by Austrian state experts G. Kelsen and K. Eisenmann. To be more precise in formulations, this model is called Austrian in the doctrine, because it was in Austria that the urgent need for regulating relations between the center and the provinces, between the imperial administration and the administrations of the imperial provinces during the introduction of the Constitution of 1848 first appeared. In fact, all subsequent stages of evolution the institutes of constitutional control are associated with the Austrian (or «Kelsen», as it is also called) modification, which began its intensive development in 1920. Its development of constitutional justice stands out justice and implemented a specialized body — the Constitutional Court. It is proved that decentralized constitutional control in the continental legal system could not function due to the lack of doctrine and practice of stare decisis, uniting the system through the rule of precedent. Therefore, the need arose to create a specialized constitutional court that could carry out abstract subsequent control of the constitutionality of laws adopted by parliament in order to ensure their compliance with the constitution as the highest normative act of the state [21; 15]. Let us clarify that the new system of constitutional control in the period under review was established in a narrow circle of states — in Austria, Czechoslovakia, Spain, and Ireland. But in the 40s the emergence of Nazism naturally entailed a crisis of constitutionalism and the constitutional process, which was gaining momentum, was interrupted. Therefore, as the researchers note, the geographical distribution of the institution of constitutional control in the interwar period was rather limited [22; 135].

Discussion

There is a judgment in the literature that often the emergence and development of institutionalized elements of constitutional review was assessed more as a pure intellectual concept emanating from judges and legal professors than as a result of key characteristics of the Anglo-American (Anglo-Saxon) and Romano-German legal systems [23; 95].

The second stage of the constitutional process in terms of the development of the institution of constitutional review, despite everything, has become very fruitful, laying the foundations of a new system of constitutional review, the advantages of which are manifested in the very nature of the specialized body. If the second stage is characterized by geographic limitations, the next, third stage can be called stormy: the institution of constitutional control as a means of countering authoritarianism after the Second World War is widespread, having established itself in almost all states of Western Europe, Asia, Africa, and Latin America. Socialist and many other socialist-oriented states remain «uninhabited» for the institution of constitutional control: constitutional justice incompatible with the principle of unity of state power is rejected for purely theoretical reasons. On the indicated principle of unity, the supremacy and fullness of state power of the highest representative body, led by the party, whose political acts were of greater importance than legal acts, was established. In the states of socialist orientation, thus, activities for the implementation of constitutional control were carried out by the highest bodies of state power; even in those of them where judicial constitutional control (Royal Romania, Czechoslovakia and some other countries of Central and Southeast Europe) functioned before the establishment of the socialist system, these institutions were liquidated, and their functions were assigned to the exclusive competence of the highest representative bodies of state power [8; 161]. It should be noted that the exercise of the function of constitutional review was expressed here in the following forms: 1) directly by the highest representative body; 2) a permanent body of general competence of a representative body. The second option, which was tested in practice and confirmed its expediency, subsequently established itself in the East European countries in the status of specialized, constantly operating bodies of constitutional control.

Only in the conditions of the initial period of crisis of the totalitarian state-party system does a certain shift take place in these countries: contrary to the official legal doctrine, bodies of constitutional justice begin to form, albeit with limited competence. This process in the 70s of the twentieth century paves its way in Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia, the Committee on Constitutional Oversight in the USSR. It is appropriate to quote from an analytical review of the relevance of the institution of constitutional review in Bulgaria: the constitutional justice of Bulgaria dealt with laws that contradicted more than half of the provisions of the 1991 Constitution [24; 197].

Thus, the practice of developing states has special features of the implementation of the idea of constitutional review at this stage. The genesis of the institute of constitutional control historically goes back to the colonial past — to the activity of judicial control of the Privy Council of Great Britain, which checked the regulatory acts of the colonial authorities for compliance with the laws of the metropolis. It is logical that in this case the American model of judicial constitutional review was accepted in an acceptable interpretation. As for the former French colonies, which did not have constitutional control in the colonial history, they copied the European model in its French version, which exercises control functions by quasi-judicial bodies.

The institute of constitutional control of the Afro-Asian countries underwent peculiar collisions at the third stage of the constitutional process, which perceived various elements from almost all existing models. In fact, the institution of justice here has become a formal institution. And only after the establishment of stable democratic regimes began to play a significant role in the system of government and in the field of politics.

The institution of constitutional control at the present stage of the world constitutional process, which began the countdown from the turn of the 80s and 90s, with the fall of dictatorial regimes, has acquired a truly universal character. The effectiveness of its development at this stage is closely related to the global level of the democratization process. The institute of constitutional control is booming in countries of mature democracy and is firmly established in countries that have embarked on the path of building a new, democratic statehood. The practical implementation of the principle of separation of powers, the implementation of the idea of a rule of law directly depends on how effectively the mechanism for protecting the constitution, the mechanism for containing and controlling the legislative and executive branches of government, and the mechanism for the independent functioning of the judiciary function. It is difficult to imagine a nowadays democratic state in which there would be no control over the constitutionality of normative acts, as well as

procedures for resolving constitutional conflicts defined by law. Many states, abandoning their totalitarian past, form a new statehood, relying on the best achievements of civilization. The establishment of constitutional review bodies was a response to legal nihilism inherent in totalitarian and authoritarian regimes.

According to the changes taking place in the global constitutional process, a tendency is developing towards the emergence and evolution of various mixed forms of constitutional control, which «blur» the line between the American and European models, the so-called hybrid systems. It is necessary to agree with the opinion that «there are no ideal models, including ideal models of constitutional justice. The system of separation of powers in different states is not the same, being adapted to specific forms of government and government, state-management traditions, political and legal culture» [25; 102]. That is why, in the light of the requirements discussed above, of particular interest is the reform of the constitutional proceedings carried out in Turkey in 2012, when the institution of a full constitutional complaint was introduced into the practice of the Constitutional Court [26; 121].

The creation of a system of constitutional control in practice was of real importance for domestic constitutionalism. In accordance with the development trends of the institution of constitutional review, which is a very motley kaleidoscope of models of constitutional review, the institution of constitutional review of the Republic of Kazakhstan arose and evolved. In addition to world constitutional traditions, he absorbed all the tendencies of the development of the Soviet state in the field of constitutional control when one of the republics was in its composition, and during the years of gaining and evolution of state sovereignty — both varieties of the European system of constitutional control, as evidenced by the facts of reception from the Austrian models of the provisions governing the status of the Constitutional Court into the Constitution of the Republic of 1993, and then from the French model — the provisions governing the status Of the Constitutional Council, in the Constitution of the Republic of 1995 [27; 239].

The emergence of the institution of constitutional control of the Republic of Kazakhstan is associated with Soviet constitutional legislation, headed by the Constitution of the RSFSR of 1918. Soviet law introduced other principles of governance into the practice of state building contrary to the traditions of democracy. Constitutional control was carried out by the All-Russian Congress of Soviets, vested with the supreme authority in the country, between the congresses — the All-Russian Central Executive Committee of Soviets (All-Russian Central Executive Committee) and its Presidium, the government represented by the Council of People's Commissars (Sovnarkom). After the creation in 1922 of a single union state of the Union of Soviet Socialist Republics, the Central Executive Committee of the USSR and the Presidium of the CEC of the USSR transferred to the Supreme Court of the USSR the function of constitutional control as part of the function of general supervision. The Prosecutor's Office has been added to the list of bodies authorized to exercise this type of control. In the 20–30s there was a positive development of the institution of constitutional review.

According to the provisions of the Constitution of the USSR of 1936, Kazakhstan received the status of a union republic with all the ensuing consequences expressed in the reform of state bodies, which in fact copied the mechanism of union bodies, taking into account the subordination of the former to the latter, including the functions of constitutional control. The following Constitution of the USSR of 1977 and the Constitution of the Kazakh SSR of 1978 in all respects corresponded to each other and preserved the continuity of the provisions on constitutional review carried out both horizontally and vertically.

The historical stage, called perestroika, is marked by the creation of a special body — the Committee for Constitutional Oversight of the USSR, the adoption of the law «on Constitutional Oversight in the USSR». The Constitutional Oversight Committee was entrusted with the function of preliminary control of the constitutionality of USSR bills, including the constitutions of the Union republics, presidential decrees, laws of the Union republics, decrees and orders of the Cabinet of Ministers of the USSR, international treaties and other obligations of the USSR and Union republics before ratification, approved guiding explanations of the Plenum of the Supreme Court of the USSR, acts of the Prosecutor General of the USSR and the Supreme Arbitration Court of the USSR, other regulatory legal acts of state bodies and public organizations, in respect of which was not carried out public prosecutor's supervision. The norms of the constitution and law provided that the Committee for Constitutional Oversight of the USSR is a supervisory body whose functions are only to identify constitutional violations, and constitutional control in its entirety is carried out by the Supreme Soviet of the USSR and the Cabinet of Ministers of the USSR. The Constitutional Oversight Committee of the USSR ceased to exist after the conclusion of the Bialowieza Agreement on the establishment of the Commonwealth of Independent States on December 8, 1991. It should be noted that the Kazakh USSR did not manage to create its own constitutional control body.

The Constitutional Law of December 16, 1991 «on the State Independence of the Republic of Kazakhstan» contains provisions on a specialized judicial body of constitutional review — the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan adopted the Austrian model of constitutional review). The laws «on the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan» and «on the Constitutional Judicial Procedure of the Republic of Kazakhstan» in 1992 regulate in more detail the status, competence of the Constitutional Court and procedural legal relations arising in the course of constitutional proceedings. The high professionalism of judges in the exercise of their powers and, accordingly, the effectiveness of the final results provided the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan with a correspondingly high rating. The professional composition of the Constitutional Court, which began its work on July 2, 1992, was elected by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan by a majority of votes of the total number of deputies. High demands were placed on candidates for the post of judge of the Constitutional Council.

The «track record» of the Constitutional Court is rich in precedents for the repeal of unconstitutional acts, and this fact contributed to the rating of the state body that defended the Constitution, proclaiming the highest value of the state of man, his rights and freedom. The Constitutional Court professionally reacted to the processes of depoliticization and deideologization, resolving exclusively legal issues when considering cases, not getting involved in political intrigues and submitting only to the Constitution [27; 245].

Before the adoption of the 1995 Constitution, there was a serious choice — to preserve the Constitutional Court that existed in those years or create a new body of constitutional justice — the Constitutional Council. A.A. Taranov considers: «1) Kazakhstan implements its own model of checks and balances in the organization of republican state authorities; 2) the preference for the model of constitutional review represented by the Constitutional Council meets the expectations of the Parliament, the President and the Government; 3) the current procedure for initiating constitutional proceedings can be updated by introducing, amending and supplementing the procedural rules governing: — the principles of constitutional proceedings; — stages of constitutional proceedings; general and special conditions for the consideration of certain types of decisions related to: 1) adoption of final and additional decisions, 2) as well as other decisions provided by law; 3) procedural support for the enforcement of decisions» [28; 36]. As practice shows, the choice of the French model of constitutional justice, adapted to the Kazakhstani experience of constitutional construction, is acceptable for Kazakhstan. The main advantage of the Constitutional Council is that it exercises both preliminary and subsequent constitutional review in relation to the laws of the republic, that is, the constitutionality of laws adopted by Parliament can be checked by the Constitutional Council both before they enter into force and after entry into force. Constitutional courts, as a rule, do not consider the constitutionality of laws before they enter into force. The Constitutional Council is endowed with sufficient powers to enable it to play a key role in ensuring constitutional legality, to be the arbiter of last resort in case of disputes over the constitutionality of laws and other regulatory legal acts, international treaties of the republic.

Conclusion

The Constitution secured the most important institutions of real practical constitutionalism: a democratic way of developing and adopting a constitution; its supreme legal force and the related need for constitutional review; the role of the constitution as a legal, political and ideological document; stability of the basic law and at the same time the variability of some of its norms; the transition from instrumental to social constitutions, based on the recognition of modern universal values, the relationship of the rights and obligations of a person, the collective (to which he belongs), the state and society. It is difficult to overestimate the role of the institution of constitutional control in ensuring the high status of the Constitution — such an approach as a whole meets the modern world doctrine of constitutionalism.

Summarizing the achievements of world practice, three models of constitutional control can be reasonably distinguished: American, continental and mixed. In the American model, control is not distinguished from general justice. The continental model, referred to in the literature as «European» or «Kelsen», presupposes the establishment of specialized bodies, organizationally separated from the judicial system and considering exclusively constitutional issues. This model has two main varieties: a) the Austrian continental model, when constitutional issues are considered by the constitutional courts (Italy, Spain, Germany, Bulgaria, Russia, Estonia, Moldova, Turkey and others); b) the French continental model based on the Constitutional model Council.

The mixed — European-American model concentrates the elements of two main models: control powers are concentrated in the constitutional or Supreme Court, but at the same time all ordinary courts are also

vested with powers in this area (Portugal, Greece, Guatemala, Brazil, Indonesia). At the same time, the problem of delimiting constitutional jurisdiction is important.

In terms of the practical application at the present stage of the experience of states with a developed system of constitutional control, the prevailing European model is in various modifications, effectively overcoming some of the shortcomings of the American system of constitutional justice, primarily such as the connectedness of the court when combining the functions of constitutional control with the functions of general justice; length of proceedings; the binding nature of decisions made only for the parties in a particular case; providing the opportunity to challenge the unconstitutionality of regulations and actions only to private individuals.

The European model of constitutional review seeks to eliminate these gaps, contradicting its essence, while relying on the fundamental principle: the law is the source of law and lower judges are not authorized to exercise constitutional review.

The discussion polemic about the place occupied by the bodies of constitutional justice in the mechanism of state power, about the nature of the judicial and specialized bodies of constitutional control was filled with new content. Opinions on this issue are multiple, often contradictory: some scholars believe that these bodies should nevertheless be attributed to the judiciary; others — they express the opinion that it is advisable to consider them in a broad sense, covering, on a par with judicial, parliamentary, presidential, and prosecutorial control; the third point of view calls for the role of constitutional control bodies to be regarded as a function ensuring compliance with the powers of the legislative, executive, and judicial authorities; the fourth group of constitutionalists defines the activity of bodies of constitutional control as a special branch of power — the control, etc. Each point of view has the right to support, if not recognition, which is justified by the universal nature of the activities of modern bodies of constitutional review.

The concept of constitutional review, the genesis of which dates back to pre-constitutional precedents of the 17th century, was enriched by new trends throughout the world constitutional process. The control institute was extremely widespread in the 20th century, and it was especially significant after the Second World War and in the modern period, geographically covering all continents and continents, almost all countries of the world.

The special features of judicial constitutional review are due not only to the expansion of its geography, but also to the innovations that arise in the process of its functioning. In parallel with the process of the implementation of judicial constitutional control in the American version by many countries, this institution is especially widespread in connection with the emergence and development of the European system (the Austrian and French models), which involves the exercise of constitutional control functions by special judicial and quasi-judicial bodies that do not fully coincide with general justice bodies. At the present stage, high-quality novelties of constitutional review are connected, firstly, with the preference of the Austrian model, and secondly, with the formation of new, integrated, «intermediate» forms established by the practice of France, Canada, Sweden.

References

- 1 Ginzburg T. The Global Spread of the Constitutional Review / T. Ginzburg // Oxford Handbook on Law and Politics / Ed. by K.E. Whittington, R.D. Kelemen, G.A. Caldeira. — Oxford: Oxford University Press, 2008. — P. 81–98.
- 2 Leoni B. Freedom and the Law. — Princeton, NJ: Van Nostrand, 1961. — P.77–78; Cappelletti M., Cohen W. Comparative Constitutional Law: Cases and Materials. — Charlottesville, VA: Bobbs-Merrill, 1979. — P. 5–6.
- 3 Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Берман. — М.: Изд-во МГУ; Изд. группа, 1998. — 624 с.
- 4 Кравец И.А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики) / И.А Кравец. — М.: Изд-во ЮКЭА, 2002. — 360 с.
- 5 Нудель М.А. Конституционный контроль в капиталистических государствах / М.А. Нудель. — М.: Юрид. лит., 1968. — 223 с.
- 6 Маклаков В.В. Конституционный контроль в буржуазных и развивающихся странах: учеб. пос. / В.В. Маклаков. — М.: ВЮЗИ, 1988. — 408 с.
- 7 Шуберт Т.Э. Понятие и становление конституционного контроля в СССР / Т.Э. Шуберт // Актуальные проблемы правовой перестройки: сб.ст. аспирантов и соискателей ВНИИСЗ. — М., 1990. — С. 15–19.
- 8 Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России / Ю.Л. Шульженко. — М.: Ин-т государства и права, 1995. — 175 с.
- 9 De Tocqueville A. Democracy in America / A. De Tocqueville. — New York: Vintage Books, 1945. — Vol. 1. — Ch. XVI: Causes which mitigate the tyranny of the majority in the United States. — P290.

- 10 Coxe B. An Essay on Judicial Power and Unconstitutional Legislation / B. Coxe. — Philadelphia, PA: Kay and Brother, 1893. — P. 24.
- 11 Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб.: [В 4-х т.] — Т. 1, 2 / отв.ред. Б.А. Страшун. — М.: Изд-во «БЕК», 2000. — 784 с.
- 12 Favoreu L. Les cours constitutionnelles. — Paris, 1992. — 161 p.
- 13 Черниловский З.М. От Маршалла до Уоррена: Очерки истории Верховного Суда США / З.М. Черниловский. — М.: Юрид. лит., 1982. — 224 с.
- 14 Гандалоев Р.Б. Институт конституционного контроля Верховного Суда США в историческом развитии / Р.Б. Гандалоев, Д.И. Борисов // Вестн. Москов. ун-та МВД России. — 2019. — № 2 (62) — С. 62–64.
- 15 Cappelletti M. The Expanding Role of Judicial Review in Modern Societies / M. Cappelletti // The Role of Courts in Society. Martimes Nijhoff Publishers. A member of the Kluwer Academic Publishers Group. — Dordrecht-Boston-Lancaster, 1988. — Chapter 7. — P. 79.
- 16 Овсепян Ж.И. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ж.И. Овсепян. — М., 1968. — 52 с.
- 17 Сравнительное конституционное право / Отв ред. В.Е. Чиркин. — М.: Манускрипт, 1996. — 729 с.
- 18 Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе. — М.: Юрид. лит., 1981. — 368 с.
- 19 Овсепян Ж.И. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Правовая защита конституции. — Ростов н/Д.: Литера-Д, 1992. — 320 с.
- 20 Haratyunyan G. The Constitutional Review and Its Development in the Modern World / G. Haratyunyan, A. Mavcic. — Yerevan; Ljubljana: Hayagitak, 1999. — P. 12–35.
- 21 Cornelia V.F. Constitutional Courts and Democratic Values: A European Perspective / Cornelia V.F. — New Haven, CT. — London: Yale University Press, 2009. — P. 3–29.
- 22 Мишин А.А. Конституция США. Политико-правовой комментарий / А.А. Мишин, В.А. Власихин. — М.: Международные отношения, 1985. — 336 с.
- 23 Танчев Е. Рождение и развитие конституционного контроля / Проблемы конституционного контроля в сравнительно-правовой перспективе и с позиций болгарской правовой системы / Е.Танчев // Сравнительное конституционное обозрение. — 2012. — № 1. — С. 85–103.
- 24 Schwartz I. The Struggle for the Constitutional Justice in Post-Communist Europe / I. Schwartz. — Chicago, IL: University of Chicago Press, 2000. — P. 164–193.
- 25 Саломатин А.Ю. Идеальная модель органа конституционного правосудия (компаративистский анализ верховных и конституционных судов ведущих стран мира) / А.Ю. Саломатин // Изв. высш. учеб. завед. Поволжский регион. Общественные науки. — 2014. — № 2 (30). — С. 101–111.
- 26 Кузнецов Д.А. К вопросу о конституционной жалобе как эффективном средстве национальной правовой защиты на примере Конституционного суда Турецкой Республики / Д.А. Кузнецов // Актуальные вопросы развития российской государственности и публичного права: материалы II Всерос. науч.-практ. конф. 20 мая 2016 г. / отв. ред. Е.В. Трофимов. — СПб.: СПб ин-т (филиал) ВГУЮ (РПА Минюста России), 2016. — С. 104–133.
- 27 Тайторина Б.А. Государственный контроль в конституционной системе разделения власти в Республике Казахстан: моногр. / Б.А. Тайторина. — Алматы, 2011. — 396 с.
- 28 Таранов А.А. Конституционный суд или совет: выбор модели конституционного контроля / А.А. Таранов // Юрист. — 2007. — № 2. — С. 32–36.

М.С. Бейбітов, Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова, И.Ж. Әзретбергенова

Конституциялық бақылау институтының құқықтық саласы: өткені мен бүгіні

Мақалада конституционализм дәстүрлері контекстіндегі конституциялық бақылаудың қалыптасуы мен дамуының тарихи ретроспективасы қарастырылған. Кез-келген демократиялық, прогрессивті мемлекеттің маңызды атрибуттарының гипотезында конституция, конституционализм, конституциялық бақылау құбылыстары талданады. Қазіргі заманғы конституционализмнің даму тенденциясы — екі векторлы сипатамаға бөлінген: тәжірибелік және теориялық конституционализм парадигмалары. Конституциялық бақылаудың мағынасы жан-жақты түсіндірудің талдауы мен теориялық негізделуіне бағынады. Зерттеу мақсатына жету үшін мақала авторлары конституционализмнің әлемдік тәжірибесіндегі конституциялық бақылау институтының генезисі мен эволюциясын тұжырымдамалық талдаудан өткізген. Теориялық дереккөздер мен эмпирикалық материалдардың негізінде мемлекеттік құқықтық институттың пайда болуы мен дамуының мәселелері зерттелген: құқықтық тұжырымдамалар, әлем елдерінде қазіргі кезеңде қалыптасқан конституциялық бақылау модельдерінің түрлері мен қызмет ету көздері. Әлем елдеріндегі конституциялық бақылау институтының эволюциясының кезең-кезеңіне сүйене отырып, бұл институттың тарихи дамудың барлық кезеңдеріндегі дамуының негізгі тенденциялары мен ерекшеліктері сипатталған. Әлемдік тәжірибенің жетістіктерін қорытындылау нәтижесінде конституциялық бақылаудың негізгі үш моделі бөлінеді: американдық, континенталды және аралас. Зерттеу авторлары Қазақстан Республикасының

конституциялық бақылау жүйесінің тәжірибесінде отандық конституционализмді құрудың маңызын дәлелдеген.

Кілт сөздер: бақылау, конституциялық бақылау, тарих, ретроспективті, конституциялық сот, конституциялық кеңес, түсіндіру.

М.С. Бейбитов, Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова, И.Ж. Азретбергенова

Правовое поле института конституционного контроля: прошлое и настоящее

В статье рассмотрена историческая ретроспектива становления и развития конституционного контроля в контексте традиций конституционализма. Феномены понятий «конституция», «конституционализм», «конституционный контроль» проанализированы в ипостаси важнейших атрибутов любого демократического, прогрессивного государства. Выделена тенденция современного периода развития конституционализма — двувекторная характеристика: в парадигмах практического и теоретического конституционализма. Подвергнута анализу и теоретическому обоснованию многогранная трактовка значения конституционного контроля. Авторы статьи для достижения цели исследования подвергли концептуальному анализу генезис и эволюцию института конституционного контроля в мировой практике конституционализма. На основе теоретических источников и эмпирического материала исследованы проблемы возникновения и развития государственно-правового института: правовые концепции, источники организации и функционирования существующих в современный период разновидностей моделей конституционного контроля в странах мира. На основе проведенной периодизации процесса эволюции института конституционного контроля в странах мира охарактеризованы основные тенденции и специфические черты развития данного института на всех этапах исторического развития. В результате обобщения достижений мировой практики выделены три основные модели конституционного контроля: американская, континентальная и смешанная. Авторы исследования обосновали реальное значение для отечественного конституционализма создания на практике системы конституционного контроля Республики Казахстан.

Ключевые слова: контроль, конституционный контроль, история, ретроспектива, конституционный суд, конституционный совет, толкование.

References

- 1 Ginzburg, T. (2008). The Global Spread of the Constitutional Review // Oxford Handbook on Law and Politics / Ed. by K.E. Whittington, R.D. Kelemen, G.A. Caldeira. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 81–98.
- 2 Leoni, V. (1961). Freedom and the Law. Princeton, NJ: Van Nostrand; Cappelletti M., Cohen W. (1979). *Comparative Constitutional Law: Cases and Materials*. Charlottesville, VA: Bobbs. Merrill.
- 3 Berman, G. (1998). *Zapadnaia traditsiia prava: epokha formirovaniia* [Western tradition of law: the era of formation]. Moscow: Izdatelstvo MHU; Izdatelskaia hruppa [in Russian].
- 4 Kravets, I.A. (2002). *Formirovanie rossiiskogo konstitutsionalizma (problemy teorii i praktiki)* [The formation of Russian constitutionalism (problems of theory and practice)]. Moscow: Izdatelstvo YuKEA [in Russian].
- 5 Nudel', M.A. (1968). *Konstitutsionnyi kontrol v kapitalisticheskikh gosudarstvakh* [Constitutional control in capitalist states]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura [in Russian].
- 6 Maklakov, V.V. (1988). *Konstitutsionnyi kontrol v burzhuaiznykh i razvivaiushchikhsia stranakh* [Constitutional control in bourgeois and developing countries]. Moscow: VYuZI [in Russian].
- 7 Shubert, T.E. (1990). Poniatie i stanovlenie konstitutsionnogo kontroliia v SSSR [The concept and formation of constitutional control in USSR]. *Aktualnye problemy pravovoi perestroiki — Actual problems of legal restructuring*, 15–19. Moscow [in Russian].
- 8 Shul'zhenko, Yu.L. (1995). *Konstitutsionnyi kontrol v Rossii* [Constitutional control in Russia]. Moscow: Institut gosudarstva i prava [in Russian].
- 9 De Tocqueville, A. (1945). Democracy in America. New York: Vintage Books (Vol. 1, Ch. XVI): Causes which mitigate the tyranny of the majority in the United States. P.290.
- 10 Sokhe, V. (1893). *An Essay on Judicial Power and Unconstitutional Legislation*. Philadelphia, PA: Kay and Brother.
- 11 Strashun, B.A. (Eds.). (2000). *Konstitutsionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran* [Constitutional (state) law of foreign countries]. (Vols. 1-4; Vol. 1, 2). Moscow: Izdatelstvo «BEK» [in Russian].
- 12 Favoreu, L. (1992). *Les cours constitutionnelles*. Paris.
- 13 Chernilovskiy, Z.M. (1982). *Ot Marshalla do Uorenni. Ocherki istorii Verkhovnogo Suda SSHA* [From Marshall to Warren. History Essays US Supreme Court]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura [in Russian].
- 14 Gandaloyev, R.B., & Borisov, D.I. (2019). Institut konstitutsionnogo kontroliia Verkhovnogo Suda SSHA v istoricheskom razviti [US Supreme Court Constitutional Review Institute for Historical Development]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii — Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2(62), 62–64 [in Russian].

- 15 Cappelletti, M. (1988). The Expanding Role of Judicial Review in Modern Societies. *The Role of Courts in Society*. Martines Nijhoff Publishers. A member of the Kluwer Academic Publishers Group. Dordrecht-Boston-Lancaster, Chapter 7, 79.
- 16 Ovsepyan, Zh.I. (1968). Sudebnyi konstitutsionnyi kontrol v zarubezhnykh stranakh [Judicial constitutional review in foreign countries]. *Extended abstract of Doktor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 17 Chirkin, V.E. (Eds.) (1996). *Sravnitel'noe konstitutsionnoe pravo [Comparative constitutional law]*. Moscow: Manuscript [in Russian].
- 18 Khesse, K. (1981). *Osnovy konstitutsionnogo prava FRG [Fundamentals of constitutional law of Germany]*. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
- 19 Ovsepyan, Zh.I. (1992). *Sudebnyi konstitutsionnyi kontrol v zarubezhnykh stranakh. Pravovaya zashchita konstitutsii [Judicial constitutional review in foreign countries. Legal protection of the constitution]*. Rostov-na-Donu: Litera-D [in Russian].
- 20 Haratyunyan, G., & Mavcic, A. (1999). *The Constitutional Review and Its Development in the Modern World*. Yerevan; Ljubljana: Hayagitak.
- 21 Cornelia, V.F. (2009). *Constitutional Courts and Democratic Values: A European Perspective*. New Haven, CT; London: Yale University Press.
- 22 Mishin, A.A., & Vlasikhin, V.A. (1985). *Konstitutsiya SShA. Politiko-pravovoi kommentarii [US Constitution. Political and legal]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].
- 23 Tanchev, Ye. (2012). Rozhdenie i razvitie konstitutsionnogo kontrolya. Problemy konstitutsionnogo kontrolya v sravnitel'no-pravovoi perspektive i s pozitsii bolgarskoi pravovoi sistemy [Birth and development of constitutional control. The issue of stability and control in the comparative legal perspective and from the perspective of the Bulgarian legal system]. *Sravnitel'noe konstitutsionnoe obozrenie — Comparative constitutional review*, 1, 85–103 [in Russian].
- 24 Schwartz, I. (2000). *The Struggle for the Constitutional Justice in Post-Communist Europe*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- 25 Salomatin, A.Yu. (2014). Idealnaya model orhana konstitutsionnogo pravosudiya (komparativistskii analiz verkhovnykh i konstitutsionnykh sudov vedushchikh stran mira) [The ideal model of the body of constitutional justice (comparative analysis of the supreme and constitutional courts of the leading countries of the world)]. *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenii. Povolzhskii reyon. Obshchestvennye nauki — News of higher educational institutions. Volga region. Social Sciences*, 2 (30), 101–111 [in Russian].
- 26 Kuznetsov, D.A. (2016). K voprosu o konstitutsionnoi zhalobe kak effektivnom sredstve natsionalnoi pravovoi zashchity na primere Konstitutsionnogo suda Turetskoi Respubliki [On the issue of the constitutional complaint as an effective means of national legal protection on the example of the Constitutional Court of the Republic of Turkey]. Actual issues of the development of Russian statehood and public law: *II Vserossiyskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya — proceedings of the II All-Russian Scientific and Practical Conference* (p. 104–133). Saint-Petersburg: Sankt-Peterburzhskii institut (filial) VGUYU (RPA Miniusta Rossii) [in Russian].
- 27 Taytorina, B.A. (2011). *Hosudarstvennyi kontrol v konstitutsionnoi sisteme razdeleniya vlasti v Respublike Kazakhstan [State control in the constitutional system of separation of powers in the Republic of Kazakhstan]*. Almaty [in Russian].
- 28 Taranov, A.A. (2007). Konstitutsionnyi sud ili sovet: vybor modeli konstitutsionnogo kontrolya [Constitutional Court or Council: selection of a model of constitutional control]. *Yurist — Lawyer*, 2, 32–36 [in Russian].

ӘКІМШІЛІК ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚ АДМИНИСТРАТИВНОЕ И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

DOI 10.31489/2020L2/24-31

УДК 347

А.Д. Жусупов, С.К. Карыбаев

*Университет КазГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: karybayev17@mail.ru)*

Финансовый рынок Республики Казахстан и его правовая защита в Евразийском экономическом союзе

В статье содержится анализ правовых норм, регулирующих финансовый рынок Республики Казахстан с правом Евразийского экономического союза, которое является новым правовым явлением. Выявление правовой сущности защитных механизмов государства при финансовых интеграционных процессах выступает основной идеей данной работы, приобретающей более масштабный и глубокий характер и учитывающей особенности национального финансового сектора Республики Казахстан. Достижение указанной цели потребовало проведения исследования с применением методов, включая, но не ограничиваясь синтезом и анализом сравнительного правоведения, юридико-догматического, историко-правового методов. Данные методы в совокупности позволили раскрыть особенности миграции капитала между различными секторами экономики и государствами, а также правовые механизмы защиты финансового рынка Республики Казахстан. Также выявлена правовая сущность основополагающих принципов развития и сотрудничества в региональном объединении. Помимо прочего, исследованные вопросы позволили отобразить особую роль договорных органов Евразийского экономического союза, связанную с реализацией задач и целей, обозначенных между государствами-членами. Полученные результаты позволят минимизировать негативные процессы интеграции и формирования общего финансового рынка, который охватывает важнейшую часть национальной экономической системы Республики Казахстан. Игнорирование и отсутствие действий на общем финансовом рынке без протекционистского подхода не позволят обеспечить рост благосостояния.

Ключевые слова: финансово-кредитная политика, функции права, правовая сущность, интеграция, движение капитала, общий рынок, правовая сущность, финансовые организации, финансовый суверенитет, финансовые инструменты, Евразийская экономическая комиссия.

Введение

Евразийский экономический союз (далее — ЕАЭС), как новое интеграционное движение регионального характера, является особо актуальной темой в силу намерений государств-членов, которые в дальнейшей перспективе нацелены на создание общего финансового рынка. Последнее, представляя расширение финансовых возможностей, требует реализации защитных механизмов интересов Республики Казахстан как государства-члена ЕАЭС, что позволит создать более приемлемую систему для развития финансового сектора.

Стоит отметить, что ЕАЭС имеет свои давние корни, берущие начало с момента распада Союза Советских Социалистических Республик (далее — СССР). Вызвано это тем, что ранее государства-члены ЕАЭС состояли в тесных союзных отношениях со взаимосвязанными экономическими отношениями, которые просуществовали чуть менее семидесяти лет и с большим количеством участников.

Ранее существовавший СССР и его правовое регулирование финансовой деятельности представляли из себя единую союзную политику государств с идентичной системой государственных органов и единой валютой. На фоне этого недавно созданный ЕАЭС представляет намного сложный тип интеграционного объединения, вызванный собственной системой права государств-членов и права ЕАЭС.

Цель данной статьи заключается в раскрытии особенностей правовой сущности защитных механизмов государства при реализации финансово-кредитной политики в совокупности с таким понятием, как право ЕАЭС. Достижение указанной цели послужило детерминантой в решении следующих задач: рассмотрение международных и национальных актов, касающихся создания и развития ЕАЭС; отображение ключевых моментов в данных актах и разработка предложений для дальнейшего развития финансового сектора Казахстана в ЕАЭС.

Государства-члены ЕАЭС как субъекты, предусматривающие создание развитого интеграционного объединения, намерены создать право ЕАЭС. Прямого указания понятия права ЕАЭС отсутствует, но в Договоре о создании ЕАЭС предусматривается, что оно включает международные договоры в рамках ЕАЭС, международные договоры ЕАЭС с третьей стороной, решения и распоряжения Высшего Евразийского экономического совета, Евразийского межправительственного совета и Евразийской экономической комиссии, принятые в рамках их полномочий, предусмотренных Договором ЕАЭС и международными договорами в рамках ЕАЭС [1].

Большинство работ, посвященных правовому регулированию общего финансового рынка, основной акцент заостряют на периферийных вопросах, которые не в состоянии создать базовый подход. Разрешение базовых вопросов создания общего финансового рынка и его правового составляющего должен содержать комплексный подход как национального, так и международного законодательства, где правовая система государства предстает причиной тех или иных действий.

Методы и материалы

Достижение цели настоящей статьи и решение на ее пути задач потребовали применения методов общего и частного характера. Так, общенаучными методами выступили: анализ, синтез, индукция, дедукция. Частноправовыми методами, использованными в статье, являются методы сравнительного правоведения, юридико-догматический, историко-правовой.

За основу материальной базой исследования были взяты действующее законодательство Республики Казахстан, международные акты в области финансового рынка и исследования из различных отраслей права.

Результаты

Реализация указанных выше действий в ЕАЭС потребовала создания Евразийской экономической комиссии (далее — ЕЭК), которая является постоянно действующим регулирующим органом ЕАЭС и где решения принимаются консенсусом [1]. Созданный ЕЭК и круг его полномочий выступают своего рода аналогом исполнительной системы Европейского союза в лице Европейской комиссии.

Европейский союз, как эталон современных интеграционных объединений и имеющий Европейский центральный банк, под финансовым рынком понимает рынок краткосрочного капитала, рынок долгосрочного капитала, фондовые рынки [2]. Помимо прочего, на территории большинства государств Европейского союза действует единая денежная единица «евро», что говорит о высокоразвитом экономическом интеграционном процессе. Немаловажным составляющим этого факта является то, что наличие собственной денежной единицы государства есть главный показатель финансового суверенитета государства, который также предстает в виде защитного механизма внутреннего финансового рынка, что непосредственно является частью экономической безопасности. Под экономической безопасностью законодательные акты Казахстана понимают как один из видов национальной безопасности, которая подразумевает состояние защищенности национальной экономики Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается устойчивое ее развитие и экономическая независимость [3].

Одним из правовых механизмов защиты финансового рынка выступает законодательное закрепление субъектов квазигосударственного сектора и их статуса. Квазигосударственный сектор является превалирующим субъектом в экономике Казахстана и, в частности, в корпоративном секторе.

Защитные меры такого рода негативно сказываются на корпоративном секторе, который в условиях рыночной экономики играет особую роль, так как выступает двигателем экономического роста. Корпоративный сектор, ценные бумаги которого приводят в движение финансовый рынок, а по сути финансовую деятельность государства, является особо важным ввиду концентрации в них большого количества финансовых инструментов с их оборотом и влиянием на экономическое развитие государства. Стоит отметить, что экономическое развитие на благо всего народа является одним из основополагающих принципов деятельности Республики Казахстан [4].

Широкое присутствие государства в экономике ослабляет стимулы для частных инвестиций и мешает конкуренции. Государству напрямую или косвенно принадлежат основные сетевые отрасли экономики. Согласно данным Организации экономического сотрудничества и развития (далее — ОЭСР), государству полностью принадлежат, и оно полностью контролирует крупнейшие компании в газовом секторе, в нескольких транспортных отраслях, в сфере почтовых, мобильных услуг, электроэнергии (распределение, снабжение и производство) и владеет контрольным пакетом акций в компаниях других отраслей. Присутствие государства в экономике значительно более широкое, чем в среднем по ОЭСР, и даже еще больше, чем в сырьевых экономиках, таких как Российская Федерация и Венесуэла. Кроме государственной собственности, в Казахстане намного более распространен ценовой контроль, чем в какой-либо стране ОЭСР. Сложностей, которые создает государственная собственность, много, включая слабые стимулы для модернизации и инноваций, а также препятствия для частных инвесторов (связанные с преимущественным доступом государственного сектора к финансированию и регулирующим органам через должности в коллегиальных органах управления) [5].

Вступая в региональное интеграционное объединение, Казахстан, учитывая особенности корпоративного сектора, осуществил меры по снижению рисков финансового рынка. Реализацией последнего выступило создание Международного финансового центра «Астана» (далее – МФЦА). Особенность МФЦА и его правового механизма защиты финансового рынка Казахстана заключается в том, что на его территории действует право Англии и Уэльса, то есть системы общего права. В зависимости от правовой системы, определяется модель корпоративного управления, то есть на весь корпоративный финансовый сектор и экономику в целом.

Существует три модели корпоративного управления, такие как управление общего права, романо-германская и азиатская (японская). Корпоративная модель управления системы общего права, как ее еще именуют аутсайдерская, как и любая другая, имеет свои преимущества и недостатки. При аутсайдерской модели институциональные инвесторы и население принимают участие в инвестировании весьма активно. Преимущественной стороной является то, что средства быстро мобилизуются с помощью фондового рынка, наблюдается быстрая перетекаемость финансовых средств с одной отрасли в другую, предоставляется большой объем информации. Отрицательными сторонами являются поиск инвесторов больших и быстрых доходов, переоценка либо недооценка активов, преобладание краткосрочных целей. В аутсайдерской модели управление предстает в виде двухуровневой системы, где присутствуют общее собрание акционеров и правление.

Романо-германская модель, именуемая инсайдерской, характеризуется противоположностью аутсайдерской модели. В этой модели выделяют еще два подвида, это французская и немецкая. Оба они обладают общими чертами, которые проявляются в большой роли банков, наличии пакета акции у средних и крупных акционеров, а также их перекрестном владении. В этой модели преобладают долгосрочные цели, что требует терпения со стороны всех акционеров и, в сравнении с аутсайдерской моделью, менее ликвиден. Преимуществами являются низкая стоимость при привлечении капитала, ориентируясь на долгосрочные цели, сохраняется высокая устойчивость компании. Предоставление информации на порядок меньше по сравнению с аутсайдерской моделью. Особое отличие состоит в том, что в инсайдерской модели трехуровневая система управления выдержана в виде общего собрания акционеров, наблюдательного совета и правления.

Азиатская модель по многим параметрам схожа с инсайдерской моделью, но также имеет собственные различия. Различия заключаются во влиянии национальной культуры, которое оказало сильное воздействие. Первоначально в Японии возобладали финансово-промышленные конгломераты, которые назывались дзайбацу и находились во владении семейных кланов. Послевоенный период был ориентирован на дробление дзайбацу. В дальнейшем происходило перекрестное владение акциями, в результате чего появились новые финансово-промышленные группы кэйрэцу.

Аутсайдерская двухуровневая система управления — общее собрание и правление (совет директоров) — характерна для англо-американской правовой системы. Инсайдерская трехуровневая система управления: общее собрание акционеров, наблюдательный совет, представляющий интересы акционеров в период между собраниями, и правление как исполнительный орган, характерна для стран германского права [6].

Казахстанская модель больше соответствует инсайдерской модели. Это также ясно выражено трехуровневой системе управления в виде общего собрания акционеров, совета директоров, правлением отношениями и иными органами, которые предусмотрены актами. Также признаком приверженности к инсайдерской модели являются лица, формирующие капитал, где, в частности, предусматриваются интересы крупных акционеров. В соответствии с Законом Республики Казахстан «Об акционерных обществах», миноритарный акционер — акционер, которому принадлежат менее десяти процентов голосующих акций акционерного общества [7].

Государства-члены ЕАЭС относятся по большей части к инсайдерской модели, что объясняется наличием романо-германской правовой системы, что сказывается на праве ЕАЭС. Несомненно, МФЦА является преимуществом Казахстана перед другими государствами-членами ЕАЭС, так как позволит занять лидирующие позиции в финансовом секторе.

Учитывая изложенное следует, что финансовый рынок ЕАЭС и регулирующее его право при становлении и развитии следует развивать на основе системы общего права. Подтверждением тому являются показатели и рейтинги лучших финансовых центров, куда входят Лондон, Нью-Йорк, которые удерживают лидирующие позиции на протяжении многих лет. Меры такого характера позволят Казахстану быть лидером финансового рынка и центра ЕАЭС.

Преимущество МФЦА на территории Казахстана объясняется также формированием казахстанских кадров в области финансового управления. В соответствии с Законом Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности» одним из обязательных требований выступает, то что лицо, не имеющее установленного законом трудового стажа в международных финансовых организациях, перечень которых устанавливается уполномоченным органом, и (или) трудового стажа в сфере предоставления и (или) регулирования финансовых услуг и (или) услуг по проведению аудита финансовых организаций, не может быть назначено (избрано) руководящим работником банка [8].

Идея создания Международного финансового центра также является не чуждой и для России, где в 2008 г. была принята Концепция создания международного финансового центра в г. Москве. В данной концепции также придерживались развития системы общего права как более подходящей для развития финансового рынка.

Указанная идея о создании международного финансового центра в г. Москве не получила реального продвижения, кроме нормативного намерения. Причиной тому служит совокупность отрицательных моментов, где таковыми являются отсутствие должной инфраструктуры финансового рынка, значительное участие государства в экономической деятельности и т.п.

Обсуждение

Так, право ЕАЭС под финансовым рынком обозначил следующие сектора: банковский, страховой и рынок ценных бумаг, с кругом финансовых услуг. В свою очередь, законодательные акты Казахстана под финансовым рынком понимают совокупность отношений, связанных с оказанием и потреблением финансовых услуг, а также выпуском и обращением финансовых инструментов, где финансовые услуги — это деятельность участников страхового рынка, рынка ценных бумаг, добровольного накопительного пенсионного фонда, банковская деятельность, деятельность организаций по проведению отдельных видов банковских операций, осуществляемые на основании лицензий, полученных в соответствии с законодательством Республики Казахстан, а также не подлежащая лицензированию деятельность:

- единого накопительного пенсионного фонда;
- центрального депозитария;
- единого оператора в сфере учета государственного имущества в части осуществления функций номинального держания ценных бумаг, принадлежащих государству, субъектам квазигосударственного сектора, перечень которых утверждается уполномоченным органом по управлению государственным имуществом, или в отношении которых государство, указанные субъекты квазигосударственного сектора имеют имущественные права;
- обществ взаимного страхования [9].

Указанные понятия финансового рынка придерживаются идентичного подхода, что предусмотрено в Договоре о создании ЕАЭС, где под унификацией законодательств предусматривается сближение законодательства государств-членов, направленное на установление идентичных механизмов правового регулирования в отдельных сферах, определенных Договором о создании ЕАЭС [1]. Значимым шагом в этом направлении для Казахстана стал конец пятилетнего срока существования ЕАЭС, связанный с подписанием Закона РК «О ратификации Соглашения о гармонизации законодательства государств-членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка».

Особо следует заметить, что процесс установления идентичных механизмов, который требует внесения изменений и дополнений в законодательство, является также защитным механизмом, так как отсутствие единого понятийного аппарата и основ регулирования представляют непреодолимый барьер, связанный с полноценным доступом на финансовые рынки государств-членов ЕАЭС. Меры такого характера не представляют долгосрочный либо перманентный характер, так как, согласно договоренности, к 2025 году стороны обязуются унифицировать законодательства для создания наднационального органа в городе Алматы для регулирования финансового рынка. Важным шагом развития для создания общего финансового рынка послужила ратификация Соглашения о гармонизации законодательства государств — членов Евразийского экономического союза в сфере финансового рынка.

Общий рынок, содержащий возможности развития и увеличения потока денежных средств для Казахстана как государства-члена ЕАЭС, содержит в себе также и негативные моменты. К последним можно причислить возможное межгосударственное перенаправление капитала между различными секторами национальной экономики или поглощение более крупными субъектами предпринимательства государств-членов ЕАЭС более мелких и т.д. Исключение такого рода событий, которые могут привести к кризисным явлениям экономической системы Казахстана, требует реализации правовых механизмов защиты в виде регулирующей и охранительной функции. При этом указанные функции не должны носить ущербный характер для создания и развития общего финансового рынка, а взаимодополнять как единое, что также вытекает из международных актов. Так, согласно Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма, меры регулирования следует осуществлять для воспрепятствования и противодействия движению средств, в отношении которых есть подозрения, что они предназначаются для террористических целей, ни в коей мере не ущемляя при этом свободу движения законного капитала, и активизировать обмен информацией о международном движении таких средств [10].

Стоит отметить, что международные акты играют немаловажную роль при регулировании финансового рынка, где в последующем внедряются правовые механизмы, положительно сказывающиеся на общественных отношениях в государстве. В частности, нужно отметить Марракешское соглашение об учреждении Всемирной торговой организации, которое подчеркивает о признании также необходимых позитивных усилий, направленных на обеспечение развивающимся странам и, особенно, наименее развитым из них гарантированной доли в росте международной торговли, соизмеримой с потребностями их экономического развития [11].

Так, по мнению российского ученого П.М. Ланкова, в рамках процесса интеграции рынков капитала государств-членов ЕАЭС Москва, по объективным причинам, должна стать ключевым элементом евразийской системы финансовых центров, и этому способствует работа по созданию Международного финансового центра (МФЦ) в РФ, уже проведенная в рамках реализации «Стратегии развития финансового рынка Российской Федерации на период до 2020 года» и Плана мероприятий (Дорожная карта) «Создание международного финансового центра и улучшение инвестиционного климата в Российской Федерации» (утв. Распоряжением Правительства РФ от 19 июня 2013 г. № 1012-р) [12]. Указанная точка зрения является не в полной мере истинной, так как ранее было утверждено Распоряжение Правительства РФ от 11.07.2009 N 911-р «О Плате мероприятий по созданию международного финансового центра в Российской Федерации». Утверждение П.М. Ланкова с учетом уровня развития финансово-правового регулирования выглядит несостоятельным, так как Казахстан, извлекая предыдущий неудачный опыт создания финансового центра регионального характера в Алматы, создает более развитую инфраструктуру финансового рынка, международный арбитражный центр на площадке МФЦА. Помимо прочего, нормативные правовые намерения России до сей поры не представляют реальных действий властей.

Выводы

Исходя из сказанного выше, можно заключить, что правовые защитные механизмы финансового рынка Казахстана в рамках ЕАЭС призваны преобразовать реальный товарный оборот, сопровождаемый денежными средствами, в дальнейший оборот, представив ценные бумаги в виде товара и далее с созданием производных ценных бумаг. Ключевым моментом развития финансового рынка является то, что он создает все более новый оборот финансовых инструментов с наименьшим участием государственного регулирования и развитием саморегулирования. В последующем правовые защитные механизмы требуют учета более новых подходов, связанных с изменениями регулирования общего финансового рынка, вызванных не только региональными интеграционными процессами, но и глобального характера. Также следует упомянуть о развитии инфраструктуры финансового рынка, такие как депозитарная, клиринговая деятельность и т.п.

Мировой опыт свидетельствует, что финансовый рынок очень чувствителен к различным экономическим и политическим факторам, быстро реагирует на принятие тех или иных законодательных актов, а степень поражения национального финансового рынка международным кризисом во многом зависит от подготовленности к этому соответствующей страны [13; 7].

Список литературы

- 1 Закон РК «О ратификации Договора о Евразийском экономическом союзе» от 14 октября 2014 года № 240 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240>
- 2 Официальный сайт Европейского центрального банка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/markets/html/index.en.html>
- 3 Закон РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года № 527 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527>
- 4 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
- 5 Новая модель роста для формирования стабильного среднего класса. Комплексный социально-экономический анализ по Казахстану. Доклад № 125611-KZ группы Всемирного банка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://documents.worldbank.org/curated/ru/801771549867544115/pdf/125611-SCD-PUBLIC-RUSSIAN-P163279-Kazakhstan-Systematic-Diagnosis-KAZSCDAprilFINALruswithIDU.pdf>
- 6 Суханов Е.А. Сравнительное корпоративное право [Электронный ресурс] / Е.А. Суханов. — М.: Статут, 2014. Справочная правовая система Консультант Плюс. — Режим доступа: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=CMB&n=17605#09847120055228906>
- 7 Закон РК «Об акционерных обществах» от 13 мая 2003 года № 415 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000415_
- 8 Закон РК «О банках и банковской деятельности» от 31 августа 1995 года № 2444 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444_
- 9 Закон РК «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» от 4 июля 2003 года N 474 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000474_
- 10 Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма. Принята резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml
- 11 Марракешское соглашение об учреждении Всемирной торговой организации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm
- 12 Лансков П.М. На пути к общему финансовому рынку ЕАЭС: Россия и Казахстан [Электронный ресурс] / П.М. Лансков // ЭКО. — 2016. — № 9 (507). — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/na-puti-k-obschemu-finansovomu-rynku-eaes-rossiya-i-kazakhstan>
- 13 Данилевский Ю.А. Влияние глобализации на экономику и финансы Российской Федерации / Ю.А. Данилевский // Финансы. — 2003. — № 5. — С. 3–7.

А.Д. Жусупов, С.К. Карыбаев

Қазақстан Республикасының қаржы нарығы және оны Еуразиялық экономикалық одақта құқықтық қорғау

Мақалада жана құқықтық құбылыс болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақ құқығымен Қазақстан Республикасының қаржы нарығын реттейтін құқықтық нормаларға талдау жасалған. Қаржылық интеграциялық үдерістер кезінде мемлекеттің қорғаныс тетіктерінің құқықтық мәнін анықтау осы мақаланың негізгі идеясы болып табылады, ол неғұрлым ауқымды және терең сипатқа ие; Қазақстан

Республикасының ұлттық қаржы секторының ерекшеліктерін ескереді. Көрсетілген мақсатқа жету үшін синтез және талдау, салыстырмалы құқықтану, заңдық-догматикалық, тарихи-құқықтық әдістерді зерттеу қажет болды. Осы әдістер жиынтығы экономиканың әртүрлі секторлары мен мемлекеттер арасындағы капиталдың көші-кон ерекшеліктерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қаржы нарығын қорғаудың құқықтық тетіктерін ашуға мүмкіндік жасайды. Сондай-ақ өңірлік бірлестікте даму мен ынтымақтастықтың негізін қалаушы қағидаларының құқықтық мәні анықталған. Бұдан басқа, зерттелген мәселелер мүше мемлекеттер арасында белгіленген міндеттер мен мақсаттарды іске асыруға байланысты Еуразиялық экономикалық одақтың шарттық органдарының ерекше рөлін көрсетуге мүмкіндік береді. Алынған нәтижелер Қазақстан Республикасы ұлттық экономикалық жүйесінің маңызды бөлігін қамтитын ортақ қаржы нарығын қалыптастыру мен интеграцияланудың теріс үрдістерін азайтады. Протекционистсіз амалдардың жалпы қаржы нарығындағы іс-қимылының болмауы және оны елеуі әл-ауқаттың өсуін қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді.

Кілт сөздер: қаржы-несие саясаты, құқық функциялары, құқықтық мәні, интеграция, капитал қозғалысы, жалпы нарық, қаржы ұйымдары, қаржы егемендігі, қаржы құралдары, Еуразиялық экономикалық комиссия.

A.D. Zhusupov, S.K. Karybayev

The financial market of the Republic of Kazakhstan and its legal protection in the Eurasian Economic Union

The article contains an analysis of the legal norms governing the financial market of the Republic of Kazakhstan with the law of the Eurasian Economic Union, which is a new legal phenomenon. The identification of the legal nature of the state's defense mechanisms in financial integration processes is the main idea of this article, acquiring a wider and deeper character and taking into account the particularities of the national financial sector of the Republic of Kazakhstan. Achieving this goal required a study using methods including, but not limited to synthesis and analysis, comparative law, legal dogmatic, historical and legal. These methods together allowed to reveal the features of capital migration between different sectors of the economy and states, as well as legal mechanisms for protecting the financial market of the Republic of Kazakhstan. The legal essence of the fundamental principles of development and cooperation in a regional association has also been identified. Among other things, the issues examined allowed us to reflect the special role of the treaty bodies of the Eurasian Economic Union related to the implementation of the tasks and goals identified between member states. The results obtained will minimize the negative processes of integration and the formation of a common financial market, which covers the most important part of the national economic system of the Republic of Kazakhstan. Ignoring and the lack of action in the common financial market without a protectionist approach will not allow welfare to grow.

Keywords: financial and credit policy, functions of law, legal essence, integration, capital flows, common market, legal essence, financial organizations, financial sovereignty, financial instruments, Eurasian Economic Commission.

References

1. Zakon RK «O ratifikatsii Dohovora o Evraziiskom ekonomicheskom soiuze» ot 14 oktiabria 2014 hoda № 240 [Law of the Republic of Kazakhstan dated 14 October, 2014 No. 240 «On Ratification of Agreement on the Eurasian Economic Union»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240> [in Russian].
2. Ofitsialnyi sait Evropeiskoho tsentralnoho banka [The official website of the European Central Bank]. *ecb.europa.eu*. Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/markets/html/index.en.html> [in Russian].
3. Zakon RK «O natsionalnoi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan» ot 6 yanvaria 2012 hoda № 527 [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527 «On national security of the Republic of Kazakhstan»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> [in Russian].
4. Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan ot 30 avhusta 1995 hoda [Constitution of the Republic of Kazakhstan on August 30, 1995]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> [in Russian].
5. Novaia model rosta dlia formirovaniia stabilnoho sredneho klassa. Kompleksnyi sotsialno-ekonomicheskii analiz po Kazakhstanu. Doklad No. 125611-KZ hruppy Vsemirnogo banka [A new growth model for building a secure middle class Kazakhstan Systematic Country Diagnostic Report No. 125611-KZ]. *worldbank.org*. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/ru/801771549867544115/pdf/125611-SCD-PUBLIC-RUSSIAN-P163279-Kazakhstan-Systematic-Diagnosis-KAZSCDAprilFINALruswithIDU.pdf> [in Russian].
6. Sukhanov, E.A. (2014). Sravnitel'noe korporativnoe pravo [Comparative Corporate Law]. *consultant.ru*. Retrieved from <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=CMB&n=17605#0984712005522896> [in Russian].

- 7 Zakon RK «Ob aktsionernykh obshchestvakh» ot 13 maia 2003 hoda № 415 [Law of the Republic of Kazakhstan dated 13 May, 2003 No.415 «On joint stock companies»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000415_ [in Russian].
- 8 Zakon RK «O bankakh i bankovskoi deiatelnosti» ot 31 avhusta 1995 hoda № 2444 [Law of the Republic of Kazakhstan dated 31 August 1995 No 2444 «On Banks and Banking Activities in the Republic of Kazakhstan»] *adilet.zan.kz* Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444_ [in Russian].
- 9 Zakon RK «O gosudarstvennom rehulirovanii, kontrole i nadzore finansovoho rynka i finansovykh orhanizatsii» ot 4 iul'ia 2003 hoda N 474 [Law of the Republic of Kazakhstan dated 4 July, 2003 No. 474 «On the State Regulation, Control and Supervision of the Financial Market and Financial Organizations»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000474_ [in Russian].
- 10 Mezhdunarodnaia konventsia o borbe s finansirovaniem terrorizma. Priniata rezoliutsiei 54/109 Heneralnoi Assamblei OON ot 9 dekabria 1999 hoda [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism Adopted by the General Assembly of the United Nations in resolution 54/109 of 9 December 1999]. *un.org*. Retrieved from http://https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml [in Russian].
- 11 Marrakeshskoe sohlasenie ob uchrezhdenii Vsemirnoi torhovoï orhanizatsii [Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization]. *wto.org*. Retrieved from https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm [in Russian].
- 12 Lanskov, P.M. (2016). Na puti k obshchemu finansovomu rynku EAES: Rossiia i Kazakhstan [On the way to the common financial market of the EAEU: Russia and Kazakhstan]. *Vserossiiskii ekonomicheskii zhurnal EKO — All-Russian Economic Journal of IVF*, 9 (507). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/na-puti-k-obshchemu-finansovomu-rynku-eaes-rossiya-i-kazakhstan> [in Russian].
- 13 Danilevskii, Yu.A. (2003). Vliianie hlobalizatsii na ekonomiku i finansy Rossiiskoi Federatsii [The impact of globalization on the economy and finances of the Russian Federation]. *Finansy — Finance*, 5, 3–7 [in Russian].

Zh.B. Karipbaev, K.S. Mussin

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: zhasulankaripbaev@mail.ru)*

Concept of bringing minors to administrative responsibility

The purpose of this article is to consider the legal issues of the concept of attracting lawyers, sociologists, psychologists and other specialists who study the problems of the Genesis of offenses and the laws of the mechanism of legal responsibility for administrative offenses. As practice shows in the article, timely preventive measures taken to prevent administrative offenses of minors are of particular importance in legal and educational relations, as an alternative to measures of administrative responsibility. The author also emphasizes in this article that understanding and studying the Genesis of the offense will help to identify the causes, motives, purpose and take appropriate preventive measures. If this is not an offense, it will at least help to prevent the offense that can be expected in the future. As you know, any society needs stability, security and prosperity, and they can not be accessible without the knowledge and use of domestic and international experience gained in the implementation of measures aimed at preventing and preventing juvenile delinquency. This is due to the fact that the degree of well-being of any state can be formulated on the basis of indicators that characterize its development and the extent of juvenile delinquency in this state.

Keywords: Administrative law, administrative offense, administrative responsibility, offense, administrative penalty, features of administrative responsibility.

Introduction

The current rapid dynamics of administrative offenses committed by minors in the Republic of Kazakhstan indicates insufficient measures to prevent and remind offenses committed by state bodies and public. This opinion is supported by the data from sociological surveys conducted by various researchers. Thus, 85 % of respondents asked how public authorities are effective in dealing with juvenile delinquency and experience these outcomes for the community, saying that they do not feel safe from criminal trespass, feel anxiety, anxiety or often fear before the attack [1; 24].

Therefore, one of the important directions of state policy implemented in this aspect should be the reliable protection of the rights and freedoms of minors of the Republic of Kazakhstan from various encroachments, which can be achieved through appropriate legal regulation of public relations and social actions requiring administrative responsibility.

According to the article 19 «about the Convention on the Rights of the child», the state should be an object to which the rights and legitimate interests of minors who have entered the criminal justice system have special consideration to protect the honor and dignity of the individual in all forms of physical and mental violence.[2; 108]. This can be attributed to both administrative and procedural forms in the consideration of juvenile cases and the involvement of children in administrative proceedings.

In this regard, it is important to note that in the Republic of Kazakhstan there is a risk of increasing number of minors (as victims, witnesses and people subject to administrative liability) involved in the administrative process to involve minors in administrative proceedings.

Current practice indicates a significant aggravation of the crime situation in the youth environment, and the ineffectiveness of previous measures to prevent juvenile delinquency in changing social and economic conditions of the state's development. For example, by analyzing some official statistics, from 1997 to 2000, according to the «Inquiry on the Status of Juvenile Offenses in Pavlodar city», there is a rapid growth of administrative offenses committed by minors in the city.

During this time in Pavlodar city 9045 minors were brought to administrative responsibility, including: in 1997 — 1070, in 1998 — 1633, in 1999 — 3785, in 2000. — 2548 people.

In this regard the most widespread and socially dangerous types of administrative offenses committed by minors are:

- drinking alcoholic beverages and visiting public places in a state of intoxication;
- use and storage of narcotic drugs and psychotropic substances.

For example, the number of juvenile offenders who were brought to administrative responsibility for drinking and intoxication in public places between 1997 and 2000: in 1997 — 921; In 1998 — 1500; In 1999 — 1668; 2000 — 1697.

In 1997 — 32, in 1998 — 55, in 1999 — 67, in 2000 — 12 juvenile offenders were identified for drug and psychotropic use.

The number of parents who were brought to administrative responsibility for administrative offenses: in 1997 — 34; in 1998 — 75; in 1999 — 2774; in 2000 — 1223.

Methods and materials

Methods of research work are based on individual scientific and general scientific methods of knowledge as normative-logical, historical, comparative law, analysis, synthesis, system-legal, etc. In the course of the research, theorems on the theoretical concepts of transport commitments were analyzed.

Results

Abovementioned action could be described as voluntary acts of conscience expressing the juvenile's illegal behavior. These actions are not only external but also internal. Therefore, as a rule, legal science, in its turn, is interested in those who are not interested in ordinary, everyday activities, but only those who have a positive or negative assessment.

Thus, unconscious, irresponsible behavior is not recognized as a crime, because it is not controlled by one's intelligence and will. Voluntary and unwise behavior of a person are not governed by the law and do not lead to legal liability. The role of rights in such behavior can only be conditionally stated. Therefore, when considering cases of administrative offenses of minors, the CCTB bodies and commissions on affairs of minors and protection of their rights may ask the court to refer a minor to specialized educational institutions, which may take into account the following factors:

- age group;
- living conditions and upbringing;
- level of mental development and other characteristics of the individual;
- social status;
- behavior of a minor;
- the role and influence of adults;
- motive, nature and gravity of the offense [3; 122].

For example, in Pavlodar there is an increase in behavioral criminalization of young children (11–14 years old) with the growth of adolescent offenses. According to the DIA of Pavlodar, 2 teenagers, 11–14 years old, were sent to a special school in Taraz by a court decision for a crime. It shows that the offending behavior of young children has shifted from administrative to criminal, depending on the public danger and the severity of the consequences. Such tragic outcome of juvenile justice cases nowadays calls for the need to strengthen prevention efforts with minors in the region and in Kazakhstan as a whole.

It is necessary to analyze thoroughly and summarize the results of preventive measures aimed at combating juvenile delinquency, as well as to study all mechanisms of involving minors to administrative responsibility.

The content and features of the administrative responsibility mechanism are important both theoretical and practical.

Theoretically, he reveals the laws and procedures for applying administrative liability to a juvenile delinquent, explain the process of affecting the offender's personality, and further explains the effectiveness of the authorities taking administrative liability measures in order to 'block' the offenses.

In practice, the analysis helps identify administrative and legal coercive measures that can prevent the further spread and commission of administrative offenses by juveniles. In this case, an administrative offense committed by minors is a ground for bringing minors and their parents to various administrative liability measures. At the same time, administrative offenses are the only basis for imposing administrative liability, that means that if there is no clearly stated offense, it cannot be said about administrative liability either.

As mentioned above, when engaging minors in administrative responsibility, they need to understand clearly the role of parents in their lives and the ability to fulfill their responsibilities.

Discussion

According to «the Regulations on the commission on minors' affairs and protection of their rights», parents or other legal representatives of the minor who do not fulfill their obligations to educate and bring up their children or have a negative effect on their normal physical and moral development the commission may also apply the following remedial measures to its legal representatives:

- to apply to court for recovery of material damage to a minor;
- petition to the trusteeship and guardianship authorities in case of a direct threat to the life and health of the minor, on the immediate removal of the minor from parents or other legal guardians, as well as on the removal of the trustee or guardian from the performance of their duties or the termination of the adoption agreement;
- restriction or deprivation of parental rights and petition for application of other measures provided by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

In order to explain fully the administrative responsibility of minors used on the basis of administrative offenses, it is important to identify the essence of the concept of administrative responsibility and the specifics of administrative responsibility of minors.

There are many approaches to the first notion in the legal literature, that are based on various methods of researching law.

We give a few definitions to the spirit of past traditions of Soviet law:

- I.A. Galagan explains that «administrative responsibility involves the application and implementation of administrative penalties» [4; 41];
- I.S. Samoshchenko and M.H. Farukhshin administrative responsibility is «... a state compulsory service, «a response» «to a guilty offense», using a sanction of legal rules that accompany state and public prosecution, and humiliation of a person, and actions to be taken in accordance with the guilt's specific procedural rules» [5; 228].

In the modern legal literature there are many definitions of the concept of administrative responsibility. Let's compare some of the concepts of the authors of textbooks on the courses «Administrative Law» and «Administrative Liability», both the Kazakh and Russian scientists — the authors of the administration»:

- administrative responsibility is the type of legal liability of the authorized body (official), which is expressed in the imposition of an administrative penalty on a person (individual or legal entity) who committed an administrative offense in the manner, prescribed by the administrative legislation. [6; 130];
- administrative responsibility is a form of legal responsibility of the person who committed the offense, which is manifested by the imposition of an administrative penalty by an authorized body or an official [7; 161];
- administrative responsibility is a measure of administrative-legal coercion in the form of imposition of an administrative penalty on the person who committed an administrative offense [8; 39];
- administrative liability is a type of legal liability that is manifested by the imposition of an administrative penalty on the person who committed the offense. Administrative responsibility has the hallmarks of general legal responsibility [9; 269];
- administrative responsibility is a type of legal liability, in which the subject is the state, executive and legislative authorities, courts with authority in the field of administrative justice, officials of definite bodies, as well as authorized legal entities [10; 22];
- Administrative responsibility for legal liability inherent in all aspects of the latest law, based on legal norms related to the violation of legal norms, is determined by the regulatory legal acts of the authorized bodies, associated with state enforcement. On the other hand, administrative responsibility is an integral part of administrative coercion and has all the qualities it has. (performance of functional duties of functional entities, etc.) [11; 24];

It is appropriate to point out that the new Code on administrative offenses is still vague on the part of the legislator, who does not define administrative liability, that makes it difficult for this legal institution to understand adequately the meaning.

It's clear that all authors from the references provided by us are a measure of administrative responsibility, a punishment imposed by an authorized body (official) on a person who has committed an administrative offense. However, some inconsistencies need to be pointed out. Thus, some authors say that administrative responsibility is a form of legal responsibility, which in turn does not cause doubts. Other researchers believe that the concept of administrative responsibility is broader and is one of the components of an integrated le-

gal and regulatory framework that is used by government agencies (officials) for violating administrative sanctions.

An analysis of the various definitions of administrative responsibility makes one think about how the above mentioned definitions can be used to understand the concept of a juvenile institution of administrative responsibility.

Here it is necessary to note once again that in accordance with article 65 of the Code of administrative offenses, «people who have reached the age of 16, but not less than 18 years are recognized as minor» when committing an administrative offense. However, those who have reached the age of sixteen when committing an administrative offense, are recognized as capable of a legislator, meaning that they may be held administratively liable for an administrative offense.

It is the attainment of the legal age of the minor that underlies the application of administrative penalties. From this age, the minor is able to perceive and understand the moral and psychological aspects of administrative responsibility, taking into account his / her personality.

In accordance with part 2 of Article 65 of the Code of administrative offenses, the legislator states that «an administrative penalty may be applied to a minor who has committed an administrative offense using the methods of upbringing and influence him/her». Compulsory educational measures, as well as administrative penalties, are liability measures, but in essence they are equivalent administrative penalties.

Taking into consideration the above mentioned concepts, we can conclude that the concept of administrative responsibility of a minor is understood as a legal liability, which is manifested by the imposition of an administrative penalty or a disciplinary measure on a minor who has committed an administrative offense.

Thus, administrative responsibility of minors is a special type of legal liability and is characterized by the features of prevention (warning), alternative role, limitation and protection.

Administrative responsibility of minors differs from administrative responsibility of adults. Let us describe the most obvious of them.

The first group of features of the mechanism of administrative responsibility of minors is the circumstance which precludes administrative responsibility of minors. According to the applicable administrative legislation, the following are:

- firstly, during the counter course, one's mind was ill, meaning that he could not understand the physical nature and danger of his (inaction) or chronic mental illness, temporary mental disorders, mental retardation or other serious mental illness. Minors who have not managed them due to their administrative responsibility.

- secondly, due to the fact that all citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to adequate protection, regardless of age, nationality, gender, race, religion, occupational or other special training and service status, the minors are in a state of adequate protection, that is, the identity of the guardian or other people, if the need arises, to cause harm to the encroachment upon protection of property, land and other rights, the legally protected interests of a society or the State from unlawful encroachments. In case of failure to go beyond the defense is allowed. At the same time, a minor, who has exceeded the necessary limits of protection due to fear, fear or intimidation, may not be subject to administrative liability;

- third, administrative responsibility of the minor, if it is proven that an administrative offense has been committed, and that it has solved the danger that directly threatens the life, health, rights and legitimate interests of that person or other people, the interests of society or the state, if the offense can be eliminated by other means in the absence and at the same time not exceeding the limit of extreme necessity.

- fourth, the administrative responsibility of the minor will be excluded if the offense committed by him is caused by force or mental force in case that the person can't control his actions.

The second group describes the features of administrative responsibility of minors in the context of circumstances that facilitate or aggravate liability for administrative offenses.

Circumstances that facilitate the administrative liability of minors are:

- first, the age of the minor;
- secondly, the minor's repentance over the offenses committed;
- third, to prevent the harmful effects of juvenile offenders, to compensate voluntarily for damage or to remedy the caused damage;
- fourthly, the commission of an administrative offense under the influence of strong excitement or serious personal or family circumstances;
- fifth, administrative offenses resulting from physical or mental abuse.

The circumstances which aggravate the responsibility of the minor for administrative offenses, include:

- illegal acts of the minor;
- past behavior and the number of offenses committed.
- repeated by a person, previously brought to administrative responsibility for a similar administrative offense, by virtue of which the period of time provided for by article 61 of this Code has not expired;
- involvement of a minor into an administrative offense;
- involvement of the guilty person in committing an administrative offense, people known to be suffering from severe mental disorders, or people under the age of administrative responsibility.;
- committing an administrative offense on the grounds of national, racial or religious hatred or enmity, a vengeance on the legitimate actions of others, as well as concealing or facilitating the commission of another offense;
- administrative offense by the person or his relatives in connection with the performance by that person of his official, professional or public duty;
- committing an administrative offense against a woman who is known to be pregnant in the guilty person, as well as with a young child, another defenseless or helpless person, or a dependent person on the guilty party;
- administrative offenses by a group of people;
- committing an administrative offense in the event of a natural disaster or other emergency;
- committing an administrative offense in a state of alcohol, drug or substance abuse is a circumstance which aggravates the liability for an administrative offense.

The third group of features of administrative responsibility of minors is presented in the form of the basis for release from administrative responsibility and administrative punishment:

- a minor who commits an act of an administrative offense, may be released from administrative responsibility for the change of circumstances, as well as due to a disease that impedes the imposition of an administrative penalty;
- if a minor who committed an offense with an administrative offense precludes the imposition of an administrative penalty, then he may be released from administrative responsibility or imposition of an administrative penalty, or an amnesty from additional penalties;
- a minor may be released from administrative responsibility in the case of minor injury, due to an administrative offense;
- a minor, who has committed an administrative offense, may be released from administrative responsibility by the judge, authorities (official), who are authorized to consider cases on administrative offenses, if he voluntarily compensated for the damage caused by an administrative offense, or otherwise compensated for the damage caused by the offense;
- a minor may be released from administrative liability in connection with the expiration of the statute of limitations.

One of the features of administrative responsibility of minors is that administrative offenses of minors are only dealt with in specialized inter-district courts in accordance with part 2 of article 684.

Finally, in accordance with applicable administrative law, the parents or other guardians of the minor may be held responsible as a measure of administrative liability for the minor. In addition to the above, it should be added that the Code on administrative offenses provides for administrative offenses that encroach on the rights of minors in Chapter 12. Summarizing the above, we can conclude:

- administrative responsibility of the minors is an effective measure of influence on the consciousness of the minors capable of creating conditions for the prevention and further prevention of infringement of the requirements of the administrative and legal norms by the minors;
- administrative responsibility of the minor is exercised not only in the public interest, but also in the interests of the juvenile, because timely administrative measures against it are the basis for the suspension of juvenile offenses, this eliminates the possibility of criminalizing a crime and thereby helps eliminate the likelihood of a teenager becoming involved in criminal liability in the future. It should be taken into consideration that repeated administrative offenses can eventually be classified as crimes. For example, in accordance with article 434 of the administrative Code, offenses that are considered to be minor hooliganism can be classified as hooliganism in accordance with article 293 of the criminal Code of the Republic of Kazakhstan.;
- administrative responsibility of the minors creates prerequisites for limiting the consequences of harm caused by the offense committed;

– administrative responsibility of the minors, promotes the creation of a special legal mechanism capable of protecting the personal legal interests of minors from the overthrow of the state bodies by officials.

Conclusion

Thus, the main cause of administrative offenses is, as a consequence of the application of administrative penalties to minors, the resulting misdemeanor and actions due to the inability of the minors always to assess correctly the different situations in their lives due to their age and developmental differences.

In this regard, the text of the law to the majority of adolescents is not always clear and clear, as explained above, due to their low legal literacy and lack of knowledge of the legal norms set by the state. In some cases, it is not necessary to know everything because the rules themselves are optional. Even those who understand why the laws are needed cannot be deterred, especially by teenagers who do not know them. Another problem that complicates the features of administrative responsibility of minors is the imperfection of many legal rules governing the procedure for imposing administrative penalties on a minor. For this reason, there are several key aspects of an inquiry that underlie administrative offenses:

– First, the imperfection of the rule of law may be beyond the real historical reality, if they do not meet the specific requirements of public relations, in other words, the norms are outdated. For example, despite the collapse of the USSR in December 1991 and the change in public relations, it is sufficient to show the validity of the administrative offenses Code of the Republic of Kazakhstan, which was adopted in January 30, 2001, in 1984. However, the Code contained legal provisions which were useful for socialist relations rather than market. From the theory of law, it is known that if the rule of law is not of public utility, even if it is binding on the law and in effect with the existing legal provisions and prohibitions, and also enforced by the population, the outcome of its action is still negative or at least impartial;

– Second, the volatility and instability of the norms that govern the legal function of public relations are of great importance. «The uncertainty of the law causes insecurity in the hearts of every person, and treachery and hypocrisy urge you to be cautious everywhere» [12; 130].

– Third, due to the weakening of the actual application of the rules of law, punishment for offenders is often neglected, lead to their illegality, as a result of which the rule of law gradually loses its value in the sources of the population living in the territory of that state;

– Fourth, the legal rule has a direct effect on the behavior of the entity, only if the entity fully understands and agrees with the rule of law. In this case, it is implemented as a rational and useful standard, which is the principle of operation of the entity.

– • Generally, a good understanding and knowing well the rule of law is achieved by interpreting its content, which may vary and in some cases even be false or taken false. To confirm such assertions, the opinion of Cesare Bekkari, a medieval Italian lawyer, is correct, in his commentary on the significance of the rule of law when committing an offense: «It is better to warn and to prevent than to punish offenses. That is the intention of any good law, but the tool used to that end is still largely invalid or even contrary to its intended purpose... do you want to warn about a crime? For that to happen, the laws need to be clear and straightforward, so that all national forces are focused on protecting them, and even if they are partially used out of use. They should be more concerned about the people than about the people they represent. Make people feel respect for the law and their fear of it, so that people only fear it. A strong and courageous nation must, in the end, get rid of the uncertainty of the laws» [12; 130]

Thus, the measures of administrative liability for juveniles presented as administrative penalties must necessarily be reflected in the rules of the current administrative law. The content of the said legal norms and the procedure for imposing administrative penalties on those norms should, as far as possible, be readily understood or accessible to young offenders.

References

- 1 Ефремов Г.Х. Проблемы насилия в массовом сознании / Г.Х. Ефремов // Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. — 1995. — Вып. 8. — С. 24–25.
- 2 Права ребенка: сб. междунар. и рос. законодат. актов. — М.: Новая волна, 1999. — 126 с.
- 3 Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О.Х. Галимов. — СПб.: Питер, 2001. — 224 с.
- 4 Галаган И.А. Административная ответственность в СССР / И.А. Галаган. — Воронеж: Изд. Воронеж. ун-та, 1970. — 251 с.

- 5 Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин. — М.: Юрид. лит., 1971. — 240 с.
- 6 Таранов А.А. Административное право Республики Казахстан: акад. курс / А.А. Таранов. — 2-е изд., испр. и доп. — Алматы: Норма-К, 2003. — 256 с.
- 7 Ибрагимов Х.Ю. Административное право / Х.Ю. Ибрагимов. — Алматы: Данекер, 2000. — 256 с.
- 8 Жетписбаев Б.А. Административная ответственность в Республике Казахстан: альбом схем / Б.А. Жетписбаев / под общ. ред. проф. С.С. Сартаева. — Алматы: Данекер, 2000. — 148 с.
- 9 Алехин А.П. Административное право Российской Федерации: учеб. / А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. — М.: Зерцало, 2010. — 528 с.
- 10 Агапов А.Б. Административная ответственность: учеб. / А.Б. Агапов. — М.: Статут, 2000. — 251 с.
- 11 Бахрах Д.Н. Административная ответственность: учеб. пос. / Д.Н. Бахрах. — М.: Юриспруденция, 1999. — 110 с.
- 12 Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. — М.: Инфра-М, 2004. — 184 с.

Ж.Б. Кәріпбаев, К.С. Мусин

Кәмелетке толмағандардың әкімшілік жауапкершілікке тартылу концепциясы

Аталған мақаланың мақсаты бүгінгі таңдағы құқықбұзушылық генезисі мәселелерін және әкімшілік құқықбұзушылық жасағаны үшін заңды жауапкершілік механизмінің заңдылықтарын зерделеумен айналысатын қорғаушылар, әлеуметтанушылар, психологтар және басқа да мамандарды кәмелетке толмағандардың заңды жауапкершілік шараларына тарту концепциясының құқықтық сұрақтарын қарастыру. Тәжірибе көрсеткендей, кәмелетке толмағандардың әкімшілік құқықбұзушылықтарының алдын алу бойынша уақтылы қабылданған алдын алу шаралары әкімшілік жауапкершілік шараларына балама бола отырып, заңдық және тәрбиелік қатынастарда ерекше маңызға ие. Сондай ақ, авторлар мақалада құқықбұзушылықтың генезисін түсіну және зерделеу себептерін, уәждерін, мақсатын анықтауға және тиісті алдын алу шараларын, егер бұл құқықбұзушылық болмаса, онда, кем дегенде, болашақта күтуге болатын құқықбұзушылықтың алдын алуды қарастырған. Белгілі болғандай кез келген қоғамға тұрақтылық, қауіпсіздік және өркендеу қажет, ал оларға жасөспірімдердің құқықбұзушылығының алдын алуды және ескертуге бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру процесінде қол жеткізілген отандық және әлемдік тәжірибені білмей және пайдаланбай қол жеткізуге болмайтынын авторлар баса назар аударып, зерттеген. Бұл кез-келген мемлекеттің әл-ауқатының дәрежесі, оның дамуы мен сол мемлекеттегі кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың таралуының дәрежесін сипаттайтын көрсеткіштер негізінде тұжырымдауға болады деп түсіндіреді.

Кілт сөздер: әкімшілік құқық, әкімшілік құқықбұзушылық, әкімшілік жауапкершілік, құқықбұзушылық, әкімшілік жаза, әкімшілік жауапкершіліктің ерекшеліктері.

Ж.Б. Карипбаев, К.С. Мусин

Концепция привлечения несовершеннолетних к административной ответственности

Целью данной статьи является рассмотрение правовых вопросов концепции привлечения юрстов, социологов, психологов и других специалистов, занимающихся изучением проблем генезиса правонарушений и закономерностей механизма юридической ответственности за совершение административных правонарушений. Как показывает практика, своевременно принятые меры по профилактике административных правонарушений несовершеннолетних имеют особое значение в юридических и воспитательных отношениях, являясь альтернативой мерам административной ответственности. Кроме того, авторы подчеркивают, что понимание и изучение генезиса правонарушения позволяют выявить причины, мотивы, цель и принять соответствующие профилактические меры, если это не является правонарушением, то, по крайней мере, поможет предотвратить правонарушение, которое можно ожидать в будущем. Как известно, любому обществу необходимы стабильность, безопасность и процветание, а это невозможно без знаний и использования отечественного и мирового опыта, достигнутого в процессе осуществления мероприятий, направленных на предупреждение правонарушений подростков. Это объясняется тем, что степень благосостояния любого государства может быть сформулирована на основе показателей, характеризующих его развитие и степень распространения правонарушений среди несовершеннолетних в этом государстве.

Ключевые слова: административное право, административное правонарушение, административная ответственность, правонарушение, административное взыскание, особенности административной ответственности.

References

- 1 Efremov, G.Kh. (1995). Problemy nasiliia v massovom soznanii [The problem of failure in mass production]. *Sotsialnye konflikty: Ekspertiza, prognozirovaniie, tekhnologii razresheniia* — *Social conflict: Expertise, forecasting, technology of development*, 8, 24–25 [in Russian].
- 2 Prava rebenka (2009). [Children's Rights]. *Sbornik mezhdunarodnykh i rossiiskikh zakonodatelnykh aktov* — *A Collection of International and Russian Legislation*, 126. Moscow: Novaia volna [in Russian].
- 3 Galimov, O.Kh. (2001). *Maloletnie litsa v uholovnom sudoproizvodstve* [Juveniles in criminal proceedings]. Saint-Petersburg: Piter [in Russian].
- 4 Galagan, I.A. (1970). *Administrativnaia otvetstvennost v SSSR* [Administrative responsibility in the USSR]. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo universiteta [in Russian].
- 5 Samoshchenko, I.S., & Farukshin, M.Kh. (1971). *Otvetsvennost po sovetskomu zakonodatelstvu* [Responsibility under Soviet law]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura [in Russian].
- 6 Taranov, A.A. (2003). *Administrativnoe pravo Respubliki Kazakhstan: akademicheskii kurs* [Administrative law of the Republic of Kazakhstan: Academic. Course]. Almaty: Norma-K [in Russian].
- 7 Ibragimov, H.Yu. (2000). *Administrativnoe pravo* [Administrative law]. Almaty: Daneker [in Russian].
- 8 Jetpisbaev, B.A. (2000). *Administrativnaia otvetstvennost v Respublike Kazakhstan: albom skhem* [Administrative responsibilities in the Republic of Kazakhstan: Album schemes]. S.S. Sartaev (Ed.). Almaty: Daneker [in Russian].
- 9 Alekhin, A.P., Karmolitsky, A.A., & Kozlov, Yu.M. (2010). *Administrativnoe pravo Rossiiskoi Federatsii* [Administrative law of the Russian Federation]. Moscow: Zertsalo [in Russian].
- 10 Agapov, A.B. (2000). *Administrativnaia otvetstvennost* [Administrative responsibility]. Moscow: Statut [in Russian].
- 11 Bahrah, D.N. (1999). *Administrativnaia otvetstvennost* [Administrative responsibility]. Moscow: Yurisprudentsiia [in Russian].
- 12 Beccaria, C. (2004). *O prestupleniakh i nakazaniakh* [Crimes and Punishments]. Moscow: Infra-M [in Russian].

B.A. Taitorina¹, G.T. Baisalova², A.A. Assanova²

¹*S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan*

²*D.A. Kunaev Eurasian Law Academy, Almaty, Kazakhstan,*

(E-mail: binur.a@mail.ru, gulzira_06041967@mail.ru)

Application problems of legislation on administrative offenses in the field of customs

The work reveals the concept and features of the qualification of administrative offenses; the choice of administrative penalties applied to persons guilty of their commission is justified; The types of administrative responsibility for committing administrative offenses encroaching on the normal activities of customs authorities are identified. The authors revealed signs of the composition of violations of customs rules. The possibility of using some of them as classification criteria to determine the basis of administrative responsibility made it possible to identify the features of administrative tort, and at the same time, to form a specific type of classification of offenses. The authors of the article found that the specifics of administrative-legal coercion in case of violation of customs rules are determined by its following main features: 1) application mainly by customs authorities and their officials, as well as judges in the framework of relevant law enforcement relations; 2) the use of organizational and technical means to ensure its use; 3) application in administrative and jurisdictional activities of customs authorities, which goes beyond the scope of proceedings on administrative offenses; 4) the application of coercive measures mainly of a property nature; 5) close relationship with the forms of customs control. The study proposes a solution to legal and organizational problems arising from the application of administrative law enforcement in violation of customs regulations, taking into account the specifics of customs and administrative legislation.

Keywords: law, legislation, tort, administrative offense, violation of customs rules, qualification, liability.

Introduction

The customs sphere is an area of monopoly state specialized activity, which structurally includes customs policy and customs (regulation). The legal regulation of the customs sphere is carried out on the basis of the administrative, customs, criminal, tax legislation of the Republic of Kazakhstan. When moving goods across the customs border of the Customs Union in violation of customs regulations, customs and tariff regulation, prohibitions and restrictions are also applied in accordance with the Code of the Republic of Kazakhstan on Customs in the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2010 № 296-IV. Violations of customs regulations are combined in Chapter 29 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses of July 5, 2014 № 235-V Administrative Offenses in the field of Customs. In the theory and practice of customs, the problems of qualification of offenses in this area are becoming more and more relevant due to the fact that, in general, the level of effectiveness of the mechanism of administrative responsibility in the customs sphere depends on the correctness and accuracy of qualification of offenses.

The purpose of the work is, firstly, to study the state of legal regulation of administrative responsibility for violations of customs rules; secondly, in the legal assessment of illegal actions (inaction) of participants of foreign economic activity in the process of their foreign trade activities; thirdly, in the analysis of the legal foundations of administrative responsibility; fourthly, in identifying the features and effectiveness of the application of state coercive measures in the field of customs.

Given that the legal consolidation of administrative responsibility in its new sense began relatively recently, and, as the law enforcement practice of customs authorities shows, many relevant, but at the same time controversial aspects of the legal regulation of administrative responsibility, in particular, the legal qualification of violation of customs rules in their modern interpretation leads to an ambiguous interpretation of some articles of the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses. Therefore, it is necessary to improve the legal regulation of individual administrative-tort rules, including new approaches to the methodology of legal qualification. In this regard, this scientific work is to some extent intended to fill the existing methodological gap in the study of the administrative tort in question in the customs field.

Materials and methods

The methodological base of the research is based on the fundamental categories of dialectics and, above all, the dialectical method of cognition, which makes it possible to analyze violations of customs rules as a phenomenon of social reality. In this case, private scientific and special research methods are widely used, such as: formal-logical, comparative-legal, system-structural, statistical, legal modeling.

Results

Modern studies on the qualification of administrative offenses contain clarification of the concept and features of administrative offenses in the field of customs. Considering the problem of defining the definition of an administrative offense, S.A. Mustafin proposes to understand an administrative offense in the field of customs affairs as «illegal, culpably committed by individuals or legal entities with signs of General or special subjects, an act, that is, an action or inaction aimed at the established procedure for moving goods, vehicles and other items across the customs border of the Russian Federation (and the Customs Union), including the procedure for applying customs regimes (customs procedures), the procedure for their customs clearance and control (performing customs operations), as well as the procedure for collecting and paying customs payments, providing customs benefits and using them, for which the code of the Russian Federation on administrative offences provides for liability» [1; 46]. Given the blanket approach to code of administrative offenses, Mustafin S. A. considers it appropriate «for the proper qualification of administrative offences in the field of customs and differentiation of administrative responsibility of the persons who committed them, the use of having a practical importance of clarifying the concepts of «administrative offences in customs affairs», «the object of administrative violations in the field of customs affairs», «total subject of violation of customs regulations», «special subject of violation of customs regulations» [1; 45, 46].

The commission of an administrative offense is the actual basis of administrative responsibility, the application of administrative penalties to a person. In the context of this study, we are talking about a complex of offenses in the field of customs. The norms and provisions of the articles of Chapter 29 of the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses protect a fairly extensive list of legal relations. In the system of regulatory legal acts regulating public relations in the field of customs, the Agreement on the Specifics of Criminal and Administrative Responsibility for Violations of the Customs Legislation of the Customs Union and the Member States of the Customs is important for the correct qualification of administrative offenses and the imposition of punishments for this. The union adopted by the decision of the Interstate Council of the Eurasian Economic Community (the Supreme body of the Customs Union) at the level of AB States on July 5, 2010 № 50 [2]. In accordance with articles 521, 549 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, the complex of customs offenses includes administrative offenses, the object of which is the legal relationship related to the implementation of customs control: violation of the customs control zone, hiding from customs control of goods moving across the customs border of the Customs Union. Articles 522, 523, 536–539 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan regulate issues related to violations of the procedure for carrying out activities in the field of customs, the procedure for carrying out activities by a customs carrier, the procedure for carrying out activities in the field of customs by an authorized economic operator; violation of the deadlines for submitting a customs declaration, documents and information; failure to submit reports to the state revenue authority of the Republic of Kazakhstan or false reports and non-compliance with the accounting procedure.

Offenses, the subject of violation of which are goods and vehicles, make up the whole frame of Chapter 29 of the special part of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan. This chapter of the code also contains regulation of articles on actions aimed at returning customs payments and taxes paid without due grounds, receiving payments and other compensations, or not returning them; violation of the deadlines for payment of customs duties, taxes, special, anti-dumping, countervailing duties; on non-fulfillment of the requirement of the state revenue body of the Republic of Kazakhstan to pay the due amounts of customs payments, taxes and penalties on time; on non-execution by banks and organizations engaged in certain types of banking operations of decisions of state revenue bodies of the Republic of Kazakhstan; violation of the deadlines for payment of customs payments and taxes [3].

Discussion

The basis for the application of administrative and legal coercion measures in violation of customs regulations is the commission by a person of an objectively dangerous act that infringes on the established

procedure for moving goods across the customs border of the Republic of Kazakhstan, customs control and customs operations. This act should be understood as an unlawful, socially dangerous act (crime or administrative offense) that violates the normal activities of customs authorities to regulate foreign economic activity.

In administrative law, the qualification of offenses refers to the establishment and legal fixing of an exact correspondence between the signs of the committed act and the signs of the specific composition of the administrative offense provided for in the corresponding article of the Code of Administrative Offenses [4]. The qualification of offenses is the responsibility of the administrative jurisdictional authorities.

The requirements for the completeness of qualification of administrative offenses at each stage of the administrative process are different, since the real possibilities of providing an accurate and complete qualification largely depend on the volume and reliability of information about the circumstances of the misconduct.

At the stage of initiating a case of an administrative offense and the initial stage of an administrative investigation, the amount of information is sometimes sufficient only to conclude that the act was unlawful. The task of the initial stage of qualification is often to determine what type of offenses the assessed case belongs to: a) an administrative offense; b) a crime; c) disciplinary misconduct; d) civil tort.

In the process of administrative investigation, the question of which norm of the legislation on administrative offenses corresponds to the act in question is resolved. The resulting conclusion, as a rule, is reflected in the protocol on an administrative offense.

Qualification at the stage of initiating proceedings and administrative investigations is preliminary. The final legal assessment of the deed is given by the law enforcer at the stage of consideration of the case of an administrative offense. The peculiarity of the evidence in cases of administrative offenses in the field of customs is characterized by a large volume of workflow associated with the specifics of the activities of the customs authorities during the administrative investigation, and lies in the variety of different types of documents used as a source of evidence [5; 45].

Examining all the circumstances of the case, the body (official) agrees with the preliminary qualification or comes to the conclusion about a different qualification of the act in question, which is reflected in the decision to terminate the proceedings or to impose an administrative penalty (such a decision is made if the reviewer concludes the absence of an administrative offense or the need to refer the case to the investigation or inquiry bodies if any signs of a crime are detected in the act; production of an administrative case is also possible in other cases provided for by the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan). In some cases, this qualification is not always final.

As a general rule, a decision in an administrative case may be appealed and challenged. When considering the complaint or protest by the authorized body (official), the legality and validity of the decision are checked, which also involves checking the accuracy of the given assessment (qualification) of the act.

The qualification of administrative offenses is the most important stage in the application of the norms of legislation on administrative offenses. Proper qualification is a necessary condition for the legality of all law enforcement activities. If a mistake is found in the qualification of the act, the body (official) considering the complaint or protest shall cancel the decision, change the qualification or direct the case to a new investigation.

As practice shows, errors in qualification give rise to a number of negative consequences. For example, an incorrect recognition at the stage of initiating a case or an administrative investigation of an act as an administrative offense leads to the unlawful delivery, detention, search, application of other administrative procedural measures to a person whose behavior was lawful. Incorrect determination of the type of a committed administrative offense may also lead to unreasonable application of interventions, such as detention. Moreover, the legislator, depending on the type of the committed administrative offense, determines the terms of administrative detention. On the other hand, an administrative offense committed by a person may, contrary to the requirement of the law, not entail appropriate legal response measures as a result of erroneous preliminary qualification of the act.

The qualification process of administrative offenses is a comparison in order to establish the identity of the signs of the committed act and the elements of the administrative offense provided for by the legal norm. Identification of the signs of an act is carried out by collecting and evaluating evidence that is beyond the scope of qualifications and contain a significant amount of actual circumstances of the offense, such as the place, time, method, means and circumstances of the offense, the identity of the offender, the victim, etc. To qualify an administrative offense from the many signs of actually committed acts, it is necessary to select the

most significant. These primarily include common features inherent in any type of administrative offense: public danger and the wrongfulness of an act.

The conclusion about social danger and wrongfulness of an act is based on the knowledge of the person who is carrying out the qualification, the current legislation, life and professional experience, as well as legal awareness. The study of common signs of an administrative offense is of great importance for qualification, since it depends on it whether it will be stopped at this stage or continued in the form of further investigation of the signs of the specific offense.

After the recognition of the act as socially dangerous and unlawful, the second, most difficult stage of qualification follows. The task of the second stage is to resolve the question of which administrative law provides for liability for such an act. Here it is necessary to clarify and compare the so-called species characteristics, i.e., features characteristic of this particular type of administrative offense. Then from among them a group of adjacent compounds is identified, and from the number of adjacent compounds one is selected whose signs fully correspond to the signs of a qualified act. So, the main content of the process of qualification of administrative offenses is a comparison of the signs of the committed act with the signs of the administrative offense.

The qualification of administrative offenses in the field of customs is the legal basis for the administrative responsibility of a person who has committed a violation of customs rules [6; 771]. Based on the qualification of the offense, procedural coercion measures are applied to the delinquent. The qualification of the offense becomes the basis for conducting proceedings on administrative offenses in the field of customs. Based on the qualification of the offense, appropriate types of penalties for violation of customs rules are assigned.

In accordance with the provisions of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses of July 5, 2014 № 235-V, violation of customs rules is regulated in Chapter 29 Administrative Offenses in the Field of Customs. An administrative offense is recognized as unlawful, guilty (intentional or reckless) action or inaction of an individual or illegal action or inaction of a legal entity for which the administrative Code of Administrative Offenses is provided for. The doctrinal and legislative definition of an administrative offense «points to legal and social signs that make it possible to distinguish between an unlawful act represented as an administrative offense from other acts of an unlawful nature» [7; 94].

Administrative liability for offenses under the articles of the special Part of the Code of Administrative Offenses occurs if these offenses by their nature do not entail criminal liability in accordance with the legislation. The norms and provisions of the articles of Chapter 29 of the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses protect a fairly extensive list of legal relations. In the context of this study, we are talking about a complex of offenses in the field of customs. In the system of normative legal acts regulating public relations in the field of customs, an agreement on the specifics of criminal and administrative liability for violations of the customs legislation of the Customs Union and Member States is also important for the correct qualification of administrative offenses and the imposition of penalties for their commission in this area of the Customs Union, adopted by the decision of the Interstate Council of the Eurasian Economic Community (the Supreme body of the Customs Union) at the level of the Member States on July 5, 2010 № 50 [2].

Offenses, the subject of violation of which are goods and vehicles, make up the whole frame of Chapter 29 of the special part of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan [3].

The complex of typical properties of customs offenses, as a rule, includes: object of encroachment; area of commission — the scope of customs regulation; commission of customs tort, expressed in violation of customs legislation. Violation of customs regulations entails the application of administrative responsibility measures.

In the study of the problem of legal liability for violation of customs rules A.I. Tutnov traced the unity of the two positions. First of all, the system of punishments for violation of prohibitions and restrictions in the field of customs regulation with the inevitability of the fact that coercive measures are applied to the delinquency is taken into account. In addition, the content of a specific customs legal relationship includes the right of the authorized body in accordance with the law and in accordance with relevant procedures to qualify the act in order to apply sanctions to the offender [8; 9]. Administrative punishment for violation of customs legislation is a measure of responsibility for committing a customs violation established by legislation on administrative offenses. The application of an administrative penalty for violation of customs rules as a measure of administrative responsibility is manifested in the following functions of administrative responsibility: repressive (punitive), preventive (general and private prevention), educational (as a person who com-

mitted a customs offense, and an indefinite number of persons), law enforcement, compensation (recovery), alarm (information).

To determine the measure of administrative punishment, the qualification of a specific act as an administrative offense is of great importance. As a rule, first of all, one must take into account the mandatory presence of all elements of an administrative offense. The legal assessment of the act committed is summarized in the conclusion that «the act contains evidence of an administrative offense under one or another rule of administrative law» [9; 36]. As a rule, the qualification of an administrative offense begins with the establishment and clarification of the specifics of an object as the first element of an administrative offense. According to the degree of generalization, they distinguish between the common, clan and immediate objects of administrative offenses. When analyzing administrative offenses in the field of customs, first of all, we will determine the main vectors of the very concept of customs, defined by the legislator: in accordance with the provisions of Article 1 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Customs in the Republic of Kazakhstan, «regulation of relations in the Republic of Kazakhstan is recognized as a customs matter (regulation) in the Republic of Kazakhstan the customs territory of the Customs Union (territory of the Republic of Kazakhstan), in which the Republic of Kazakhstan has exclusive jurisdiction associated with the movement the distribution of goods across the customs border of the Customs Union, their transportation across the single customs territory of the Customs Union under customs control, temporary storage, customs declaration, release and use in accordance with customs procedures, customs control, payment of customs payments and taxes, as well as customs relations customs authorities and persons implementing the rights to own, use and dispose of these goods. Customs regulation in the Republic of Kazakhstan is carried out in accordance with the customs legislation of the Customs Union, and to the extent not regulated by such legislation, the customs legislation of the Republic of Kazakhstan. The scope of customs affairs is the area of state administration in the implementation of customs matters [10; 18].

A common object of administrative violation in the field of customs affairs is the totality of public relations, the subjects of which are: the state represented by customs authorities; legal entities: individuals. This set consists of public relations protected by the norms of Chapter 29 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan.

The generic object of administrative violation relates to the general object as a part, represents the totality of specific social relations between the state and an unlimited circle of legal entities and individuals. These relations are related to the movement of goods across the customs border of the Customs Union, their transportation through the single customs territory of the Customs Union under customs control, temporary storage, customs declaration, release and use in accordance with customs procedures, customs control, payment of customs duties and taxes, and also power relations between customs authorities and persons exercising the rights of possession, use and disposal of these goods. The generic object of an administrative offense is essentially the main criterion for dividing the special part of the Code of Administrative Offenses into chapters, the criterion for structuring the code. The generic object of administrative offenses, combined in chapter 29 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan, are homogeneous public relations in the field of customs activity. According to the generic object, customs violations can be classified into the following categories: a) encroaching on the procedure for carrying out activities in the field of customs (Article 522), b) directed against the procedure for customs clearance of goods and vehicles moving across the customs border (Articles 523, 551, 537, 538, 534, 539, 538); c) directed against the established procedure for customs duties and taxes, for violation of the terms for their payment (Articles 554, 555).

The direct object of an administrative offense is an even more specific type of social relations, which should be considered as the main criterion for distinguishing one administrative offense from another. Based on the principles of classification of administrative offenses in the field of customs and taking into account the immediate object of violation as the basis for classification, it is possible to divide customs tort into the following groups: a) violation of the procedure for customs control (Articles 521, 534); b) violation of order and reporting (Article 539); violation of the order of the main customs clearance (Articles 551, 534); violation of the procedure for moving goods and vehicles across the customs border (Articles 521, 545), etc.

The specifics of the qualification of an administrative offense is also manifested in the fact that the establishment of the object of the offense is accompanied by a parallel process of clarifying its subject.

The objective side of administrative offenses in the field of customs affairs is manifested as an objective manifestation of a wrongful act in action or inaction. In this context, an action is considered as a direct violation of the prohibition, and inaction is the imperfection of the proper action, failure to fulfill the legal obligation to act in a certain, duly, entailing violation of legal requirements. In the theory of offense, its objective

side is defined as the external side of unlawful behavior, which results in harmful consequences. The properties and signs inherent in administrative offenses in the field of customs are considered in the course of their qualification, taking into account all the circumstances associated with the commission of a specific illegal act: method, time, place. Examples of actions as a form of the objective side are signs such as the movement of goods, vehicles, departure of a vehicle without permission of the state revenue body of the Republic of Kazakhstan, etc. To illustrate the objective side in the form of inaction, examples of violation of such customs rules as failure to take measures in the event of an accident or force majeure, failure to submit goods, vehicles and documents to the state revenue authority of the Republic of Kazakhstan, unfulfilled ie banks and institutions performing certain types of operations bankovskih, decisions of state revenues of the Republic of Kazakhstan.

Important for the qualification of administrative offenses in the field of customs is the definition of the subject of their commission. The modern doctrine of administrative responsibility distinguishes between general and special subjects. It is proved that the common subject is any tortable person who is held liable; a special subject — an individual or legal entity with a special status, or endowed with certain features necessary to bring him to justice for a committed offense [11; 228].

It should be borne in mind that the subject of a certain part of the offenses in the field of customs affairs is not specified: for example, the subjects of such an offense as non-declaration or inaccurate customs declaration of goods, cash, traveler's checks or documentary securities may be declarants, customs brokers, legal entities and officials.

In the implementation of the qualification of administrative offenses in the field of customs, specificity is manifested due to the complexity of the blanket nature of the rules. To determine the content of blanket norms, it is necessary to clarify and highlight their special qualifying attributes, firstly, the type of objects of an administrative offense — general, generic, direct; secondly, the subject; thirdly, the objective side; fourthly, the subject — general and special; fifth, the subjective side. For example, the fact of non-declaring goods is qualified in accordance with the provisions of Article 551 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, which provides for liability for non-declaration or inaccurate customs declaration of goods, cash, travelers checks or documentary securities. In this case, a direct method of exposing an administrative-tort legal norm was used, and the content of the disposition is sufficient for qualification. More complicated is the qualification of an administrative offense related to the application or non-application of prohibitions and restrictions established by the customs legislation on the import of goods into the customs territory, or export from the customs territory. A person who qualifies an administrative offense primarily refers to Article 545 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, which contains the rules and regulations on administrative responsibility for non-compliance with the prohibitions and restrictions established by the customs legislation of the Customs Union and (or) the Republic of Kazakhstan on the import of goods into the customs territory, or export from the customs territory. In accordance with Article 545 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, the movement through the customs border of the Customs Union of goods and vehicles with non-compliance with the prohibitions and restrictions established by the customs legislation of the Customs Union and (or) of the Republic of Kazakhstan entails a fine on individuals of fifteen, on small businesses or commercial organizations in the amount of twenty, for medium-sized enterprises in the amount of thirty, for large businesses in the amount of fifty raschetnyh monthly indicators, with confiscation of goods and vehicles, which are direct objects of an administrative offense, or without it. In this case, the blanket method of presentation of the administrative-tort norm is used; contains reference to the customs legislation and the legislation on the regulation of trade activities. When qualifying an administrative offense, there is a need to appeal to the norms of the general part of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan to clarify issues related to the definition of the concept and signs of an administrative offense, the procedure for determining the guilt of a legal entity, the form of guilt, the age at which administrative responsibility is reached, and the conditions for holding general accountable and special subjects, concepts, extreme necessity and insanity. The literature substantiates the relevance of applying not only the norms of criminal and customs law, but also the use of «the preventive capabilities of other branches of law, in particular, administrative law» [1; 40].

Chapter 29 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan provides for 38 administrative offenses in the field of customs (violation of customs rules), a certain part of which borders on crimes. For example, the administrative offenses referred to in Articles 548 and 549 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan — the movement of goods and vehicles across the customs border of the Customs Union in addition to customs control and concealment from customs control of goods

moved or moved across the customs border of the Customs Union, including using hiding places or other methods that make it difficult to find goods, or to make certain goods look like others, border on a criminal offense — smuggling. The level of qualification of administrative offenses in the field of customs affairs is directly dependent on the clarity and validity of the classification of offenses. Taking as the basis of the classification the degree of public danger of the offense, administrative offenses in the field of customs can be divided into two groups: 1) not posing a great danger to state interests — insignificant, 2) gross violations of customs law that encroach on the basics of customs and entail the infliction of substantial damage to the state economy.

The subject of administrative offenses is the law defines goods and vehicles, the act is expressed in the movement of goods and vehicles across the customs border of the Customs Union, in addition to customs control and concealment from customs control of goods moved or moved across the customs border of the Customs Union. The subjects of the offense are individuals and legal entities, officials. The subjective side is characterized by guilt in the form of intent or negligence. The above elements in the complex determines the presence of an administrative offense.

Qualification of offenses is accompanied by a solution to the problem of circumstances mitigating administrative responsibility, excluding administrative responsibility, aggravating administrative responsibility — in accordance with the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

Summarizing the above, we note that the problem of the qualification of administrative offenses in the field of customs is actualized due to their rather high level, as well as the development of administrative, customs and tax laws in terms of more detailed regulation of violations of customs rules. The doctrinal understanding and legislative definition of an administrative offense logically applies to customs violations. The considered complex of administrative offenses in the field of customs is regulated by the norms of the administrative, customs, criminal and tax laws of the Republic of Kazakhstan, other regulatory legal acts. The qualification of violations of customs rules as a process of establishing adequate compliance of the signs of customs tort with the offense provided for by customs legislation is carried out sequentially, in stages. First of all, the authorities and officials of the customs jurisdiction establish the actual circumstances of the offense. At the second stage, the ratio of the customs law norm with the circumstances of the offense clarified at the first stage of the qualification is clarified. Very important is the third stage of this process, when the evidence is compared with the applicable legal norm in the context of all structural elements of the offense. The final stage in the qualification of administrative offenses in the customs sphere is a legal assessment of the actual circumstances of the case.

Modern law enforcement practice needs to further develop the scientific foundations for the qualification of administrative offenses in the field of customs. For an unmistakable qualification of administrative offenses in the field of customs, a detailed analysis of the composition of the offenses is necessary. Wrong qualification of administrative offenses in the field of customs leads to an inadequate tort of the application of measures of administrative responsibility, violation of the principle of justice. This situation leads to the leveling of the application of the punishment, distortion of the meaning and significance of administrative responsibility. The problem is exacerbated by the imperfection of the current legal and regulatory framework governing the area of customs legal relations.

References

- 1 Мустафина С.А. Административные правонарушения в области таможенного дела (нарушения таможенных правил): вопросы квалификации и назначения наказаний: дис. ... канд. юрид. наук / С.А. Мустафина. — М., 2011. — 193 с.
- 2 Договор об особенностях уголовной и административной ответственности за нарушения таможенного законодательства Таможенного союза и государств-членов Таможенного союза, принятый решением Межгосударственного совета Евразийского экономического сообщества (высший орган Таможенного союза) на уровне глав государств от 5 июля 2010 года № 50. (г. Астана, 5 июля 2010 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [www http://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz).
- 3 Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [wwwhttp://online.zakon.kz](http://online.zakon.kz).
- 4 Административное правонарушение: состав и квалификация [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://crimlib.info/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%>
- 5 Немирова Т.А. Актуальные вопросы выявления административных правонарушений в сфере таможенного дела / Т.А. Немирова // Эпоха науки. — 2018. — № 16. — С. 41–46.

- 6 Рогачёв Д. И. К вопросу о правовой квалификации административных правонарушений в области таможенного дела / Д.И. Рогачев // Молодой ученый. — 2015. — № 24. — С. 770–773.
- 7 Административная ответственность в Республике Казахстан: конституционно-правовые проблемы: учеб. / под ред. д.ю.н., проф. Б.А. Жетписбаева. — Алматы: Изд-во «NURPRESS», 2012. — 352 с.
- 8 Тутнов А.И. Особенности административной ответственности в сфере таможенных правоотношений: дис. ... канд. юрид. наук / А.И. Тутнов. — М., 2005. — 194 с.
- 9 Кисин Р.В. Административное правонарушение: понятие, состав, квалификация / Р.В. Кисин. — М.: Изд-во МВШМ МВД РСФСР, 1991. — 58 с.
- 10 Алибеков С.Т. Теоретические проблемы совершенствования таможенной сферы Казахстана: правовые аспекты: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С.Т. Алибеков. — Алматы, 2005. — 54 с.
- 11 Денисенко В.В. Системный анализ административно-деликтных отношений / В.В. Денисенко. — СПб., 2001. — 325 с.

Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова, А.А. Асанова

Кеден ісі саласындағы әкімшілік құқықбұзушылық туралы заңнама нормаларын қолдану мәселелері

Мақалада әкімшілік құқықбұзушылықтарды саралаудың түсінігі мен ерекшеліктері ашылған; олардың жасалуына кінәлі адамдарға қолданылатын әкімшілік жазалардың таңдауы негізделген. Кеден органдарының қалыпты қызметіне қол сұғатын әкімшілік құқықбұзушылық жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік түрлері анықталған. Авторлар кеден ережелерін бұзу белгілерін анықтаған. Әкімшілік жауапкершіліктің негізін анықтау үшін олардың кейбіреуін жіктеу критерийлері ретінде пайдалану мүмкіндігі әкімшілік жауапкершілікті қолданудың ерекшеліктерін анықтауға, сонымен бірге құқықбұзушылықтарды жіктеудің нақты түрін құруға мүмкіндік берді. Мақала авторлары кеден ережелерін бұзған кезде әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеудің ерекшелігі оның келесі негізгі белгілерімен анықталады деп атап көрсетеді: 1) негізінен кеден органдары мен олардың лауазымды тұлғалары, сондай-ақ судьялардың тиісті құқық қорғау қатынастарында қолдануы; 2) оны пайдалануды қамтамасыз ету үшін ұйымдық-техникалық құралдарды пайдалану; 3) әкімшілік құқықбұзушылық туралы іс жүргізу шеңберінен тыс болатын кеден органдарының әкімшілік-юрисдикциялық қызметінде қолдану; 4) негізінен мүлктік сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану; 5) кедендік бақылау нысандарымен тығыз байланысы. Зерттеуде кедендік және әкімшілік заңнаманың ерекшеліктерін ескере отырып, кеден ережелерін бұзу кезінде әкімшілік құқықтық мәжбүрлеуден туындайтын құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелерді шешу ұсынылған.

Кілт сөздер: заң, заңнама, құқық бұзушылық, әкімшілік құқықбұзушылық, кеден ережелерін бұзу, біліктілік, жауапкершілік.

Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова, А.А. Асанова

Проблемы применения норм законодательства об административных правонарушениях в сфере таможенного дела

В статье раскрыты понятие и особенности квалификации административных правонарушений; обоснован выбор административных наказаний, применяемых к лицам, виновным в их совершении; определены виды административной ответственности за совершение административных правонарушений, посягающих на нормальную деятельность таможенных органов. Авторами выявлены признаки состава нарушений таможенных правил. Использование некоторых из них в качестве классификационных критериев для определения основания административной ответственности позволило выявить особенности административных деликтов и, вместе с тем, сформировать определенную видовую классификацию правонарушений. Авторами статьи установлено, что специфику административно-правового принуждения при нарушении таможенных правил определяют следующие его основные черты: 1) применение преимущественно таможенными органами и их должностными лицами, а также судьями в рамках соответствующих правоохранительных правоотношений; 2) использование организационно-технических средств, обеспечивающих его применение; 3) применение в административно-юрисдикционной деятельности таможенных органов, выходящей за рамки производства по делам об административных правонарушениях; 4) использование принудительных мер в основном имущественного характера; 5) тесная связь с формами таможенного контроля. В исследовании предложено решение правовых и организационных проблем, возникающих при применении административно-правового принуждения при нарушении таможенных правил с учетом специфики таможенного и административного законодательства.

Ключевые слова: право, законодательство, деликт, административное правонарушение, нарушение таможенных правил, квалификация, ответственность.

References

- 1 Mustafina, S.A. (2011). *Administrativnye pravonarusheniia v oblasti tamozhennogo dela (narusheniia tamozhennykh pravil): voprosy kvalifikatsii i naznachenii nakazanii* [Administrative offenses in the field of customs (violation of customs rules): issues of qualification and sentencing]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 2 Dohovor ob osobennostiakh uholovnoi i administrativnoi odgovetstvennosti za narusheniia tamozhennogo zakonodatelstva Tamozhennogo souiza i hosudarstv-chlenov Tamozhennogo souiza, prinyaty resheniem Mezhhosudarstvennogo soveta Evraziiskogo ekonomicheskogo soobshchestva (vysshii orhan Tamozhennogo souiza) na urovne glav hosudarstv No. 50. (2010). [The Treaty on the Specifics of Criminal and Administrative Responsibility for Violations of the Customs Legislation of the Customs Union and the Member States of the Customs Union, adopted by decision of the Interstate Council of the Eurasian Economic Community (the supreme body of the Customs Union) at the level of heads of state № . 50]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 3 Kodeks Respubliki Kazakhstan ob administrativnykh pravonarusheniakh ot 5 iul'ia 2014 goda No. 235-V [On Administrative Infractions Unofficial translation The Code of the Republic of Kazakhstan dated 5 July 2014 No. 235-V]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz>. [in Russian].
- 4 Administrativnoe pravonarushenie: sostav i kvalifikatsiia [Administrative offense: composition and qualification]. *crimlib.info*. Retrieved from <http://crimlib.info/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%>
- 5 Nemirova, T.A. (2018). Aktualnye voprosy vyavleniia administrativnykh pravonarushenii v sfere tamozhennogo dela [Actual issues of identifying administrative offenses in the field of customs]. *Epokha nauki — The era of science*, 6, 41–46 [in Russian].
- 6 Rogachov, D.I. (2015). K voprosu o pravovoi kvalifikatsii administrativnykh pravonarushenii v oblasti tamozhennogo dela [On the issue of the legal qualification of administrative offenses in the field of customs]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 24, 770–773 [in Russian].
- 7 Zhetpisbayev, B.A. (2012). *Administrativnaia odgovetstvennost v Respublike Kazakhstan: konstitutsionno-pravovye problemy* [Administrative responsibility in the Republic of Kazakhstan: constitutional and legal problems]. Almaty: Izdatelstvo «NURPRESS» [in Russian].
- 8 Tutnov, A.I. (2005). Osobennosti administrativnoi odgovetstvennosti v sfere tamozhennykh pravootnoshenii [Administrative responsibility in the Republic of Kazakhstan: constitutional and legal problems]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 9 Kisin, R.V. (1991). *Administrativnoe pravonarushenie: poniatie, sostav, kvalifikatsiia* [Administrative offense: concept, composition, qualification]. Moscow: Izdatelstvo MVSHM MVD RSFSR [in Russian].
- 10 Alibekov, S.T. (2005) Teoreticheskie problemy sovershenstvovaniia tamozhennoi sfery Kazakhstan: pravovye aspekty [Theoretical problems of improving the customs sphere of Kazakhstan: right aspects]. *Doctor's thesis*. Almaty [in Russian].
- 11 Denisenko, V.V. (2001). *Sistemnyi analiz administrativno-deliktnykh otmoshenii* [System analysis of administrative-tort relatio]. Saint Petersburg [in Russian].

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

DOI 10.31489/2020L2/49-61

ӨОЖ 10.77.91

С.К. Амандықова¹, Б.О. Алтынбасов²

¹АІУ Жоғары құқық мектебі, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Бристоль университетінің құқық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Ұлыбритания
(E-mail: amandykova@mail.ru)

Жаһандану жағдайында жоғары оқу орындарын басқарудың модельдері: тарихи-құқықтық аспектілері

Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік және ұлттық университеттерде басқару жүйесін трансформациялаудағы мемлекеттің саясаты және оның жүзеге асырылу үрдісі талқыланған. Зерттеу жұмысының нәтижесінде ұлттық және мемлекеттік университеттерде басқарудың сенімгерлік моделі көрініс табатыны анықталған, сондай-ақ, корпоративтік басқару моделінің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы қарастырылған. Корпоративтік және өзге де алқалы басқару органдарының генезисін тереңірек ашу мақсатында тарихи-теориялық әдістер қолданылған, Англияның жоғары оқу орындарының басқару жүйесінің қалыптасуына тарихи талдау жасалған, реформаларға негіз болған басты актілерге сипаттама берілген. Зерттеу барысында еліміздің университеттерінде орын алып отырған нарықтық бағыттағы өзгерістерді және соған тиісті басқару әдістерін талқылау мақсатында шетелдік тәжірибе мен ғылыми әдебиетке қысқаша шолу жасалған. Неолиберализм идеяларының білім саласына енгізілуге қатысты атакты экономистердің ғылыми еңбектеріне сілтеме жасалып, теориялық көзқарастары талданған. Жұмыстың нәтижесін жасау барысында университетті басқару әдісін талдауда теориялық негіз ретінде австралиялық заңгер ғалымның басқару модельдері қарастырылған және осы қатынастарда басшылыққа алынатын экономикалық теориялар сипатталған. Байқаушы кеңестердің ағымдағы жағдайын суреттеу үшін екі университеттің ресми сайтынан ақпараттар алынып, қысқаша талдау жасалған, оның жағымды жақтары мен кемшіліктері анықталған. Еліміздің ұлттық және мемлекеттік университеттерінің басқару органдарын жетілдіруге қатысты жекелеген ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: жоғары білімдегі жаһандану процестері, университеттің басқару модельдері, неолиберализм, университетті сенімгерлік және корпоративтік басқару жүйесі.

Kіpіcne

Бүгінгі таңда білім және ғылым қоғам мен мемлекеттің негізгі қозғаушы күші екені халықаралық қауымдастықта толығымен мойындалып, өркениетті елдердің барлығы білім саласындағы саясатты заман талабына сай жетілдіруде. Соның ішінде, жоғары білім мен ғылым аса қызығушылық тудырып отырған және мемлекет пен қоғам үшін аса маңызды сала деп айтуға болады. Әр мемлекет экономикалық жағдайына қарай осы саланы мейлінше дамытуға тырысуда және Қазақстан да сол бағытта жұмыс жүргізуде. Жуырда Қазақстан Республикасында білім мен ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Аталмыш Бағдарламаның негізінде отандық жоғары оқу орындарын одан әрі дамытудың бірқатар индикаторлары бекітілді. Атап айтқанда, Бағдарламаның міндеттерінің бірі ретінде «Ғылыми әзірлемелердің нәтижелілігін арттыру және әлемдік ғылыми кеңістікке интеграциялануын қамтамасыз ету» [1] көзделген. Білім беру ұйымдары қызметінің тиімділігі мен ашықтығын арттыру үшін басқарудың алқалық

органдарын: мемлекеттік жоғары оқу орындарында байқау кеңестері мен директорлар кеңестерін дамыту жалғастырылады. Білім беру ұйымдары «Ашық бюджет» жобасын жүргізеді, яғни олардың сайттарында тиісті ақпарат қолжетімді болады. Үш негізгі бағытта стратегиялық HR-менеджмент енгізу қолға алынады, яғни ғылыми потенциалды дамыту, кадрлық резервті күшейту және ұйым жетекшісін дайындау. Ғылыми ұйымдарды дамыту корпоративтік басқару, икемді қаржыландыру тәсілдерін енгізу және дербес басқару жүйесі арқылы жүзеге асырылады [1]. Көріп отырғанымыздай, еліміздің жоғары оқу орындарының басқару жүйесін әлемнің алдыңғы қатарлы университеттерінің озық тәжірибесін енгізу көзделіп отыр. Мұндай жаңа бастамалар, өз кезегінде ғалымдар мен мамандар тарапынан зерттеуді және сын көзқараспен талдауды қажет етеді және бұл өзгерістер мыңдаған ғалымдар мен қарапайым оқытушы-профессорлық құрамның өміріне маңызды ықпал ету болжамдары жасалуда. Мемлекеттік деңгейде қабылданып отырған жаңа саяси концепция ғалымдар арасында бұл тақырыптың өзектілігін арттырып отыр. Сондай-ақ, отандық әлеуметтік және заң ғылымдарында осы тақырыпта ғылыми зерттеу жұмыстар шектеулі көлемде жүргізілгенін де айта кеткен жөн.

Ұлттық және мемлекеттік университеттердің басқару органдарын заман талабына сай жетілдіру жұмыстары осыған дейін қабылданған мемлекеттік бағдарламаларда да айтылған болатын. Соған тиісті Үкімет және министрлік тарапынан жүзеге асыру жоспарлары жасалып, нормативтік-құқықтық базасы да дайындалғаны белгілі. Мемлекеттік университеттерді акционерлік қоғам нысанына ауыстыру және сол арқылы жекешелендіру және коммерциялық ұйымға айналдыру процесі 2000 жылдары көрініс таба бастады. Сол кезден бастап, ҚР Азаматтық кодексі, Акционерлік қоғамдар туралы заң және өзге де қолданыстағы заңнамаға сәйкес университеттерде директорлар кеңесі және өзге де коммерциялық ұйымдарға тән басқару органдары құрыла бастады. Ал мемлекеттік жоғары оқу орындары, яғни ұлттық және мемлекеттік университеттерде басқарудың корпоративтік жүйесін енгізу мақсатында 2010 жылдардан бастап қамқоршылық кеңестер, байқау кеңестері және өзге де құрылымдар жұмыс істей бастады. Осы орайда дамыған елдердің тәжірибесінде басқару органдарының қандай модельдері бар және олар қандай сипатта көрініс табатынын мамандардың көзқарасымен қарап көрейік.

Австралияның профессоры Тракман өзінің ғылыми жұмысында университетті басқарудың бес негізгі моделін жіктеп қарастырған: (1) оқытушы-профессорлық құрам басқаратын; (2) корпоративтік басқару; (3) сенімгерлік басқару; (4) мүдделі тараптардың басқаруы; және (5) басқарудың аралас моделі [2]. Аталған басқару модельдеріне қысқаша сипаттама беріп кетейік.

Оқытушы-профессорлық құрам басқаратын модель университеттегі дәстүрлі алқалы басқару әдісі ретінде саналады. Бұл модельді жақтаушылардың пікірінше университетте жұмыс істейтін оқытушы-профессорлық құрам мәселені терең түсінеді және қандай мақсат міндеттер бар және оған қалай жетуге болатынын жақсы біледі деп саналады. Оксфорд және Кембридж университеттерінің басқару жүйесі көрсетіп отырғандай, бұл модельде барлық университет қызметкерлері демократиялық қағидаларға сәйкес дауыс береді, басқару және атқарушы органдар мен лауазымды тұлғалар негізінен университет қызметкерлері арасынан жалпы дауыс беру арқылы сайланады [2]. Алайда, бүгінгі таңда, университеттер мейлінше кәсіпкерлікке икемді және өзін-өзі қаржыландыруы қажет жағдайда қарапайым оқытушылар мұндай функцияларды атқара алмайды және бұл модель тиімсіз деген пікірлер де бар.

Корпоративтік басқару моделі бүгінгі таңда көп елде кең тараған басқару әдісі деуге болады. Бұл басқару моделі бойынша университет бизнес компанияларды басқару әдістері арқылы арнайы дайындалған кәсіби менеджерлермен басқарылуы тиіс дейді. Корпоративтік басқару әдісін зерттеп жүрген профессор Кристофердің пікірінше корпоративтік басқару әдісі арқылы университеттің стратегиялық жоспарлау, бюджетті бекіту, тиімді басқару, қаржылық және басқару есебі, тәуекелді басқару және ішкі аудит қызметтері жақсарады. Алайда, Австралияның мемлекеттік университеттерінде зерттеу жұмыстарын жүргізудің нәтижесінде ол корпоративтік әдісті енгізуде мемлекеттің қолданыстағы заңдары, қаржылық тәуелділік, оқытушы-профессорлық құрамның қалыптасқан менталитеті мен мәдениеті сияқты факторлар кедергі жасап отырғанын және бұл моделдің толық енуі австралиялық контексте мүмкін еместігін айтады [3]. Сол себепті, мамандардың пікірінше, корпоративтік басқару жүйесі ұтымды және нарықтық заманға сай, бірақ ол қолдану барысында әр елде түрліше нәтиже көрсетуі мүмкін деген пікір бар.

Сенімгерлік басқару моделі. Университетті басқарудың сенімгерлік моделі жалпы университеттерде біршама тиімділікке ие болды. Мысалы, 1995 жылы Австралияда қабылданған

HoareReport атты Акт Ұлыбританияда қабылданған DearingReport Актісінің қабылдануына өз ықпалын тигізді [4]. Бұл Баяндаманың негізінде университеттің басқару органдарында мүшелікте мүдделі тараптардың өкілдеріне қарағанда сенімгерлік басқаруды кеңірек қатысуын ұсынды. Жалпы айтқанда, бұл Қамқоршылық кеңестердің қызметімен байланысты басқару моделі. Мұнда Қамқоршылық кеңес немесе Байқау кеңесі университеттің өзінің студенттерінің, оқытушы-профессорлық құрамның, мемлекеттік және қоғамның алдында фидуциарлық міндетін атқарады, яғни университеттің мүддесін қорғайды.

Мүдделі тараптарды басқару моделі, яғни стейкхолдерлік басқару әдісі. Бұл түрлі алқалы және өкілді басқарумен ерекшеленетін модель. Мұнда басқару көптеген мүдделі тараптардың, яғни студенттер, оқытушы-профессорлық құрам, түлектер, серіктестер, үкімет пен қоғам өкілдерінің қатысуымен қызмет етеді. Өз кезегінде бұл ортақ басқарудың бір түрі болып табылады [5]. Негізінен, бұл модельде түрлі мүдделі тұлғалар өздерінің өкілдері арқылы ортақ басқарумен айналысады. Мұнда стейкхолдер және тәуелділік теориясына сәйкес университет пен мүдделі тұлғалар арасында қатынастар туындайды. Мысалы, көп жағдайда мемлекет тиісті заңдар шығарып, қаржы бөліп отырған соң негізгі мүдделі тарап болып саналады және университет мемлекет алдында қаржылық тұрғыдан тәуелді болып келеді. Корпоративтік басқару моделінің жақтаушыларының пікірінше, мұндай қатынастар корпоративтік басқару әдісін енгізуде белгілі бір кедергілер туындатып отыр.

Басқарудың аралас моделі жоғарыда аталған төрт модельдің жекелеген белгілеріне ие. Аталған модельдердің күшті жақтарын таңдап алып тәжірибеде қолдану бұл модельдің басты артықшылығы болып табылады.

Жоғарыда айтылған модельдерді талдай келе, профессор Тракман оларды қолдануға қатысты келесідей ұсыныстар айтады. Егер университет қабырғасында мүдделі тараптардың арасында дау болып, түсініспеушілік болып жатқанда сенімгерлік басқару моделі тиімді болуы, егер қаржылық мәселе болса корпоративтік басқару әдісі қолайлы болуы, ал егер сапалы оқу бағдарламасын жасауға қатысты мәселелер туындаса оқытушы-профессорлық басқару моделі тиімдірек болуы мүмкін деген ойын айтады [2].

Жұмыстың келесі бөлімдерінде зерттеудің методологиялық негіздері, ағылшын жоғары білімінің тарихи дамуына, неолиберализм идеяларының жаһандану процесінде білім саласына келу жолы, қазақстандық университеттердің мемлекеттің жаһандану жағдайында жүргізіліп отырған саясатына талдау жасалып, жекелеген ұсыныстар жасалған.

Әдістері мен материалдар

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында мемлекеттік университеттердің басқару органдарының қалыптасу үрдісіне тарихи-теориялық әдіс қолдану арқылы түрлі ғылыми әдебиетке талдау жасалды. Англияның университеттері басым көпшілігі мемлекеттік жоғары оқу орындары болғандықтан олардың тарихи генезисіне тоқталу бірқатар пайдалы мәліметтер берді. Білім саласындағы, соның ішінде жоғары білім саласында жаһандану саясатының даму барысына талдау жасалып, Вашингтон келісіміне қатысты бірқатар халықаралық актілерге, мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың ресми баяндамаларына баға берілді. Университетті басқару модельдерін тереңірек түсіну мақсатында осы салада маман ретінде танылған бірқатар ғалымдардың теориялық көзқарастары мен жалпыға танылған экономикалық теориялар қарастырылды. Неолиберализм ұғымының генезисін талдау мақсатында Фридман және Кейнс сияқты экономиканың классиктерінің еңбектеріне сілтеме жасалды.

Қазақстандағы басқару жүйесінің жағдайын талдау үшін жоғары білімге қатысты мемлекеттік бағдарлама, қолданыстағы заңнама және өзге де ресми құжаттар қолданылды. Байқау кеңестерінің тәжірибедегі жағдайын анықтау үшін еліміздің екі университетін үлгі ретінде таңдап алып, олардың ресми сайтынан ақпараттар алынды. Ғылыми этиканы сақтау мақсатында үлгі ретінде алынған университеттердің атаулары аталмай А және Б әріптерімен белгіленді, алынған ақпараттар мен сандық көрсеткіштер жуықтап көрсетілді.

Нәтижелер

Зерттеу жұмысының нәтижесінде Батыс елдерінің жоғары оқу орындарында басқару жүйесінің даму тарихына қысқаша сипаттама беріліп, бірқатар жаңа мәліметтер алынды. Англияның жоғары оқу орындарында басқару органдарының құрылымы қандай жолмен дамығанын және ол қандай экономикалық және саяси себептермен байланысты екені көрсетілді. Мемлекеттік жоғары оқу

орындарының қалыптасуында жергілікті жекелеген компаниялар мен ірі капиталистердің қаржысы шешуші рөл атқарғаны алғаш айтылды. Ағылшын университеттерінің тарихи даму барысында түрлі қаржылық дағдарыстарды басынан кешкені, мемлекеттік және жеке сектордың әріптестігі негізінде қаржылық тапшылықтан шыққаны көрсетілді.

Жоғары білім саласына неолиберализм идеяларының келу жолы, оның әлемдік білім кеңістігіне ықпалы қарастырылды. Экономикадағы неолиберализм концепциясының жоғары білім саласында кең көлемде реформалар жүргізілуіне әсері көрсетілді. Зерттеу жұмысының нәтижесінде Батыстық білім саясатының салдары бүкіл дамушы елдердің жоғары білім жүйесіне ықпал еткенін көріп отырмыз. Соңғы 30 жылда көрініс тауып отырған, жоғары білім саласындағы қаржылық тапшылық, ақылы білім берудің енгізілуі, кәсіпкерлікке икемді университеттер қалыптастыру және өзге де нарықтық бағыттағы даму үрдістері Батыс елдерінің экономикалық саясатының нәтижесі екені көрсетілді.

2025 жылға дейінгі жаңадан қабылданған Мемлекеттік бағдарламада еліміздегі ұлттық және мемлекеттік университеттерде байқау кеңестерін қалыптастыру мақсат етілгені айтылды. Зерттеу жұмысының нәтижесі көрсетіп отырғандай, еліміздің университеттерінің байқау кеңестері басқарудың сенімгерлік моделі белгілерін иеленетіні және ол кеңестердің құрамы мен қызметіне қатысты әлі де жетілдіру жұмыстары жүргізілу қажеттігі ұсынылды.

Еліміздің жоғары оқу орындарының басқару органдарының жұмысын жетілдіруге қатысты бірқатар жаңа идеялар айтылды және ол ұсыныстар тәжірибелік маңызы зор екенін тарихи және теориялық тұрғыдан негізделді. Мысалы, ұлттық және мемлекеттік университеттердің басқару органдарын жетілдіру барысында жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттігін кеңейту және жергілікті бизнес пен өнеркәсіп компанияларының қызығушылығын тудыру ұсынылып отыр. Бұл идеяларды жүзеге асыру үшін жергілікті атқарушы және өзін-өзі басқару органдарының қызметіне қатысты бір қатар нормативтік құқықтық актілерге тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады.

Талқылаулар

Тарихқа көз жүгіртіп қарасақ, Еуропада және соның ішінде Ұлыбританияда жоғары білім беру Орта ғасырларда пайда болғаны белгілі. Еуропаның тұңғыш жоғары оқу орындары ретінде 900 жылдан асатын тарихы бар Италияның Болон университеті, 1150 жылы іргесі қаланған Париж университеті саналады, ал Ұлыбританияның жоғары білімінің мақтанышы болып саналатын Оксфорд пен Кембридж университеттері XI ғасырдың соңында және XIII ғасырда ашылғанын білеміз [6]. Тарихи тұрғыдан қарасақ, Орта ғасырда осы университеттерді басқару жүйесінде демократиялық принциптер басым болғанын, университетті басқару жүйесінде қарапайым мұғалімдер мен студенттердің дауысы шешуші болғанын байқаймыз. Мәселен, Болон университетінде басқарудың оңтүстік моделі, яғни студенттер ұйымының (studentguilds) университет өмірінде және басқару саясатында рөлі жоғары болғанын, ал Париж университетінде басқарудың солтүстік моделі, яғни мұғалімдер ұйымдары (facultyguilds) шешуші рөл ойнағанын айтады [6]. Сол кезде ректорлар осы ұйымдардың дауыс беруі арқылы сайланып отырған делінеді.

Англияның жоғары білімінің басқару жүйесін тарихи тұрғыдан зерттеген ғалым Шатток (2006, 5–16) Англияда жоғары білімді басқарудың үш басты моделін атап өтеді: Oxbridge моделі, азаматтық университеттер моделі және 1992 жылдан кейінгі жоғары білім беру біріктірілген моделі [7]. Алқалық басқару жүйесі ағылшындық үлгіде қалай дамып, қандай негізгі даму үрдістерінен өтіп, бүгінгі таңда қандай жағдайда екенін қысқаша талдау арқылы Англияның жоғары оқу орындарындағы басқару жүйесі туралы жалпы түсінік алуға болады. Осы орайда аталған басқару моделдерін қарастырып кетейік.

Oxbridge modelі өзінің аты айтып тұрғандай Оксфорд пен Кембриджге ғана тән басқару жүйесі. Бұлай айтудың себебі, бұл екі университет ең ежелгі оқу орындары және басқару жүйесінде жүздеген жылдар бойы қалыптасқан басқару мәдениеті мен өзіне тән ескі дәстүрге негізделген ережелер бар. Ұлыбританияның жоғары білім жүйесінің даму тарихында Оксфорд пен Кембридждің орны ерекше екені сөзсіз. Бұл екі оқу орны тек ең ежелгі оқу орындары ғана емес, сонымен қатар, сол елдің саяси, экономикалық, мәдени, ғылыми дамуына зор үлес қосқан және бүгінгі таңда аты әлемдік брэндке айналған университеттер және ұлт мұрасы деп айтуға болады. Бұл екі университеттің тарихын бір мақаланың көлемінде толық сипаттау мүмкін емес, алайда басқару жүйесіне қатысты қысқаша шолу жасап, басты ерекшеліктерін айтып кетуге тырысайық.

Оксфорд университеті 1096 жылы іргесі қаланған Англияның алғашқы жоғары оқу орны. Басқару жүйесінде Congregation — университеттің парламенті тәрізді ең жоғары алқалы орган қызмет етеді. Оның құрамында 5000-нан астам мүшесі бар, яғни университет құрамына кіретін 38 колледждің басқару органдарының басшылары мен мүшелері, беделді ғалымдар, оқытушы-профессорлық құрам және әкімшілік қызметшілер. Congregation, басты алқалы орган ретінде университет өміріне қатысты ең басты саяси мәселелерді дауысқа салу арқылы қарайды, мысалы Университет Жарғысы мен Ережелеріне өзгерістер енгізу, Университет Кеңесі (Council) және басқа да басқару органдарының мүшелерін сайлау, вице-канцлерді (Vice-Chancellor) тағайындауда келісім беру және басқа да қызметтер атқарады. Колледждер тәуелсіз өзін-өзі басқаратын ұйымдар ретінде танылады. Әр колледждің Құпия кеңеспен бекітілген жеке Жарғысы болады, Палата басшысы және басқару органымен басқарылады. Сонымен қатар, алты тұрақты Христиан конфессияларының Ордендеріне қарасты оқу орындары жұмыс істейді және олар өзінің діни сипаттағы қызметін атқарады. Колледж Конференциясы (Conference of Colleges) колледждің жалпы мүдделерін Университет Кеңесінде білдіретін орган. Университет Кеңесі (Council) 28 мүшеден тұратын атқарушы және шешім қабылдайтын негізгі орган. Оның төрт мүшесі сырттан қатысатын жеке компаниялардың өкілдері [8].

Оксфорд университетінің басқару жүйесі Ұлыбританияның монархиялық басқару нысанынан бастама алады деуге болады. Себебі, университет басшысы ретінде заңды түрде Канцлер (Chancellor) танылады және ол өмір бойына сайланатын көрнекті қоғам қайраткері, университеттің титулдық басшысы ретінде қызмет етеді, негізгі рәсімдерді жүргізеді. Ал іс жүзіндегі басшы, яғни ректор ретінде вице-канцлер (Vice-Chancellor) қызмет етеді. Вице-канцлер Университет Кеңесін басқарып, басқа да қаржы және өзге де маңызды мәселелерге байланысты комиссиялар мен кеңестердің басшысы ретінде төрағалық етеді. Оксфорд Университетінде 5000-ға жуық қызметкерлер жұмыс істейді екен, жүзден астам кітапханасы, мұражайлары мен ғимараттары бар. Жылдық шығыны 2018–2019 оқу жылы 2,58 млрд фунт стерлинг құраған, соның ішінде 1,3 млрд қызметкерлердің жалақысына жұмсалған. Университеттің жеке эндаумент қоры 1,2 млрд фунт стерлинг, ал колледждердің эндаумент қоры 4,9 млрд фунт стерлинг құрайды екен. Орташа есеппен алғанда бір қызметкердің жылдық жалақысы жобамен 250 000 фунт стерлинг [8].

Кембридж Университеті туралы айтар болсақ, ол 1209 жылы іргесі қаланған деп саналады. Тарихи мәліметтерге қарағанда, оның ашылуына бір топ Оксфорд университеті оқытушыларының Кембриджке көшіп баруымен байланыстырылады. Басқару жүйесі Оксфорд университетіне ұқсас, басшысы — канцлер, яғни дәстүрлі мерекелерге қатысатын номиналды тұлға. Университеттің іс жүзіндегі басшысы — вице канцлер және ол кең өкілеттілікке ие. RegentHouse — жалпы жиналыс және ол Congregation сияқты маңызды мәселелерді дауысқа салып шешуге арналған алқалы орган. Сенат (Senate) — басты алқалы орган ретінде университетті басқаруда маңызды рөл атқарған, 1926 жылдан соң оның өкілеттіктері RegentHouse — жаңа органның өкілеттігіне өткен. Бүгінгі таңда Сенат университет канцлерін сайлау сияқты шектеулі ұйымдастырушылық мәселелерді қарайды. Кембридж университетінің құрамына 31 колледж кіреді [9]. Кэмбридж университетінің қаржылық жағдайы, жұмыскерлерінің саны және эндаумент қорының көлемі Оксфорд университетіне ұқсас және сол көлемде.

Жоғарыда аталған екі университеттің басқару жүйесінде олардың тарихи тұрғыда ұзақ уақыт бойы қалыптасқанын және құрамына кіретін колледждердің өзіндік қалыптасу тарихы мен дербестікке ие екенін байқауға болады. Әрине, университет деңгейінде колледждер мен факультеттердің қызметін қадағалап, бақылайтын органдар бар, алайда, бұл университеттерде ғасырлар бойы қалыптасқан академиялық мәдениет пен қалыптасқан дәстүрі бар. Сол себепті де, бұл университеттердің басқару жүйесінде өзіндік модель сақталған және өзін-өзі басқаруда толық автономиялық мәртебеге ие деп айтуға болады. Сондай-ақ, бұл университеттер басқа университеттер сияқты сырттан тексеру мен бағалау ұйымдарының қыспағында болмайды және басқаруда демократиялық қағида басымдыққа ие.

Екінші модель, *азаматтық университеттер моделі* тарихи тұрғыдан қарағанда Oxbridge моделінің негізінде қалыптасқан деп саналады. 1992 жылға дейін құрылған университеттердің басқару жүйесі осы модельде жасалған. Англияның және әлемдік деңгейде жүздікке кіретін Манчестер және Бирмингем университеттері осы үлгідегі жоғары оқу орындарының алғашқылары деп саналады. Мұнда, Сот — жалпы басқару органы, Кеңес — атқарушы органы және бұл алқалы органдарда сырттан қатысатын мүшелер басым болды. Сенат — оқытушы-профессорлық құрамнан

тұратын және академиялық мәселелермен айналысатын алқалы орган [7]. Бирмингем университеті алғаш болып Виктория патшайымның арнайы Хартиясының негізінде 1900 жылы университет мәртебесіне ие болды (Queen Victoria by Royal Charter in 1900). Осы Актінің негізінде Университет Кеңесі құрамының төрттен бір бөлігі оқытушы-профессорлық құрам иеленетін болып бекітілді. Басқа азаматтық университеттердің мәртебесі Патшайымның арнайы хартиялары негізінде 1960 жылдарға дейін осындай үлгіде қалыптасып аяқталды [7].

Бұл үлгіде Университет Соты мен Кеңесінің басқару мәселесіне қатысты рөлі анағұрлым жоғары болды. Бұл жағдай Барг және оның әріптестерінің пікірінше, алғашқы кезде жергілікті саяси, кәсіби, коммерциялық, өнеркәсіптік элитаның жаңа университеттердің құрылуында рөлі жоғары болғанымен байланысты. Алайда, 1960 жылдарға таман Құпия Кеңес жаңа университеттер ашу мақсатында «Үлгілік Хартия» шығарды. Осы кезде Эссекс, Уорик и Йорк университеттері ашылды және Сенаттың өкілеттіктерін кеңейтті. Университет Соты мен Кеңесінің өкілеттіктері әкімшілік және қаржылық мәселелер шеңберінде болатын болды. 1970 жылдары Кеңес пен Сенаттың арасында басқаруға қатысты тағы өзгерістер орын алды және Кеңестің өкілеттіктері әкімшілік мәселелер бойынша да шектеле түсті. Осы кездері басқарушы органдардағы мүшелердің саны шамамен 50–70 аралығында болған [10].

1992 жылдан кейінгі жоғары білім беру *біріктірілген моделі* 1970 жылдары ірі политехникалық колледждер жергілікті биліктің қарауына шығып, жеке дара жоғары оқу орындарына айналу кезінде пайда болды. Жергілікті органдармен әріптестікті дамыту мақсатында университеттің басқару органында жергілікті органдардың мүшелері үштен бір бөлігін құрады, сондай-ақ, бизнес, өнеркәсіп және коммерциялық салада тәжірибесі бар адамдар, оқытушы-профессорлық құрам және студенттер мүше ретінде қабылданды [11]. Англияның кейінгі жылдардағы өзгерістерге сәйкес басқару органдарындағы мүшелердің саны азайтылды, яғни Білім туралы заңнамаға сәйкес 24-тен аспайтын боп бекітілді [12].

Екінші дүниежүзілік соғыстан соң Англияның жоғары білім саласы мемлекеттің кең көлемдегі қаржыландыруы негізінде дамудың жаңа деңгейіне шықты. Осы кезде ғылыми зерттеу жұмыстарына аса жоғары көңіл бөлініп, ғылыми кадрлар дайындау қарқынды дами түсті [13]. 1960 ж. сэр Андерсонның баяндамасының негізінде Ұлыбританияда күндізгі бөлімде оқитын студенттерінің оқу ақыларын мемлекет қазынасынан төлеу туралы ұсыныстар жасалды. Соның артынан лорд Робинстың баяндамасы деген келесі акт шығарылды (Жоғары білім бойынша комиссияның есебі, 1963) [13]. Бұл құжаттың негізінде бірқатар жаңа технологиялық бағытта білім беретін колледждерге университет атағын беру, орта мектепті бітірген түлектердің барлығына олардың қабілеті мен оқудағы жетістігіне қарай тегін жоғары біліммен қамтамасыз ету туралы ұсыныстар жасалды. Осыдан соң жоғары оқу орындарында студенттердің саны айтарлықтай өсті.

Келесі бір маңызды өзгерістер сэр Алекс Джарреттің (Jarrett Report, 1985) баяндамасымен, яғни университеттердің тиімділігін зерттеу жөніндегі жұмыс тобының есебімен байланысты [14]. Джарретт баяндамасында университетті басқару жүйесін жетілдіру ұсынылып, университеттер өз істерін жүргізуде орталықтан тәуелсіз болуы қажеттігі айтылды. Бұл актінің негізінде университеттің басқару органдары қаржының тиімділігіне көңіл бөлу қажеттігі және Роббинстің баяндамасында көзделген оқуға қабілетті түлектердің барлығына білім тегін берілу қажеттігі қағидасы сақталынды. Тағы бір үлкен өзгерістер 1997 жылы Ұлыбританияның Жоғары білімді зерттеудегі Ұлттық комиссиясы қабылдаған Dearing Report нәтижесінде жүзеге асты. Осы Актінің негізінде университеттерді басқару механизміне және басқарудың тиімділігі жөнінде ұсыныстар жасалды. Осы жерде басқаруда институционалдық автономия, бостандық және жариялық қағидалары үстемдік ету қажеттігі ұсынылды. Яғни, университеттердің қызметінде автономиялық қағидасы құрметтелуі, академиялық бостандық заңмен сақталуы, басқару жүйесі жария және жауапкершілікке ие болуы қажеттілігі ұсынылды. Бұл жағдай мемлекеттен бөлінетін қаржының көлемі біршама қысқартылған соң қаржының жұмсалыуына қатысты тиімділік пен есептілік болу қажеттігін көрсетті.

Университет басшылығындағы органдардың қызметін тиімді ету мақсатында 2004 жылы Ұлыбританияның Университет төрағаларының Комитетімен университет басқару органдарының мүшелеріне арналған Нұсқаулық қабылданды (CUC, 2004) [15]. Университет төрағалары комитеті (CUC) әзірлеген бұл Акт Ұлыбритания университеттерінің басқару органдарының жауапкершілікпен жұмыс істеуін, жұмыс бабымен ұдайы кездесіп отыру, университеттің мақсаты мен міндеттерін бекіту, басшылықты тағайындау және бағыттауды қамтамасыз етеді. Басқару құрылымдары мен процестерін қарастыра отырып, онда тағайындау жөніндегі комитеттің мүшелерін іріктеу, мүшелерді

шақыру процедуралары, жиналыстар, соның ішінде ашық тыңдаулар және қызметтің негізгі индикаторларымен өлшенген қызмет стандарттарын қамтамасыз ету жөніндегі нұсқаулықтар көрсетілген. Басқарудың басқа да функцияларының қатарына басқарманың мемлекеттік бизнесті, стратегиялық жоспарлауды, тиімді бақылауды, қаржы және аудитті дұрыс жүргізуін қамтамасыз ету енгізілді.

Бүгінгі таңда жаһандық жоғары білім саласында нарықтық бәсекелестік орнап, жыл-санап жоғары оқу орындарының және білім алушы студенттердің саны өсіп барады, әлемдік деңгейде танымал университеттер қалыптастыру және халықаралық рейтингтерге қатысу сияқты құбылыстар көрініс табуда. Сондай-ақ, әлемдік деңгейде орын алған қаржылық дағдарыстар да мемлекеттердің білім саласына жұмсалатын қаржысының қысқартылуына әкеп соқты. Осы орайда, бүгінгі таңда әлемнің беделді университеттері арасында мемлекеттік бюджеттен тәуелсіз өзін-өзі қаржыландыра алатын тәуелсіз және автономиялық ұйымдар ретінде қызмет ету қажеттігі туралы концепциялар ғылыми ортада кең орын алуда. Жалпы алғанда, заманауи университеттер нарыққа бейімделген кәсіпкерлік қабілеті шыңдалған, өзіне сырттан қаржы тарта алатын, басқару жүйесі бизнес компанияларының басқару жүйесіне ұқсас болуы мақсат етіліп отыр. Әрине, мұндай университеттік басқару жүйесі Батыс елдерінің жоғары оқу орындарында кездесетін құбылыс екені ғалымдар арасында белгілі. Ал енді жоғары білім саласында нарықтық экономиканың заңдарының басымдық етуі және мұндай реформалардың қайдан бастау алғанына тарихи-теориялық тұрғыдан қарастырып көрейік.

Білім саласындағы неолиберализм, яғни маркетинг идеяларының пайда болуы және ол концепцияның тұрғысынан мемлекеттің рөлі жөнінде алғаш рет 1955 жылы Фридман өз мақаласында жазып, кейінірек өзінің «Капитализм және бостандық» атты еңбегінде қайта басып шығарған болатын. Ол нарықтағы бәсекелестік арқылы білім саласында тиімділік, жауапкершілік және инновацияға қол жеткізуге болады деп сенді. Бұл саяси-экономикалық концепция «Жаңа мемлекеттік басқару» деген атпен белгілі болды [16]. Осы кездері мемлекеттік сектордағы экономика тиімсіз және экономикалық дағдарысқа әкелуі мүмкін деген болжамдар жасалды.

1980 жылдары әлемдік экономикада жаһандану идеялары кең тарай бастады. Мұны Батыстың экономикалық саясатында Вашингтон келісімі және өзге де саяси бастамалардың негізінде жүргізгенін байқауға болады. Алғаш рет дамушы елдерде неолиберализм саясатының таралуына 1982 жылы Мексикада орын алған қаржылық дағдарыс басты себеп болды [16]. Сол кездері Мексика, Бразилия, Аргентина сияқты Латын Америка елдері өнеркәсіп пен инфрақұрылымды дамыту мақсатында Халықаралық қаржы институттарынан несие алған. Осы процестің барысында Мексика үлкен қаржылық қарызға түсіп, нәтижесінде шетелдік банктердің алдындағы қарызын жабуға қаржылық қабілеті жоқ болып шықты. Осы жағдайдан соң Әлемдік Банк пен Халықаралық валюталық қор тарапынан дамушы елдерге қатысты жаңа экономикалық құралдар механизмі ұсынылды, яғни неолиберализм концепциясына негізделген экономикалық саясат. Бұл саясат *Жүйелі қайта құру саясаты* (Structural Adjustment Policies) [17] деп аталды.

Ғылыми әдебиетте осы саясаттың басталуына АҚШ пен Ұлыбританияның тікелей қатысы бар екені және сол кезде екі елдің экономикасында күрделі реформалар жүргізілуінен көрініс табады. Бұл саясат өз кезегінде Маргарет Тэтчер мен Рональд Рейганның аттарымен байланыстырылып, *Вашингтон келісімі* (Washington Consensus) деген атпен әдебиетте таралды [16].

Жоғарыда аталған ҚР Мемлекеттік бағдарламасында көзделгендей, алдағы бес жылда мемлекеттік жоғары оқу орындарында басқару жүйесінде өзгерістер жалғаса береді. Әрине, бұл реформалар Елбасының Ұлт жоспары және бес институционалдық реформасында көзделген мемлекеттік университеттерді коммерциялық емес акционерлік қоғамдарға трансформациялау аясында жүргізіліп отырғаны белгілі. Осы орайда, университеттердің басқару модельдерінің әлемдік тәжірибе мен теорияда қандай түрлері бар және қазақстандық басқару моделі қайсысына жақын екенін және қалай болуы керек екеніне тоқталып көрейік.

Жоғарыда профессор Тракман топтастырған басқару модельдерінің қайсысы қазақстандық контексте көрініс тауып отырғанын және қаншалықты ақиқатқа сай келетінін қарастырып көрейік. Мемлекеттік бағдарламада акционерлік компания нысанындағы университеттерде корпоративтік басқару жүйесі және мемлекеттік университеттерде байқау кеңестері құрылу қажеттігі көзделген. Дәлірек айтсақ, бұл басқару органдары он жылдан астам уақыт бойы жұмыс істеп келеді. Мемлекеттік және ұлттық жоғары оқу орындарында корпоративтік басқару органдары қалай жұмыс істеуде екенін Назарбаев Университетінің бір топ ғалымдары шетелдік мамандар мен

профессорларды тартып зерттеу жүргізгенін білеміз. Профессор Тракманның жіктеуіне сүйенсек, қазақстандық контексте сенімгерлік басқару моделі қызмет етуде, себебі біздің елдің мемлекеттік университеттерінде осы уақытқа дейін байқау және қамқоршылық кеңестері қызмет етіп келеді. Ал отандық ғалымдар корпоративтік басқару жүйесін зерттеп, университеттерге автономиялық беру және кәсіпкерлік икемін дамыту қажеттігін айтуда. Қолданыстағы заңнамаға талдау жасап, жекелеген заңдардың арасындағы қарама қайшылықтар мен олқылықтардың бар екенін де айтып кетті. Тіпті, корпоративтік басқару моделін жетілдіру бойынша бірқатар ұсыныстар да берді.

Корпоративтік басқару моделінің табиғатына және теориялық негіздеріне тоқталатын болсақ, ол агенттік теориясы сүйенетіні көреміз. Алғашқы пайда болғаннан бастап агенттік теориясы өзін коммерциялық корпоративті басқарудағы басты теория ретінде қалыптасты — «агенттік теориясы корпоративті басқаруда қолданылатын басты теория» [18]; «Агенттік теориясы іс жүзінде корпоративті басқарудың Інжілі» [19] деп саналады.

Агенттік теориясына сәйкес «адамдар өз мүддесіне жұмыс істейді және басқа тараптың мүддесі үшін жұмыс істеуде немқұрайлық білдіреді» деп саналады [18], сондықтан да, атқарушы менеджерлер қызмет бабында акционерлердің мүдделеріне сай келетін істерді жасаудан гөрі өздерінің жеке мүдделерін қанағаттандыратын шешім қабылдайды деп есептеледі. Осындай жағдайлардың алдын алу үшін корпоративтік басқару жүйесі ұсынылған. Мұнда басқару органдары, яғни директорлар кеңесі мен өзге де корпоративтік басқару органдары атқарушы менеджерлердің қызметін бақылап, ұйымның шығынын қадағалап, акционерлердің немесе өзге де меншік иелерінің мүддесін қорғайды.

Жоғарыда айтылған профессор Кристофердің пікірінше, бүгінгі таңда университет кеңестерінің мүшелері ақысыз тегін мүшелік етеді, ал олардың бизнес компанияларындағы әріптестері, яғни директорлар кеңесінің мүшелері өз қызметі үшін ірі көлемде сыйақы алады. Автордың осы ойы біздің жағдайды дәл көрсетіп тұрғандай, себебі, отандық университеттердегі ғылыми кеңестердің мүшелері тегін мүшелік етеді және сонымен қатар ректорға тікелей бағынысты тұлғалар, яғни проректорлар, декандар, құрылымдық бөлімшелердің басшылары және профессорлар. Басқарудағы бұл мәселенің өз шешімін таппай отырғанын жоғарыда айтылған отандық ғалымдардың еңбегінен көруге болады [20]. Сол зерттеудің нәтижесі көрсетіп отырғандай, мемлекеттік университеттің ректорлары ортақ шешім қабылдау барысында тіпті Қамқоршылық кеңестің мүшелерін тыңдамағаны және олардың министрліктегі лауазым иелеріне осы мәселені айтқаны жөнінде жазылған. Қамқоршылық кеңестер ұлттық және мемлекеттік университеттерде жұмыс істемейтінін уақыт дәлелдеді.

Ал енді бүгінгі таңда мемлекеттік және ұлттық университеттерде жаңадан құрылған Байқау кеңестері қандай мәртебеде және оның мүшелерінің ортақ жұмысқа қатысты қаншалықты қызығушылығы бар, мүшеліктен алатын сыйақысы қанша, сол университеттің бүгінгі мәселелерін және келешектегі стратегиясын қаншалықты біледі деген бірқатар сұрақтар туындайды. Тәжірибеден мысал көрсету үшін А және Б университеттеріндегі Байқау кеңестерінің құрамын талдап көрейік. Осы университеттердің Байқау кеңесінің мүшелері және оның төрағасы қандай лауазымдағы тұлғалар, қызығушылығы қаншалықты болу мүмкін және университет өміріндегі маңызды мәселелерді шешуге қаншалықты ат салыса алады деген сұрақ туындайды. Бірінші А университетіне келсек, Байқау Кеңесінің төрағасы мемлекеттік қызметте жоғары лауазымда істеген, бірақ қазіргі кезде қайда қызмет ететіні белгісіз тұлға, басқа тағы үш мүшесі көрсетілген қызметтерінде істемейді, ал біреуі тіпті шетелде оқуда жүр, тағы біреулері экс депутат және қоғамдық бірлестіктің төрағасы. Яғни, жалпы саны он-он бес мүшенің жартысынан астамы университет өміріне қатысы жоқ немесе отырыстарына қатысқанымен университеттің бүгінгі мәселелерін шешуге үлес қоса деу күдік туғызады.

Ал екінші Б университеті, оның төрағасы осы саладағы іс жүзіндегі жоғары лауазымды тұлғалардың бірі, мүшелері сол облыстың әкімінің орынбасары және басқада республикалық және облыстық деңгейдегі білімге байланысты органдар мен мекемелердің басшылары. Яғни, білім саласында жүрген және күнделікті мәселелерді білетін тұлғалар. Алайда, мұнда сол өңірдегі ірі бизнес пен өнеркәсіп компанияларының өкілдері жоқ, яғни сырттан қаржы тарту және түлектерді жұмыспен қамту мәселесі қалай болатыны белгісіз болып тұр. Жергілікті бизнес пен университеттер арасындағы әріптестіктің өзара тиімді екенін дамыған елдердің тәжірибесінен көріп көзіміз жеті. Мысалы, жоғарыда Англияның жоғары білім саласының даму тарихында университеттің қалыптасуында жергілікті ірі компаниялар мен бизнес өкілдерінің қосатын үлесі зор екенін көрдік. Ағылшындардың 1960 жылға дейін Патшаның хартияларымен университеттік мәртебе алған жоғары

оқу орындарының көбісі сол жергілікті аксүйектер мен ірі капиталистердің жеке қаражатына салынған. Мысалы, әлемнің топ-50 университетіне кіретін Бристоль университеті жергілікті ірі капиталистер Уйлс, Колстон және Фрай әулеттерінің жеке қаражатының көмегімен жергілікті шағын колледжден 1909 жылы университет мәртебесін алған. Бүгінгі таңда Бристоль Университетінің негізгі ғимараты «Уильям Уильстің ескерткіш ғимараты» деп аталады, университеттің таңбасы мен туында сол үш әулеттің белгілері суреттелген. Осы меценаттардың бірі Колстон құл саудасымен айналысқан екен. Осыны естіген бір топ студенттер 2017 жылы университеттің таңбасында ондай құл саудасынан ақша тапқан әулеттердің аты болмау керек деп наразылық білдірген. Алайда, университет басшылығы кезінде жасалған шарттардың негізінде студенттердің өтінішін қараусыз қалдырған [21]. Бұл тек бір ғана мысал, Американың Стэнфорд сияқты әлемдік деңгейдегі университеттері де ірі бизнесмендердің жеке қаражатынан салынған. Сондықтан да, жоғары оқу орындарының тарихында, әсіресе АҚШ пен Ұлыбританияда мұндай филантроптық және қайырымдылықпен ірі көлемде қаржы салу бүгінде де жиі кездеседі және ондай іс-шараларды біздің елде де насихаттау керек.

Осы жерде мысал ретінде алған А жән Б университеттері Қазақстанның ең мықты деген университеттерінің қатарына жатады және берілген мәліметтер университеттің сайтында ашық түрде көрсетілген. Мұнда біз үлгі ретінде орта деңгейдегі немесе нашар деген университеттерді алмадық және олардың жағдай қандай екенін білу үшін арнайы зерттеу жасаудың қажеті жоқ екені белгілі. Екі университеттің Байқау кеңесінің құрамынан түсінгеніміз, бұл жерде отандық жоғары оқу орындарын басқару моделі түрліше құрылатыны және сырттан тартылатын мүшелерге қандай талаптар қойылатыны нақты көрсетілмегенін көріп отырмыз. Мемлекеттік бағдарламада көзделген Байқау кеңестерін құру тапсырмасы іс жүзінде жұмыс істеу үшін осы сұрақтарға қатысты зерттеу жұмыстары әлі де жалғасу қажет деген ойдамыз.

Мемлекеттік бағдарламада еліміздің ұлттық және мемлекеттік университеттері халықаралық бәсекеге түсу, яғни әлемдік рейтинг компанияларында топ-200 және топ-300-ге кіру керек деген ауыр міндет жүктелген. Осының алдындағы 2011–2020 бағдарламада бұл индикаторлар болған болатын. Бірақ отандық университеттерге мұндай шыңдарға шығу мүмкін болмай тұр. Бүгінгі таңда тек әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғана 207 орынға жетті. Ал басқа университеттер тіпті жыл сайын төмен түсіп өз позициясын жоғалтуда. Осы жерде рейтинг бойынша әлемдік деңгейдегі мамандардың пікірін тыңдасақ ол келесідей. Лондон колледж университетінің профессоры Шатток әлемдік деңгейдегі университет құру және халықаралық рейтингте жоғары сатыға шығу университеттің қыруар ақшаны босқа жұмсауына, басқару жүйесіне қысым жасауға, университеттің ішкі мәдениетінің бұзылуына әкеп соғады, ал жергілікті деңгейдегі университеттер рейтингте өз позициясын көтеруге мүлдем тырыспауы керек, себебі олар өздеріне қажетті маңызды мәселелерді екінші орынға қою қажет болады дейді [22]. Бұл әлемде топ-10-ға кіретін университетте жұмыс істейтін профессордың сөздері. Рейтингтік компаниялардың мәліметтеріне қарасақ, Ұлыбританияның университеттері жыл сайын өз позициясын жоғалтуда, оның орнына Шығыс Азия мен Қытайдың С9 тобына кіретін университеттер орналасуда. Қытайдың С9 тобына кіретін Цинхуа университетінің жылдық шығыны 3 млрд доллар [23], яғни біздің бүкіл білім саласына бөлінетін бюджеттен бірнеше рет көп. Сондықтан да, халықаралық рейтингте жоғары сатыдан орын алу университетке зиян келтіру әбден мүмкін және оны қарапайым оқытушы-профессорлық құрамның әлеуметтік жағдайынан көруге болады. Яғни, профессор Шатток айтқандай халықаралық танымал болуды мақсат етуде өзіміздің күнделікті әлеуметтік мәселелер шешімін таппай отыр.

Бүгінгі таңда халықаралық рейтингте жоғары сатыға орналасу мәселесі ұлттық университеттердің басқару моделіне тікелей қатысты болып отыр. Әлемдік деңгейдегі университеттердің басқару моделін енгізу қазіргі үкіметтің басты мақсаттарының бірі болып отыр. Алайда, мамандар айтып кеткеніндей, басқару модельдерінің тиімді жұмыс істеуі қолданатын контекстке тікелей тәуелді екені ескерілмей отырғандай. Себебі, университеттің басқару моделін қалыптастыруда сол өңірдің экономикалық потенциалын, инфрақұрылымын, өнеркәсіп пен бизнес компанияларының басымдықтары мен болашақтағы жоспарларын ескеру міндетті. Жергілікті әкімшілік пен университеттердің өзара мүдделі және тәуелділікте қызмет ету механизмін жасау керек. Себебі, біздің жағдайда, жергілікті әкімдіктердің қызығушылығын оятатын факторлар болмай отыр. Жергілікті мәслихаттар сол жерде орналасқан мемлекеттік университеттің бірінші қамқоршысы болу керек. Мұны біз Англияның 1992 жылдан кейін құрылған университеттердің тарихынан көріп отырмыз. Мысалы, жергілікті жерде бизнес ашуға өтініш білдірген, жер телімін сұраған компаниялар мен жеке тұлғаларға рұқсат беру өкілеттігі мәслихаттарға берілу керек және ол процедура жария

түрде ашық қаралу керек, егер олар университеттің эндаумент қорына қаржы бөлсе белгілі бір жеңілдіктерге ие болатынын заңмен бекіту керек. Бұл жағдай жергілікті бизнестің дамуына және университеттерде эндаумент қорларын құруға мүмкіндік береді. Ал екінші жағынан әкімдікте істейтін лауазым иелерінің сыбайлас жемқорлыққа итермелейтін биліктік өкілеттіктері шектеледі. Бұл да дамыған елдерде кездесетін бизнесті ынталандыру және паракорлықтың алдын алу жолдары.

Келесі бір Мемлекеттік бағдарламадағы оң бастама — ашық бюджет, яғни университеттердің бүкіл кірісі мен шығынының сайтта ашық түрде көрсетілуі. Жоғарыда біз Оксфорд пен Кембридждің сайттарынан қаржылық шығындары және эндаумент қорлары туралы мәліметтер көрсеткен болатынбыз. Сол сайтқа қарап университеттің жылдық табысы мен шығыны қанша және ол қай көздерден түскенін және қалай жұмсалатыны нақты көруге болады. Байқағанымыздай, Оксфорд пен Кембридждің жылдық шығынының жартысы жалақыға кетеді екен. Олардың қаншалықты үлкен материалдық техникалық базасы және ірі жобалары бар екеніне қарамастан, жалақыға бөлінетін қаржының жоғары екенін байқауға болады. Ал біздің жағдайда, жылдық шығынның жалақыға немесе басқаға бөлінетін көлемін анықтау мүмкін емес деуге болады. Өкінішке орай, университеттің басқару жүйесіндегі басты мәселе осы жерде. Себебі, бүгінгі таңда, университет қабырғасында оқытушы-профессорлық құрамға қарағанда әкімшілік қызметшілердің саны көп және көп жағдайда олардың алатын жалақысы белгісіз. Жалпы есеппен алғанда соңғы он жылда университет оқытушы-профессорлық құрамының жалақысы теңгемен есептегенде 50 пайызға өскен жоқ, ал доллармен санағанда үш есеге кеміп кетті. Себебі, сол уақыттың аралығында теңге екі жарым есеге құнсызданды, ал халықтың күнделікті қажетіне жұмсалатын тұтынатын заттар үш еседен астам қымбаттады. Мұндай статистиканы көрсетуде арнайы зерттеудің қажеті жоқ, ал егер шын мәліметтерді келтірсек жағдайдың тіпті нашар екенін байқауға болады. Осындай көкейкесті мәселені шешуде «ашық бюджет» саясаты орынды болып отыр. Бірақ бұл бастама жүзеге асырылу үшін мұның іске асырылу құқықтық механизмдері нақтылану қажет. Қорыта келгенде, ашық бюджет бастамасы жүзеге асырылып жатса біраз мәселелердің басы ашылатыны анық. Ең бастысы, бұл бастама жоғары білім саласында көрініс тауып отырған сыбайлас жемқорлықпен байланысты және оқытушы-профессорлық құрамның әлеуметтік мәртебесіне қатысты көкейкесті мәселелерді шешуі әбден мүмкін.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Ұлыбританияның жоғары білім саласы өзінің мың жылдық тарихында өзіндік тарихи жолмен қалыптасқанын, үш кезеңге бөлініп қарастырылатынын және университеттер өз ішінде басқару органдарының құрылымы мен құрамына қарай жіктелетінін көріп отырымыз. Ең бастысы, ағылшындық университеттердің көпшілігі жекелеген меценаттар мен филантроптардың қаржысы есебінен құрылғанымен, соған қарамастан мемлекеттік меншікте болып қалуы және бюджеттен тыс қаржы көздерінен қамтамасыз етілетіні таңғаларлық жағдай.

Бүгінгі таңда жоғары білім саласындағы мемлекеттік қаржыландырудың қысқартылуы, жоғары оқу орындарын жекешелендіру, батыс елдерінің ұлттық жоғары білім саласына ықпалының өсуі жаһанданумен байланысты және АҚШ пен басқа дамыған елдердің мүддесінен шыққанын көріп отырымыз. Әлемдік деңгейде жоғары білім саласында ағылшын тілінің сұранысқа ие болуы Ұлыбритания мен ағылшын тілінде сөйлейтін елдерге білімді және ғылыми нәтижелерді экспорттауға қолайлы болып отыр.

2025 жылға дейінгі жаңадан қабылданған Мемлекеттік бағдарлама тиімді жетілдіру жолдарын ұсынып отырғанын және еліміздегі ұлттық және мемлекеттік университеттерінің байқау кеңестері жаңа бағытта даму үстінде екенін көріп отырымыз. Еліміздің университеттерінің байқау кеңестері сенімгерлік модельдің белгілерін иеленетінін және корпоративтік басқару моделін дамыту да маңызды болып отырғаны байқалады. Алайда, олардың құрамы мен қызметіне қатысты тиісті деңгейде зерттеу жұмыстары жүргізілу ұсынылады және жетілдіру жұмыстары қажет етіледі.

Ұлттық және мемлекеттік университеттердің басқару органдарын жетілдіру барысында жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттігін кеңейту және жергілікті бизнес пен өнеркәсіп компанияларының қызығушылығын тудыру ұсынылып отыр. Бұл идеяларды жүзеге асыру үшін жергілікті атқарушы және өзін-өзі басқару органдарының қызметіне қатысты бір қатар нормативтік құқықтық актілерге тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы [Электрондық ресурc]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
- 2 Trakman L. Modelling University Governance. *Higher Education Quarterly*, 0951–5224. — Vol. 62, Nos. 1/2. — January/April 2008. — P 63–83.
- 3 Christopher J. Australian public universities: are they practicing a corporate approach to governance? [Electronic resource] / J. Christopher // *Studies in Higher Education*. — 2014. — Vol. 39, No. 4. — 560–573. — Access mode: <http://dx.doi.org/10.1080/03075079.2012.709499>
- 4 Dearing Report. *The Report of the National Committee of Inquiry into Higher Education*. Middlesex, England: NCIHE Publications, 1997. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.leeds.ac.uk/educol/ncihe>.
- 5 Schick E.B. Shared Visions of Public Higher Education Governance: Structures and Leadership Styles That Work / E.B Schick. — Washington, DC: American Association of State Colleges and Universities, 1992.
- 6 Cowley W.H. International and historical roots of American higher education / W.H. Cowley, D. Williams. — New York: Garland Publishing, Inc., 1991.
- 7 Shattock M. Managing Good Governance. Society for Research into Higher Education / M. Shattock. — Open University Press, McGraw-Hill Education, Maidenhead, 2006.
- 8 Governance of Oxford University [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/governance?wssl=1>
- 9 Governance of Cambridge University [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.cam.ac.uk/about-the-university/how-the-university-and-colleges-work/governance>
- 10 Bargh C. Governing Universities. Changing the Culture? / C. Bargh, P. Scott, D. Smith // Society for Research into Higher Education and Open University Press, Buckingham, 1996.
- 11 Pratt J. The Polytechnic Experiment, 1965–1992. Society for Research into Higher Education and Open University Press, Buckingham, 1997.
- 12 Education Reform Act 1998 [Electronic resource]. — Access mode: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/40/pdfs/ukpga_19980040_en.pdf
- 13 Stewart W.A.C. Higher Education in Postwar Britain. — Macmillan, London, 1989.
- 14 Jarrett Report. Report of the Steering Committee for Efficiency Studies in Universities. — London: CVCP, 1985.
- 15 Committee of University Chairmen (CUC) Governing Bodies in the UK, Governance Code of Practice and General Principles, Guide for Members of Higher Education. Bristol, England: Higher Education Funding Council for England (HEFC), 2004.
- 16 Branford S. The Debt Squads: The US, the Banks and Latin America / S. Branford, B. Kucinski. — London: Zed Books, 1988.
- 17 Berg E. Poverty and Structural Adjustment in the 1980s: Trends in Welfare Indicators in Latin America and Africa / E. Berg. — Bethesda, Md., DAI, 1994.
- 18 Daily C.M. Corporate Governance: Decades of Dialogue and Data / C.M. Daily, D.R. Dalton, A.A. Canella // *Academy of Management Review*. — 2003. — 28 (3). — 371–382.
- 19 Huse M. Boards, Governance and Value Creation / M. Huse. — Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- 20 Sagintayeva A. Understanding the transition of public universities to institutional autonomy in Kazakhstan / A. Sagintayeva, K. Kurakbayev // *European Journal of Higher Education*. 2014. — 5(2). — 197–210.
- 21 History of the University [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.bristol.ac.uk/university/history/>
- 22 Shattock M. The ‘world class’ university and international ranking systems: what are the policy implications for governments and institutions? / M. Shattock // *Policy Reviews in Higher Education*. — 2017. — 1:1, 4–21, DOI: 10.1080/23322969.2016.1236669
- 23 Usher, Alex (1 October 2017). «Some Notes on the Finances of Top Chinese Universities». Inside Higher Ed. Retrieved 3 October 2017.

С.К. Амандыкова, Б.О. Алтынбасов

Модели управления университетом в условиях глобализации: историко-правовой аспект

В статье рассмотрены государственная политика и процесс ее реализации при трансформации системы управления государственными и национальными университетами Республики Казахстан. В результате исследования было выявлено, что модель доверительного управления отражена в национальных и государственных университетах. Кроме того, всесторонне изучена теоретическая и практическая значимость модели корпоративного управления. Исторические и теоретические методы использовались для углубления генезиса корпоративных и других коллегиальных органов управления, исторического анализа формирования системы управления высшего образования в Англии и описания ключевых актов, лежащих в основе реформы. В ходе исследования был проведен краткий обзор зарубежной научной литературы, обсуждались текущие вопросы в отечественных университетах и соответствующие методы управления. Были проанализированы теоретические

работы известных экономистов по реализации идей неолитерализма в области образования и их теоретические взгляды. В качестве теоретической основы для анализа подхода к управлению университетами были описаны модель управления австралийского ученого-правоведа и экономические теории, регулируемые в этом отношении. Проведен краткий обзор текущего состояния наблюдательных советов на основе данных из официальных веб-сайтов двух университетов, после чего были выявлены их сильные и слабые стороны. Внесены некоторые предложения по совершенствованию системы управления национальных и государственных университетов.

Ключевые слова: процессы глобализации в высшем образовании, модели управления университетами, неолитерализм, доверительное управление и корпоративное управление.

S.K. Amandykova, B.O. Altynbasov

Models of university management in the context of globalization: historical and legal aspects

The article addresses the state policy and the process of its implementation in the transformation of the governing system of public and national universities of the Republic of Kazakhstan. As a result of the research, it was revealed that the trust management model is reflected in national and state universities, and also the theoretical and practical significance of the corporate governance model was considered. Historical and theoretical methods have been used to deepen the genesis of corporate and other collegial governing bodies, a historical analysis of the formation of the governing system of higher education in England and a description of the key acts that underpin the reform. During the research, a brief overview of foreign experience and scientific literature was reviewed to discuss the current market trends in the universities of the country and appropriate management methods. The theoretical works of the well-known economists on the implementation of the ideas of neoliberalism in the field of reference were analysed and their theoretical views analysed. As a theoretical basis for the analysis of the university management approach, the governance model of an Australian law scholar was described, and the economic theories governed in this regard were described. A brief analysis of the current status of the Supervisory Boards was conducted on the websites of the two universities, followed by a brief analysis of their strengths and weaknesses. Some proposals were made to improve the governing bodies of national and public universities in the country.

Keywords: globalization processes in higher education, university governance models, neoliberalism, trustee governance, and corporate governance.

References

- 1 «Qazaqstan Respublikasynda bilim berudi zhane gylymdy damytudyn 2020–2025 zhyldarga arnalgan memlekettik bagdarlamasyн bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2019 zhylygy 27 zheltoksandagy № 988 qaulysy [About the approval of the State program of development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988> [in Kazakh].
- 2 Trakman, L. (2008). Modelling University Governance. *Higher Education Quarterly*, 0951–5224, Vol. 62, Nos. 1/2, January/April 2008, 63–83.
- 3 Christopher, J. (2014). Australian public universities: are they practicing a corporate approach to governance? *Studies in Higher Education*, 2014, Vol. 39, No. 4, 560–573, <http://dx.doi.org/10.1080/03075079.2012.709499>
- 4 Dearing Report (1997). The Report of the National Committee of Inquiry into Higher Education. Middlesex, England: NCIHE Publications. *leeds.ac*. Retrieved from <http://www.leeds.ac.uk/educol/ncihe>
- 5 Schick, E.B. (1992). *Shared Visions of Public Higher Education Governance: Structures and Leadership Styles That Work*. Washington, DC: American Association of State Colleges and Universities.
- 6 Cowley, W.H., & Williams, D. (1991). *International and historical roots of American higher education*. New York: Garland Publishing, Inc.
- 7 Shattock, M. (2006). *Managing Good Governance*. Society for Research into Higher Education / Open University Press, McGraw-Hill Education, Maidenhead.
- 8 Governance of Oxford University. *ox.ac*. Retrieved from <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/governance?wssl=1>
- 9 Governance of Cambridge University. *cam.ac*. Retrieved from <https://www.cam.ac.uk/about-the-university/how-the-university-and-colleges-work/governance>
- 10 Bargh, C., Scott, P. & Smith, D. (1996). *Governing Universities. Changing the Culture?* Society for Research into Higher Education and Open University Press, Buckingham.
- 11 Pratt, J. (1997). *The Polytechnic Experiment, 1965–1992*. Society for Research into Higher Education and Open University Press, Buckingham.
- 12 Education Reform Act 1998. *legislation.gov*. Retrieved from http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/40/pdfs/ukpga_19980040_en.pdf
- 13 Stewart, W.A.C. (1989). *Higher Education in Postwar Britain*. Macmillan, London.

- 14 Jarrett Report (1985). *Report of the Steering Committee for Efficiency Studies in Universities*. London: CVCP.
- 15 Committee of University Chairmen (CUC)) (2004) *Governing Bodies in the UK, Governance Code of Practice and General Principles, Guide for Members of Higher Education*. Bristol, England: Higher Education Funding Council for England (HEFC). [
- 16 Branford, S. & Kucinski B. (1988). *The Debt Squads: The US, the Banks and Latin America*, London: Zed Books. [in English]
- 17 Berg, E. (1994). *Poverty and Structural Adjustment in the 1980s: Trends in Welfare Indicators in Latin America and Africa*, Bethesda, Md., DAI.
- 18 Daily, C.M., Dalton, D.R. & Canella, A.A. (2003). Corporate Governance: Decades of Dialogue and Data, *Academy of Management Review*, 28 (3), 371–382.
- 19 Huse, M. (2007). *Boards, Governance and Value Creation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 20 Sagintayeva, A., & Kurakbayev, K. (2014). Understanding the transition of public universities to institutional autonomy in Kazakhstan. *European Journal of Higher Education*, 5(2), 197–210.
- 21 History of the University. *bristol.ac*. Retrieved from <http://www.bristol.ac.uk/university/history/>
- 22 Shattock, M. (2017). The 'world class' university and international ranking systems: what are the policy implications for governments and institutions? *Policy Reviews in Higher Education*, 1:1, 4–21, DOI: 10.1080/23322969.2016.1236669
- 23 Usher, Alex (1 October 2017). "Some Notes on the Finances of Top Chinese Universities". Inside Higher Ed. Retrieved 3 October 2017.

С.С. Серікбаева, А.Б. Шәкірова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: Tagat_08@mail.ru.)*

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет: өзара әрекеттестік және өзара ықпал шектері

Мақалада әртүрлі елдердегі дамудың жалпы заңдылықтарының болуын негіздейтін, жаһандану үдерістерін дамытушы жағдайындағы құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының өзара әрекеттестігі мен ықпалдасу мәселелері қарастырылған. Билік пен азаматтық қоғам арасындағы қатынастар көпшілік келісім негізінде қалыптасады, ал өзара әрекеттесу ымыраға қол жеткізуге бағытталады. Демократиялық мемлекеттің азаматтары дербес бостандық құқығын пайдаланады, бірақ сонымен бір уақытта олар басқа мемлекеттік институттармен бірге болашақты құру жауапкершілігін бөліседі. Мақалада өз өмірін өз бетімен қалыптастыратын, саяси және әлеуметтік реформаларға белсенді атсалысатын тұлғаның қалыптасуына ықпал етуші азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің өзара әрекеттестік және ықпал шектерін белгілеу мәселелері ашылған. Бұл мәселені қарастыру қажеттілігі азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің өзара ықпалының және өзара әрекеттестігінің шекараларын ғылыми-теориялық және ғылыми-тәжірибелік тұрғыдан қарау болып табылады. Жаһандану үрдістерін зерттеу мемлекет және құқық теориясының жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістерін, арнайы құқықтық әдістерді, функционалдық-құқықтық, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, тұжырымдамалық әдістерді пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Зерттеу нәтижесінде мемлекет пен азаматтық қоғам өкілдерінің ашық диалогына, азаматтық қоғам институттары мен құқықтық мемлекеттің белсенділігіне, олардың өзара әрекеттесуінің мақсаттары мен міндеттерін анықтауға қатысты қорытындылар жасалған. Бүгінгі күні Қазақстандағы азаматтық қоғам институттары үшін өзін-өзі ұйымдастыру, қоғамдық бақылаудың механизмдерін қалыптастыру және дамыту, билік органдарымен мазмұнды өзара әрекет ету диалогын жүзеге асыру қажет.

Кілт сөздер: мемлекет, қоғам, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, құқық, қысым жасау, азаматтық, демократия, саяси-құқықтық талдау, этатистік мемлекет, құқық презумпциясы.

Kipicne

Зерттеу тақырыбымыздың өзектілігі әлемнің жаһандану дәуірінде мемлекеттің өмір сүруінің басты мақсаты халықтың сұранысын қанағаттандыру десек, ал оның негізгі мазмұны — халықтың, адамдардың егемендігі, олардың табиғи бостандығы мен құқықтарын қамтамасыз ету қажеттілігі болып табылады. Құқықтық мемлекетті қалыптастырудың негізгі күші — адам, қалың бұқара. Сондықтан мемлекет пен құқық демократияны дамытып, халықты қоғамның барлық саласын басқаруға қатыстыру қажет. Қазақстанда азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қалыптасу ісіне қазақ ұлтының тарихи ой-санасымен саяси мәдениетінің озық үлгілері қызмет етуі шарт. Азаматтық қоғам бір мезетте өздігінен қалыптасатын қоғам емес. Кейде азаматтық қоғам кез-келген адам қоғамымен немесе мемлекетпен анықталады. Нәтижесінде бұл құрылымдардың ерекшелігі жоғалады. Бұл азаматтық қоғамның өзін, оның қалыптасу жолдары мен мүмкіндіктерін түсінудің қажеттілігін айқын көрсетеді. Осы тақырыпты ашу теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да маңызды. Бізді бұл тақырып теориялық тұрғыдан көбірек қызықтырды, өйткені болашақ заңгер үшін заңның үстемдігін жүзеге асыру мүмкіндіктерінің негізделген базасын білу қажет. Бүгінгі таңда мемлекет, қоғам және жеке тұлға арасындағы құқықтық қатынастардың сипатын түбегейлі өзгерту туралы мәселе туындап отыр. Бұл сұрақ көптеген проблемалар тудырды. Кез-келген қоғам нақты белгіленген және нақты мақсаттарға, өмір сүрудің ғылыми негізделген моделіне сүйене отырып, сәтті дами алатындығы белгілі.

Азаматтық қоғам — бұл қоғамдық-саяси өмірдің мемлекеттік емес бөлігі; бұл адамның саяси белсенділігі, жеке адамның және әлеуметтік топтар мен бірлестіктердің әртүрлі қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру және іске асыру жағдайларын қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастардың, ресми және бейресми құрылымдардың жиынтығы. Адам тұлға ретінде, бостандыққа және өзінің табиғи құқықтарын жүзеге асыруға ұмтылады. Бірақ адам әлеуметтік болмыс ретінде қоғамнан тыс, әсіресе мемлекеттен тыс жерде өмір сүре алмайды, сондықтан мемлекет пен үкімет

оның табиғи құқықтарын жүзеге асыруға кедергі келтіреді. Азаматтық қоғам дегеніміз, адамның бір жағынан мемлекетке өз құқықтарын өз еркімен беруін, екінші жағынан, өз билігін жүзеге асыратын азаматтардың мүдделеріне мемлекеттік биліктің шектелуін білдіреді.

Еуропа елдерінің тарихына үңілер болсақ, азаматтық қоғам екі жолмен қалыптасқан: мемлекеттің қатысуымен және мемлекеттің қатысуынсыз. Мемлекеттің қатысуымен заңдар қабылданады және жарияланып, демократиялық жүйе дамиды. Мемлекеттің қатысуынсыз қоғамдық-саяси қозғалыстар мен бұқаралық ақпарат құралдары азаматтық қоғам қалыптастыру ісіне жұмыла кіріседі. Қазіргі кезеңде елімізде әртүрлі әлеуметтік институттар өмір сүргенімен, олардың барлығы бірдей мемлекет институттарына тиімді әрекет ете алмайды. Азаматтық қоғамда жеке тұлғалар өзін-өзі таныту мүмкіндігіне ие болып, «адам — қоғам — мемлекет» үштігінің пропорционалды түрде даму үрдісін жылдамдата түседі. Мұндай үрдіс елдің экономикалық-саяси дамуы мен халықтың әлауқатының, мәдениеті мен сана-сезім деңгейінің артуымен бірге орнайтын құбылыс болып табылады. «Адам — қоғам — мемлекет» үштігінің дамуы азаматтардың өз жүріс-тұрысын жеке мүдделеріне негіздеп, әрбір әрекетіне жауапкершілікпен қарау санасын жетілдіре түседі.

Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам ұғымы заң ғылымдарында тұтастықта, жұп құбылыстар ретінде, пайда болуы мен қалыптасуы барысында бірін-бірі өзара анықтай отырып және өзара негіздей отырып қарастырылады. Қызмет етуі мен дамуы барысында олар тығыз байланыста және өзара әрекеттестікте болады, өзара қарым-қатынастар бірлігімен көрініп отырады. Олардың арасындағы перманентті қайшылықтар кейбір жағдайларда дау туғызуы да мүмкін, ол дамыған құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам арасында бейбіт, мәдени, құқықтық механизмдер мен құралдар арқылы шешімін табады [1; 31].

Мақаланың негізгі мақсаты азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы өзара толықтыратын байланыс, яғни билік құрылымдарының шексіз күштілігі саяси-құқықтық жағынан белсенді, өз өмірін өз бетімен қалыптастыратын, саяси және әлеуметтік реформаларға белсенді атсалысатын қазақстандық тұлғаның қалыптасуына ықпал етуші азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің өзара әрекеттестік және ықпал шектерін белгілеу болып табылады. Аталған мақсатты қарастырудағы қажеттілік заманауи жаһандану үрдістеріндегі азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің әрекеттесуі және ықпал шектерін ғылыми теориялық тұрғыдан да қарастыру болып отыр. Азаматтық қоғамды өзі қалыптастырған және оның өмір сүруін қамтамасыз ететіні мемлекет, іс-әрекетін бақылап отырғанын кейде ұмытып, бар билікті өз уысында ұстауға тырысады. Азаматтық қоғам ықпалы бәсеңдесе, мемлекет атынан әрекет етуші мемлекеттік аппарат басып жаншитын, жыртықшықа айналатындығында айта кету керек. Қоғамның барлық саласына араласып, адам бостандығы мен құқын аяққа басуға дейін баратындығы кәміл. Сондықтан да, олардың өзара әрекеттестік пен өзара ықпал шектерін қарастыру оқырман қауымның қызығушылығын туғызады және зерттеуіміздің объектісі ретінде қарастыруды ұсынамыз. Зерттеу пәні болып отырған құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның ықпалдасу мен әрекеттесу шектерін айқындауда келесідей міндеттерді орындау керек:

- азаматтық қоғамға саяси-құқықтық талдау жасау;
- құқықтық мемлекет азаматтық қоғамның ұйымдасқан нысаны ретінде қарастыру;
- азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің әрекеттесуі мен ықпалдасу шектерін айқындау.

Теориялық негіздер мен әдістер

Мақаламыздағы зерттеу бағытының әдістемесінің негізін салыстырмалық үрдістер тәжірибесіне сүйене отырып қарастыратын, мемлекет және құқық теориясының жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістерінің жүйесі құрайды. Сонымен қатар, жалпы философиялық, танымдық-ақпараттық, мазмұнды-анықтамалық, тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, нәтижелеу әдістері қолданылды. Зерттеудің теориялық негізіне З.М. Черниловский, К.С. Гаджиев, Г.Г. Ақмамбетов, А.А. Матюхин, М.Т. Баймаханов, В.С. Нерсисянц, Л.С. Мамут, Е.М. Смагуловтардың ғылыми еңбектері мен мақала авторларының ғылыми жұмыстары алынды.

Нәтижелер

Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекеттестігі қоғамның әлеуметтік өмірінің дамуындағы маңызды фактор болып табылады. Мемлекет пен қоғам өзара тығыз қарым-қатынаста болады, бір-біріңсіз жүйе болып саналуы да мүмкін болмайды. Мемлекеттің арқасында халық бірлестігі өркениетке кіріп, қоғамға айналады. Мемлекет қазіргі қоғам өмірінде маңызды рөлді

атқарады. Қазақстан демократиялық және құқықтық мемлекет, сонымен қатар дамыған азаматтық қоғамның өтпелі кезеңін бастан кешіруде. Азаматтық қоғам құқықтық мемлекеттің негізгі атрибуты десек те болады. Ең алдымен азаматтық сана-сезімнің жоғарғы деңгейінің қалыптасуы және тұлғаның еркін танымының алғышарттары демократиялық қоғамды шынайы негіздейді, ол мемлекет пен қоғам қарым-қатынасын өзгертеді. Бұл ұмтылыс құқықтық түрде бекітіледі, соның негізінде мемлекет қоғамның бір жүйесі ретінде анықталады. Заң күші мемлекеттен жоғары болғанда ғана мемлекет құқықтық болып табылады. Мемлекет феноменін, оның жүйесі мен құндылығын, құрылымының қағидалары мен тиімді функцияларының механизмін, даму сатылары мен рөлін зерттеу қазіргі таңда адамзаттық қоғамды ұғынумен, оны басқаруда, әлеуметтік субъектілердің құқықтық өмірі мен саяси жетілу мәселесінің өзара байланысы мен өзара түсіністігі, сондай-ақ, билікті кешенді зерттеудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Азаматтық қоғам қызметінің тиімділігінің басты шарты азаматтар мен мемлекет арасындағы осындай келісімнің еріктілігі және өзара түсінушілігі болып табылады. Қазіргі саяси ғылымда қоғам саяси биліктің негізгі институты ретінде азаматтық қоғам мен мемлекеттің үйлесімі ретінде қарастырылады.

Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам — бір әлеуметтік-тарихи құбылыстың екі жағы — дамыған индустриалды және постиндустриалды қоғам деуге болады.

Біріншісі нысанды, ал екіншісі мазмұнды білдіреді. Нысан ретінде мемлекет азаматтық қоғамның мүдделерін көрсетеді; оның әрі қарай дамуы мен жұмыс істеуі үшін құқықтық жағдайлар жасайды. Сонымен қатар, бұл азаматтық қоғам мүдделеріне жауап береді, оларды заңды тәртіппен қорғауға кепілдік беріледі. Мемлекет, сайып келгенде, азаматтардың белгілі бір қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы болып табылады, онсыз азаматтық қоғамның болуы мүмкін емес.

Көптеген өркениетті елдерде азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет түсінігі мен олардың өзара ықпалдасу шектері жайлы ресми доктриналар мен заңнамаларда кеңінен қолданылып келеді. Құқықтық және саяси ғылымдардың ең басты жетістігі құқықтық мемлекет концепциясында көрініс тапқан азаматтық қоғамды қалыптастыру мен дамытудың басты қадамдары жайлы болып отыр. Азаматтық қоғам ұғымы құқықтық мемлекет ұғымына қарағанда әлде қайда кейін қалыптасқан түсінік. Негізінен азаматтық қоғам ұғымы ХІХ ғасырда қоғамдық өмірге мемлекеттің араласуына және жаңа әлеуметтік қатынастар жағдайындағы биліктің өзімшілдігіне қарсы салмақ ретінде қалыптасты. Жаһандық даму бастамасында жалпыадамзаттық құндылықтарды жаңа саяси ойлау аясында біріктіре отырып, Қазақстан қоғамы заманауи демократиялық құқықтық мемлекет құруды оның дамуының негізгі мәселелерінің бірі ретінде азаматтық қоғамды қалыптастыру қажеттілігін жариялаған болатын.

Осыған байланысты азаматтық қоғамның қалыптасуы мемлекеттің бүкіл қоғамдық өмірін демократияландыру және заңдастыру жолындағы реформалардың сәттілігінің алғашқы және маңызды шарты болып табылады.

Толыққанды азаматтық қоғам болмаса, құқықтық мемлекет идеяларын қалыптастырып дамыту сәттілігі болмайтындығын және біздің ел үшін адамдар бұл жаңа идеялардың мәнін түсінбейді немесе түсіндірудің өзіндік қиындықтарына ұласатындығын ескеру керек болды.

Мемлекет және қоғам — бұл өз өмірінде болмыстың екі үлгісі ретінде, яғни бір-біріне өмір сүрмейтін немесе бір-біріне ықпал ету арқылы ғана өмір сүре алатын құбылыс.

Бұл азаматтық қоғамның туындысы және оның мақсаты — оған жұмыс істеу қажет. Мемлекеттің мәні қоғамға үстемдік етуде оның өзгеріссіз тартылуына мемлекеттің теңгерімі болып табылады. Елдің демократиялық деңгейі азаматтық қоғам дамуының дәрежесіне байланысты.

Құқықтық мемлекет — адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын барынша толық қамтамасыз етуге жағдай жасайтын, мемлекеттік билікті құқық көмегімен шектейтін, құқық қағидаларға негізделген саяси ұйым. Ата-бабамыз аңсаған еркіндік-гуманистік бастауларды, әділеттілікті бекітуге арналған әлеуметтік құндылық, сонымен бірге жеке тұлға бостандығын, ар-ожданы мен намысын қамтамасыз етудің құралы, халықтық биліктің өмір сүруі нысаны десек қателеспейміз.

Адамдардың құқықтарын және бостандықтарын толық қамтамасыз ету, құқықтық мемлекеттің басты мақсаты, ал осы мақсатқа жетудегі басты құрал — мемлекеттік билікті құқықпен байланыстыру әрекеттері болып табылады. Осы әрекеттер құқықтық мемлекеттің қағидалары арқылы жүзеге асады. Құқықтық мемлекет қағидалары:

- құқықтың үстемдігі;
- биліктің бөлінуі;
- адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының барынша толық қамтамасыз етілуі;
- азаматтық қоғамның болуы;
- мемлекет пен тұлғаның өзара жауапкершілігі.

Құқықтық мемлекет мазмұнында жатқан құқық құндылығы азаматтық қоғам арқылы анықталады. Аталған құқықтық құндылық, азаматтық қоғамның жағдайына, өмір салтына, азаматтық қоғамды құрайтын жеке тұлғалардың табиғи құқықтарына сәйкес келген жағдайда ғана, әділетті деп танылады. Сондықтан да, құқықтық мемлекетке бағытталған жолды заңның әділдігінен, құқықтық заңнан бастаған жөн. Құқықтық мемлекет қоғам қалауындағы әділеттілік мемлекеті болуы тиіс.

Құқықтық мемлекет азаматтық қоғамның саяси нысанда ұйымдасқан көрінісі ретінде қалыптасып қолдау табуы қажет. Құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам бір-бірін толықтыратын, бір-бірін анықтайтын ұғымдар және бір-бірінің қалыптасып, дамуының алғышарты болады. Олардың мәні ортақтастығымен сипатталады. Құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам идеяларының өзегінде адамның өмірі тұрады. Себебі, адамның құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерінің жүзеге асуын қамтамасыз ету және оларды қорғау — құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның мақсаты.

«Азаматтық қоғам — табиғи және жеке құқықты реттеудің кеңістігі, объектісі, аймағы болуы керек. Құқықтық мемлекетте позитивті және көпшілік құқығының басымдылығы танылады. Бұндай бөліністің шарттылығын да ескерген жөн. Азаматтық қоғам позитивті құқықты, мемлекетпен қабылданған заңдарды елемей мүмкін емес, өйткені заң шығару органдарына өздерінің өкілдерін жібереді, олар жеке құқық заңдарын да қабылдайды» [2; 285].

Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекеттің өзара қатынасы белгілі бір дәрежеде көпшілік құқығы нормаларымен реттеледі. Олардың көмегімен мемлекет азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, азаматтық қоғамның көптеген институттарын қорғауды жүзеге асырады.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет идеялары салыстырмалы негізде бір мезгілде пайда болады. Олардың ара қатынасын анықтау барысында заңгер-ғалым З.М. Черниловскийдің көзқарасы бойынша мынадай шарттарға назар аудару қажет:

- 1) азаматтық қоғам мемлекетке дейін және одан тыс өмір сүрмейді;
- 2) мемлекет азаматтардың әл-ауқатына және олардың мақсатын жүзеге асыруына қажетті қамқорлық көрсетеді;
- 3) азаматтық қоғам мемлекеттен өмірді, денсаулықты, қауіпсіздікті талап етуге құқылы;
- 4) мемлекетке топтардың арасындағы қайшылықтарды шешуге қажетті әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру міндеті жүктеледі;
- 5) мемлекеттің сыртқы саясаты мен қорғаныс қуаты қоғамның өмір сүруіне және өзге халықтармен материалдық және рухани жақындасуын қамтамасыз етеді [3; 129].

Аталған көзқарасты қарастыра отырып, бұл идеядағы мемлекеттің басымдылығы орын алғанына және азаматтық қоғамға жеткілікті құқықтық баға берілмегенін айтуымызға болады. Дәл осы тұжырымды жоққа шығарғысы келгендей автор мынандай түсіндірме жасайды: «Қоғам мен мемлекет өзара әрекеттестікте болуға, мемлекетке және оның мекемелеріне... қатысты жоғарғы егеменділігін сақтай отырып, оның саясатына әсер етуге тиісті», — деп жазады [4; 11]. Мұндағы көзқарас бойынша азаматтық қоғамның мемлекетке қатысты қарастырғанда «жоғарылық тәуелсіздігі» барлығы танылады және бұл біздің көзқарасымыз бойынша дұрыс деп түсінеміз.

Азаматтық қоғам «жоғарыда» отырғандардың нұсқауымен немесе белгілі бір саяси шешім қабылдау арқылы құрыла салатын ұйым емес. Оның қалыптасуы мен дамуы керісінше, азаматтардың саяси белсенділігі негізінде ортақ мүдделерді ұйымдастырып, бірлестіктер мен ұйымдарға бірігуі негізінде «төменнен жоғары» қарай жүретін күрделі саяси үрдіс. Қазақстандағы азаматтық қоғамның пісіп-жетілмеу немесе дамымай отырғанының себебін біреулер, әлеуметтік-мәдени алғышарттарының толық қалыптаспағанында десе, екіншілері батысқа еліктеушіліктің әсерінен деп пайымдайды. Заманауи Қазақстанда тіке байланыстар мен қатынастар көлбеу азаматтық байланыстар мен қатынастарға қарағанда басым жатқанын байқауға болады. Азаматтық қоғам негізінен көлбеу байланыстар тіке байланыстардан басым болған жерде дамитындығын әлемдік тәжірибе көрсетіп берді. Қоғамның саяси жүйесіндегі тіке байланыстар, мемлекеттік билік органдары мен халық бұқарасына дейінгі аралықты қамтып, иерархиялық сатылы сипатта жоғарыдан төмен, төменнен жоғары қарай өрбіп отырады. Нәтижесінде азаматтар өздерінің мәселелерін ұжымдық тұрғыда өзара

ынтымақтасып шешуге жүгінбейді, жоғарыдан қабылданатын шешімдерге алақан жайып, мойын ұсынады. Көлбеу байланыстар болса, мүдделес әлеуметтік қабаттар ауқымында өрбитіндіктен, азаматтарды белгілі бір қауымдастықтарға ұйыстыруға ықпал етеді. Бұл түрлі ассоциациялар, қоғамдық қорлар мен ұйымдар, үкіметтік емес құрылымдар түрінде көрініс табады.

Азаматтық қоғам институттарының дамуы үшін мемлекет бұл үрдістің жасампаздық сипатта жетілуіне, азаматтардың саяси белсенділік танытуына қажетті жағдайлар, қолдаулар жасап отыруы қажет. Яғни, үкіметтік емес ұйымдарға қолдау көрсетудің мемлекеттік тұжырымдамасы жасалып қана қоймай, Президент жанындағы демократия және азаматтық қоғам мәселелері жөніндегі ұлттық комиссияның өкілеттігін кеңейтіп, азаматтық қоғамды қалыптастыру мен оның институттарын шынайы дамыту мемлекеттік саясаттың бір тармағына айналуы тиіс. Мұндай кешенді іс-шаралар Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген мұратқа сай құқықтық мемлекет жолында дамуына игі ықпалын тигізетініне сенімдіміз.

Азаматтық қоғамның атқару билігімен өзара әрекеттестігі кейбір қиындықтар тудырады. Сыбайлас жемқорлықтың теріс ықпалын атамағанда, өзге де бюрократиялық сорақылықтар жеткілікті десек болады. Оның теріс ықпалын тіпті жоққа шығару мүмкін емес, дегенмен де оны тежеулетудің мүмкіндігі бар. Аталған мүмкіндіктер қатарына азаматтық қоғамның құқықтық жүйесін және құқықтық мемлекетті, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті, құқықтық білім беруді дамытуды алуымызға болады. Академик М.Т. Баймаханов былай деп атап көрсетеді: «этатистік мемлекет диктатқа, қоғамды қатаң бақылауға алуға жүгіне отырып, оның ісіне араласады да, азаматтық қоғамға айналуына кедергі келтіреді. Этатизмнің тамырын жою және мемлекеттіліктің құқықтық бастауларының пайда болуы азаматтық қоғам құруға ықпал етеді, ол өз алдына құқықтық мемлекет құрудың жеделдетілген процесінің маңызды материалдық алғы шарты болып табылады» [5; 49]. Аталған екі факторды (азаматтық қоғамның қалыптасуы мен құқықтық мемлекет құруды) бір-бірінен ажыратуға болмайды, себебі олар органикалық байланыста, бір-біріне жағымды жағдай тудырады [6; 98]. Демократиялық қоғам қағидасына қайшы келмейтін этатизм қағидасын елімізде дұрыс қолдану мемлекетке барынша тиімді түрде қоғаммен әрекеттесуіне мүмкіндік береді.

Қазақстанда азаматтық қоғам қалыптастырудың басты қадамы алдымен адамдардың сауаттылықтарын арттыру қажет. Себебі азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің әлқиссасы адам мен азамат ұғымдары және оның түп қазығы болып табылады. Билікті ұсыну демократиялық қоғамның басты өлшемі, өз өмірін шынайы басқаруға мүмкіндік алған халық уақыт өте келе өзара қатынас нормаларын қалыптастырып санасына сіңіреді. Құқықтық мемлекет шынайы азаматтық қоғамды қалыптастырудың екінші түбегейлі болашақ фундаменти болып табылады.

Нағыз дала демократиясының негізін қалыптастыруымен ерекшеленетін елімізді өзгерістерге жетелеудің қайнар көзі және бастаушысы мемлекеттік билік болып отыр. Бұндай жағдайда мемлекеттік емес институттардың өзін-өзі шектеуі, мемлекеттің басым рөліне мойынсұнуы орын алады. Сондықтан қоғамдық мүддені жоғарғы билікке жеткізудің нысандарын, механизмін, анықтау маңызды және оны шешу оңай болмай отырған мәселелер қатарында тұр.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет туралы әлеуметтік, саяси, құқықтық және философиялық ой-пікірлер ұзақ эволюциядан өтті. Азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет туралы тарихта көптеген ойшылдардың құнды теоретикалық мұрасы да қалғаны бәрімізге аян. Осы ойларды қорыту арқылы адамдар қоғамының белгілі бір идеалды бейнесі ретінде дүниеге келеді. Осы идеалды бейнені ғылыми тұрғыдан терең және жан-жақты зерттеп, нақты болмыста жүзеге асыру қажет.

А. Матюхиннің көзқарасы бойынша, «батыс мемлекеттерінде заң мемлекет пен саяси институттардың күрделі өзара әрекеттестігінің нәтижесінде пайда болса, Қазақстанға легизм немесе мемлекеттің автолегитимділігі арқасында яғни, автолегитимділік тән деп қарастырады. Әлеуметтік әділеттілік талаптарына сүйене отырып, қабылданған заңдардың құқықтық сипатын даулаудың ешбір мысалы жоқ» [7; 150].

Жоғарыда куә болғанымыздай, азаматтық қоғам сүйенетін табиғи құқық презумпциясы туралы тұжырымдар дамып Қазақстанда да өз жақтастарын табуда. Құқық — бостандық өлшемі болса, азаматтық қоғам әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық құндылық болып табылады.

Азаматтық қоғамның болуы құқықтық мемлекеттің келесі бір белгісі екенін баршамыз да түсінеміз. Құқықтық мемлекет заңдылық арқылы азаматтық қоғамның қалыптасуы және тіршілік етуі үшін қолайлы жағдайлар жасайтын қоғамның саяси ұйымы. Ал, азаматтық қоғам — әрбір азаматтың және олардың бірлестіктерінің шығармашылық, еңбектік және рухани әлеуеттерін еркін

түрде жүзеге асырулары үшін қалыптасқан, әлеуметтік институттар мен қоғамдық байланыстар жүйесі. Құқықтық мемлекет, өзінің азаматтарына халықтың көбісі қалайтын қоғамды таңдауға және оны құруға мүмкіндікті толық қамтамасыз етуге міндетті.

Азаматтық қоғам — рухани және материалдық қажеттіліктермен мүдделерді қанағаттандыру үшін түрлі ассоциацияларға, одақтарға және бірлестіктерге еркін түрде біріккен еркін субъектілердің арасындағы экономикалық, рухани, мәдени, өнегелік, діни және т.б. алуан түрлі қарым-қатынастардың жүйесін білдіреді. Азаматтық қоғам өзін-өзі басқару және реттеу қағидасына негізделіп, өзінің салттары, адамгершілік нормалары және құқықтық нормалар арқылы қорғалады.

Азаматтық қоғамды теоретикалық зерттеу барысында оның мәнінің екі негізгі түсініктемесі берілген. Біреулері оны социумның белгілі бір жағдайын суреттейді дейді. Онда азаматтық қоғам мемлекеттің ерекше типімен сәйкестендіріледі, бұнда жеке тұлғаның негізгі құқықтары мен бостандықтары заңдылық қамтамасыз етілген және саяси қорғалған, сондықтан ол «өркениетті» азаматтық қоғам деп саналады.

«Азаматтық қоғам» термині ерекше мазмұнға ие және қазіргі мағынасында қоғамның нақты бір тұрпатын, қалпын, сипатын, оның әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық табиғатын, даму және кемелдену дәрежесін білдіреді. Басқаша айтқанда, осы түсінік арқылы тарих тәжірибиесімен қалыптастырылған өлшемге сәйкес келетін өркениетті қоғам анықталады.

Азаматтық қоғамға құқықтық әдебиетте және баспада берілетін анықтамалар сан алуан түрлі. Ресейлік философ К.С. Гаджиев келесідей анықтаманы және түсініктемені ұсынады: «Азаматтық қоғам дегеніміз әлеуметтік, мәдени және рухани салалардың әрекет етуін, олардың қайта өндірілуін, ұрпақтан ұрпаққа өтуін және өмір сүруін қамтамасыз ететін жүйе, жеке индивидтердің және олардың ұжымдарының жеке және ұжымдық мүдделері мен қажеттіліктерінің жүзеге асуына жағдайлар жасауға бағытталған мемлекетке тәуелсіз, жеке дербес қоғамдық институттар және қатынастар жүйесі. Осы мүдделер мен қажеттіліктер жанұя, шіркеу, білім беру жүйесі, ғылыми, кәсіби бірлестіктер, ассоциациялар, ұйымдар және т.б. арқылы көрінісін тауып жүзеге асады. Жалпы, азаматтық қоғам жеке индивидтердің жеке мүдделері, қажеттіліктері және т.б. саласымен теңестіріледі» [8; 28]. «Азаматтық қоғам — меншік иелері болып табылатын еркін субъектілердің және олардың бірлестіктерінің өзіндік мүдделерінің ерекше саласын құрайтын мемлекеттен және саясаттан тыс қатынастардың (экономикалық, әлеуметтік, мәдени, өнегелік, рухани, корпоративті, жанұялық, діни) жиынтығы» [9; 77].

Баспада және құқықтық әдебиетте тарихи қалыптасқан «азаматтық қоғам» түсінігі өзінің мағынасына сай келмейтіндігі туралы пікірлер айтылады. Қоғам мен мемлекеттің айырмашылығын және сәйкестігін қарастырғанда оны «азаматтық қоғам» деп түсіну қашанда теріс ұғым болмақшы. В.С. Нерсисянның пікірінше, «азаматтық қоғам — азаматтардың (саяси субъектілердің) қоғамы емес, керісінше жеке мақсаттардың және мүдделердің иегерлері болып табылатын жеке тұлғалардың қауымдастығы. Азаматтардың қауымдастығы дегеніміз, саяси қауымдастық, яғни мемлекет (саяси мемлекет) болып табылады, ол қоғамнан (азаматтық қоғамнан) өзгеше» [10; 56].

Сонымен қатар, азаматтық қоғамды мемлекеттен тысқары, бөлек өмір сүретін адамдар ұйымы деп түсінудің де бар екенін айтуымыз керек. Қалай болса да, азаматтық және мемлекеттік бір-біріне қарсы түсініктер емес, керісінше осы екеуі мәні бойынша бір мағынаны — яғни, әлеуметтік сипаты қоғамның көпшілік билікпен реттелгендігін білдіреді. Азаматтық түсінігінің өзі, мемлекеттік түсініктен басталады және оны мемлекеттен бөлектеп қарастыру мүмкін емес.

Ресейлік құқықтанушы Л.С. Мамуттың ойынша, «социумның ұйымдасу және тіршілік ету тәртібін нақты түсіну үшін ғылыми айналымнан азаматтық қоғам түсінігін бірте-бірте алып тастап, қоғам болмысының мемлекеттік емес модусын шынайы табиғатына сәйкес анықтайтын түсінікті қалыптастыру қажет» [1; 129]. Бұл жерде автор, мемлекетті көпшілік билік сипатында біріккен, ұйымдасқан қоғам ретінде түсіндіріп, оны әлеуметтік стратталған қоғамның мемлекеттік модусы деп атайды. Ал, азаматтық қоғамды белгілеу үшін, әлеуметтік стратталған қоғамның мемлекеттік емес модусы терминін қолданады.

Қазіргі уақытта түсініктерді осылайша шартты анықтау өте ұтымды көрінеді, өйткені мемлекет те, азаматтық қоғам да, қоғамның индивидтер қауымының бір көрінісі болып табылады.

Азаматтық қоғамның ең радикалды концепциясын «Адам құқықтары» атты атакты памфлеттің авторы Т. Пейн қалыптастырды. Мемлекетке қарсы тұратын азаматтық қоғам мәселесі Т. Пейн еңбектерінде негізгі идеяға алынған болатын. Пейн мемлекетті қажетті зұлымдық деп атады: «ол неғұрлым аз болса, соғұрлым қоғамға тиімді болады» [11; 248]. Осыған орай, мемлекеттің билігі

азаматтық қоғам пайдасына шектелген болуы керек, өйткені, әрбір индивид, өз ішінде қоғамға бағытталады. Мемлекеттен бұрын пайда болған осындай әлеуметтілік, ортақ мүддеге және өзара көмек тұрпатына негізделген, бәсеке және сабақтастықтың бейбіт қатынастарын қалыптастыруға жағдай жасайды. Азаматтық қоғам неғұрлым кемелденген болса, соғұрлым өз істерін өзі реттеп, үкіметке деген қажеттілігі азаяды.

Азаматтық қоғам және мемлекет өзара әрекеттесуші институттар болып табылады. Гегельдің ойынша, «отбасы мемлекеттің түп-тамыры болып табылады, оның мүшелері бір-бірімен бәсекеге түспейді, отбасы мәнді біртұтас жүйе болып қалыптасады. Азаматтық қоғам болса, оның көп санды құрамдас бөліктері, бір-біріне сәйкес келмейтін тұрақсыз және кикілжіңдерге толы қарым-қатынаста болады. Онда әрдайым, жеке мүдделер басқа бір жеке мүдделермен қақтығысып тұрады. Оған қоса, азаматтық қоғамның бір бөлігінің немесе жүйесінің күрт дамуы, басқа бөлігінің басылып қалуына алып келеді. Азаматтық қоғам мемлекет бақылауымен басқарылмаса, ол «азаматтық» болудан алыстайды. Өйткені, тек жоғарғы көпшілік билік, яғни, тек конституциялық мемлекет осы қоғамның әділетсіздіктерін жойып, нақты мүдделерді әмбебап саяси қауымдастыққа топтастыра алады. Осы тұрғыдан Гегель, табиғи құқық теориясын сынға алады, өйткені, осы теория мемлекетті өз қол астындағыларының серігі ретінде қарастырып, осы арқылы «мемлекеттің абсолюттік құдайшыл қағидасына» күмән келтіреді» [12; 148]

Мемлекет — азаматтық қоғамның элементі, біртұтастықты толықтыратын, оған нысан беретін, қоғамның жеке дербес бөлігі. Мемлекет белгілі бір қатынастар тұрғысынан азаматтық қоғамға қарсы қойылған элемент ретінде көрініс табады. Мемлекет қоғамның қалыптасқан, тұрақты элементі десек, азаматтық қоғам — әлеуметтік қозғалыстар және үрдістер ықпалына көбірек әсерлі болатын өзгермелі, тұрақтамайтын, қозғалмалы элемент болып табылады.

Мемлекет пен азаматтық қоғамды салыстырғанда, кейбір авторлар азаматтық қоғамның мемлекеттен тәуелсіздігін алға тартады және мемлекеттің азаматтық қоғам істеріне қолсұғатындығы туралы өкініш білдіреді. Осы тұжырымдарда, мемлекетті, көптеген ғалымдар көпшілік биліктік сипатта біріккен және ұйымдасқан қоғам ретінде емес, мемлекеттік аппарат, яғни, мемлекеттік органдар және мекемелер жүйесі мен ондағы қызмет ететін адамдар ретінде түсіндіреді. Азаматтық қоғаммен мемлекетті салыстыру барысында, ұғымдарды осылайша бұрмалау дұрыс емес.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет ықпалдасуы мен әрекеттесуі тепе-теңдігін сақтаудың мынадай шарттарын атауға болады:

- биліктің легитимділігі;
- азаматтық қоғам элементтерінің дамығандық деңгейі;
- билік пен қоғамның заңға тәуелділігі;
- жеке адамның бұлжымайтын және дербес құқықтарының жиынтығы арқылы мемлекет билігінің шектелуі;

Мемлекет пайда болғаннан бері, мемлекеттік реттеусіз болған нақты бір қоғамды елестету мүмкін емес, мемлекет қоғамда әрқашан реттеуші рөлін атқарған. Осында мемлекеттің қоғамға қолсұғуының нысандары және дәрежесі туралы ғана сөз қозғалуы мүмкін. Осыған орай, қолсұғу сөзін реттеу сөзіне алмастыру жөн болмақ, себебі қолсұғу десек мемлекет қызметінің азаматтық қоғамға теріс әсер ететіндей ұғым береді.

Азаматтық қоғаммен мемлекет үйлесімді тіршілік етулері үшін, осындай ықпал оң сипатта болу керек, яғни, азаматтық қоғамның қатынастары мен институттарының ерекшеліктеріне, оның өзін реттеу және әлеуметтік мәдениет механизмдеріне, оның тарихи кемелденуіне сәйкес келуі керек. Жоғарыда айтып өткеніміздей бұл ықпалды «қолсұғушылық» емес, «азаматтық қоғам өміріне қатысу» деп түсінген жөн.

Азаматтық қоғам кез-келген өркениетті адамдар қоғамының көрінісі. Ол әрқашан болған, қазір бар және болады. Тек, әркез анықталған нақты — тарихи нысанда әрекет етеді.

Азаматтық қоғам — батыс өркениетінің феномені. Сондықтан батыстан (еуропалық, солтүстік америкалық) тыс мәдени — өркениеттік тұрғыдан осы феноменді қарастырғанда, шамамен алынған батыс моделіне сәйкес қалыптастырылған өлшемдерге және сипаттамаларға теңестіру алынады.

Бірақ, осы сұрақ бойынша батыс ғалымдарының зерттеулерінің нәтижелерін біздің жағдайға қатысты, байқап, шамадан тыс арттырмай қолдану керек. Өйткені, оларда және бізде азаматтық қоғамның қалыптасуының жағдайлары өзгеше болып келеді. Батыста азаматтық қоғамның қалыптасуы эволюциялық даму, демократиялық дәстүрлердің, экономикалық және саяси бостандықтардың қалыптасуы негізінде жүрді. Бізде болса, азаматтық қоғамды қалыптастыру үшін

аз ғана уақыт берілген. Сонымен қатар осы үрдістің жүзеге асуы, өткенде адамға қатысты қоғамдық ұйымдастырылуы қағидаларының қайшы болуыменен күрделенеді. Батыс елдерінде болған, азаматтық қоғамның институттарын біздің елге механикалық түрде, «үстінен» енгізілуі, күтілетін нәтижеге әкелмейді.

Азаматтық қоғам — әлеуметтік, мәдени, рухани және ғылыми құндылықтарды сақтап, оларды дамыту үшін тағайындалған мемлекеттік емес институттардың және байланыстардың жүйесі.

Азаматтық қоғам мемлекеттен тыс және оның араласуынсыз дамиды, жеке тұлғалар арасындағы бүкіл қатынастарының жиынтығын құрайды. Сонымен қатар, ол, күнделікті жеке және ұжымдық қажеттіліктерді жүзеге асыратын мемлекеттен тәуелсіз қоғамдық институттардың жан-жақты тараған жүйесін қамтиды. Азаматтардың күнделікті мүдделері бір-біріне шамалас болмағандықтан, азаматтық қоғамның салалары өзара бағыныштылықта болып, белгілі бір деңгейлерді қалыптастырады. Осы қалыпты келесідей бейнелеуге болады.

Жеке тұлғалар арасындағы өзара байланыстардың бірінші деңгейін, индивидтердің өмір сүруін қамтамасыз ететін және өндірістік қатынастарды қанағаттандыратын, адамның тамақтану, киім, тұрғын үй және т.б. негізгі қажеттіліктер құрайды. Осы қажеттіліктер кәсіби, тұтыну және басқада бірлестіктермен ассоциациялар сияқты қоғамдық институттар арқылы қамтамасыз етіледі.

Ұрпақты жалғастыру, денсаулықты сақтау, баланы тәрбиелеу, рухани кемелдену және сенім-наным, ақпарат алу, араласу және т.б. қажеттіліктер отбасылық-некелік, діни, ұлттық және басқада өзара әрекеттесуді қамтитын әлеуметтік-мәдени қатынастардың кешені арқылы жүзеге асырылады. Осылардың барлығы, жеке өзара байланыстардың екінші деңгейін құрайды.

Жеке тұлғалар арасындағы қатынастардың үшінші деңгейін саяси-мәдени қатынастар құрайды. Осы қатынастар арқылы индивид, саяси таңдауларына және құндылықтық бағыттарына негізделген, өзінің жеке таңдауымен байланысты болатын, саяси өмірге қатысу қажеттілігін қанағаттандырады. Осы деңгейде жеке индивидте нақты саяси ұстанымдар қалыптасады және құқықтық санасы қалыптасып, өзінің әлеуметтік бастамасын білдіре алады. Индивидтердің және олардың топтарының саяси ұстанымдары мүдделестердің топтары, саяси партия — қозғалыстар және т.б. арқылы жүзеге асады. Азаматтық қоғамды, адамдар бір-бірінен және мемлекеттен тәуелсіз түрде өзара әрекеттесетін әлеуметтік кеңістік ретінде, елестетуге болады.

Қазақстанда азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қалыптасу ісінде елеулі олқылықтар мен қайшылықтар бар.

Бірінші қайшылық — елде азаматтық қоғамның толық орнамауы.

Екінші қайшылық — құқықтық мемлекет қағидаларының өмірде толықтай көрініс таппауы. Қазақстан қоғамының тарихи тәжірибесі мен саяси дүниетанымының түп-тамырлары ескерілмейді.

Үшінші қайшылық, қазақстандықтардың саяси-құқықтық мәдениетінің ұлттық дәстүрлерден, ең алдымен қазақ этносының танымдық кеңістігінен қол үзуіне байланысты.

Төртінші қайшылық — қазақстандықтардың құқықтық мәдениетінің төмендігі.

Талқылау

Зерттеуімізде қарастырып отырған мәселеміз бойынша құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара ықпалдасуы мен әрекеттестігі шектерін айқындауда үкіметтік емес ұйымдардың рөлі маңыздылыққа ие. Сонда үкіметтік емес ұйымдар қандай және олардан не күтеміз деген сұрақ туындайды... Ия, аталған үкіметтік емес ұйымдар туралы көп айтуға болады, бірақ біз өзімізше түсіндіре кетейік. Үкіметтік емес ұйымдар — бұл еліміздің барлық дерлік әлеуметтік саласы бойынша маңызды мәселелерін жүзеге асырумен айналысатын ұйымды танымыз ал, кейде біз оны «үшінші сектор» деп те атаймыз. Міне, осы үкіметтік емес ұйымдар немесе үшінші сектор азаматтық қоғамның негізі десек болады. Мемлекет және азаматтық қоғам — бұл екеуі де бірдей әлеуметтік-тарихи құбылыстың екі жағы — дамыған индустриалды, постиндустриалды қоғам. Біріншісі нысанды, екіншісі мазмұнды білдіреді. Нысан ретінде мемлекет азаматтық қоғамның мүдделерін көрсетсе, ал мазмұны ретінде, оның әрі қарай дамуы мен жұмыс істеуі үшін құқықтық жағдайлар жасайды. Сонымен қатар, бұл тұста мемлекет азаматтық қоғам мүдделеріне жауап береді және оларды заңды түрде қорғауға кепілдік беретіндігін де айтсақ болады. Егер мемлекет қоғам өмірін ұйымдастыруда маңызды десек, азаматтық қоғам мемлекетте қандай рөл атқарады деген заңды сауал туындайды. Осы мәселеде, яғни азаматтық қоғам мен мемлекеттің мүдделері арасындағы тепе-теңдікті орнату арқылы құқықтық мемлекеттің дамуы мен өзара әрекеттесуі үшін тиімді қағидаттар құрудың қажеттілігі артып келеді.

Азаматтық қоғам — жан-жақты, демек, көптеген адамдар мен қауымдастықтар, мүдделер мен оларды көрсетудің көптеген тәсілдері. Оның құрылымында мемлекеттің еркінен тыс өмір сүретін, бірақ қоғамдық және көпшілік саясат саласына бағытталған, қоғамдық өмірмен еркін ассоциациялар болады. Осы салаларды құрайтын іс-әрекет түрлерінің және әлеуметтік секторлардың шеңбері жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін, көбінесе ол, еркін ассоциациялардан, қоғамдық қозғалыстардан, нарықтан және аралық институттардан құралады. Азаматтық қоғамды құрайтын түрлі қоғамдық ұйымдар мен қоғамдық институттар, жеке және ұжымдық мүдделердің жүзеге асуларына жағдайды қамтамасыз етуге, мемлекеттік билікке, ол қоғамға қызмет етуі үшін «қысым жасау» мүмкіндіктері бар.

Азаматтық қоғамның экономикалық жүйені құқықтық негізде құру жағдайында ғана мүмкін болатынын айтар болсақ, қазіргі кезеңде экономикалық қатынастардың дамуында нарықтық орта тек еркін субъектілердің — меншік иелерінің қатысуымен жүреді, демек бұл иелердің әрқайсысы мемлекеттің ықпалынан және жеткізушінің диктатурасынан қорғалуы керек.

Азаматтық қоғам мемлекеттен абсолютті түрде емес, салыстырмалы түрде тәуелсіз болады. Мемлекеттілік қоғам өмірінің ұйымдастырушылық-құқықтық негіздерін қалыптастыру үшін керек деп ұғынуымыз қажет. Мысалы, нарық — өздігінен ұйымдасушы жүйе. Бірақ, мемлекет осы жүйе механизмін жұмыс істетуге және дамытуға атсалысуға міндетті. Мемлекет, бәсекелесуші субъектілердің мүдделерінің тепе-теңдігін қалыптастыруы керек. Нарықты тек экономикалық ынта мен мүдделер ғана басқармайды, сонымен қатар, осы механизмді керекті арнаға бұрып отыратын нормаларды қалыптастыратын мемлекеттің қатысуы қажет. Нарық бәсекелестіксіз мүмкін емес, бірақ бәсекелестік — бейберекеттік емес, ол заңмен орнатылған «ережелерге сәйкес ойын». Стихиялы, басқарылмайтын нарық еш жерде жоқ — нарық барлық жерде қайтседе, мемлекетпен және оның заңдары арқылы реттеліп отырады.

Білім беру, денсаулық сақтау, тұрғын үй құрылысы және әлеуметтік қамсыздандыру мемлекет араласуын қажет ететін нақты салалар болып табылады.

Тұрақты экономиканы және тұрақты саяси тәртіпті тұрақсыз қоғамда құру мүмкін емес. Адамдар өздерінің потенциалдарын толық жүзеге асыру үшін, өздерінің мақсаттарын анықтауға белсенді қатысуға тиіс және олардың дауыстары өкімді органдарда естілуі керек.

Бұл азаматтық қоғамның бірлігі мен қоғамдық қатынастарды мемлекеттік-құқықтық реттеудің айқын көрінісі. Онда азаматтық қоғам мемлекетпен әлеуметтік тұрғысынан алғанда қоян-қолтық байланыста болатындығы тағы да өз дәлелін тауып отыр.

Уақыт өте келе, мемлекет пен азаматтық қоғам тұжырымдамалары қазіргі әлемдегі өзгерістердің практикалық бағыттаушысы ретінде қоғамдық санаға көбірек еніп келеді.

Еліміздің ғалымдарының зерттеулерінде азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қалыптасуы, дамуы, әрекеттесу мәселелері жөніндегі ой-тұжырымдар бір-біріне қайшы келмейтін, керісінше толықтыру мен құптаулардан тұратын көзқарастармен баяндалады. Ғалымдарымыздың арасындағы талқылаудағы жүрген азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қағидаларының өмірдегі көрініс табуымен шектелетіндігін де айта кеткен жөн. Сондай-ақ, азаматтық қоғамның баяу дамуына себеп ретінде айтылатын қазақстандықтардың құқықтық мәдениетінің төмендігін тілге тиек етеді. Ал, жақын алыс шетелдік ғалымдардың еңбектерінде азаматтық қоғам теориясы мен қазіргі кезең тәжірибесіндегі әлемдік және еуропалық өлшемдерімен танысуға болады. Олардың еңбектерінде қарастырылатын азаматтық қоғам теориясы, ұлттық мемлекет шеңберінде дамитын азаматтық қоғамның анықтаушы факторы ретінде көрініс табатын әлеуметтік келісім шарттарға көп көңіл бөлінеді.

Соның бірі неміс сарапшысы Дж.Кокидің пікірінше, «азаматтық қоғам бүгінгі күнге дейін үлкен дәрежеде ұлттық мемлекеттерде қалуда, біз жалпы еуропалықтан, тіпті жаһандық азаматтық қоғамнан алшақпыз. Бұған көптеген себептер бар, олардың бірі ретінде, өзара байланысты айтар едім. Азаматтық қоғам қоғамдық кеңістікпен, жариялылықпен тығыз байланысты. Жариялылық әрқашан байланыс болып табылады. Байланыс қажеттілігі ортақ тілдің болуын керек етеді. Осы тұста еуропаның көптілділігі өте алмайтын жалпы еуропалық азаматтық қоғамның жолында тұрған тосқауыл», — деп тұжырымдайды [13].

Ал бұған қарсы пікірді атақты еуропалық саясаттанушы З.Лайди айтады:

«Еуропаның саяси өмірі шынымен бар» деп дәлелдеп, ұлттық саяси институттардың қалыптасу процесінің мемлекеттік саясат саласына ауысуының дәлелі ретінде 2009 жылы Еуропалық Парламенттің қорытындылары шығарылған қоғамдық наразылық» болғандығын тілге тиек етеді [14].

«Азаматтық қоғам жағдайындағы байланыс мәселесі ортақ тілдегі байланысы емес сенім проблемасымен ұштасатындығында: тұлға аралық сенім және билік институттарына сенімнің болуымен» деп түсіндіреді [13]. Салыстырмалы саясаттану институтының зерттеуіне сәйкес, еуропа елдерінде тұлғааралық сенім деңгейі біздерге қарағанда жоғары. Әлемдік экономикалық дағдарысқа қарамастан әлеуметтік еуропалықтардың әл-ауқаты, еуропалық билікке деген сенім деңгейі өзгерген жоқ. Оны дамыту үшін бірқатар мақсаттар бар, оның алғы шарттары ретінде, әлеуметтік келісім шарттың көлденең түрі, пайда болған «қауымдастық сезімі», «еуропалық азаматтығы» ұғымының нақты қанықтылығы, тұлғааралық сенім мен мемлекеттік органдарға деген жоғары деңгей деп атап көрсетеді [15; 109]. Сонымен бірге жалпы еуропалық азаматтық қоғамның даму жолында бірқатар кедергілер бар: коммуникация проблемасы және еуропалық саяси ортаның еуропалық мемлекеттік саясаттың толыққанды саласына айналуы.

Этатистік мемлекет идеясына сәйкес, мемлекет біртұтас әлеуметтік организм ретінде саяси және моральдық тұтастық ретінде, саяси механизм мен жеке адамдардың жұмыс істеуі мен өзара әрекеттесуінің негізі ретінде әрекет етеді. Саяси дамудың осы «еуропалық» моделінің жақтаушылары, олардың ілімдерінің едәуір біртектілігіне қарамастан, қоғамдағы адамдарды тек мемлекеттік билік механизмі арқылы біріктіреді деп санайды.

Қорытынды

Жоғарыда айтылған және қарастырылған негіздерге сәйкес келесідей қорытындылар жасауға болады:

1. Қазақстандық қоғамның жаңару және кемелдену үрдісінің кепілі — азаматтық қоғамның және құқықтық мемлекеттің қалыптасуы болып табылады.

Мемлекетімізде азаматтық қоғамның және құқықтық мемлекеттің қалыптасу үрдісінің өту барысы тоталитарлы режимнен мұраға қалған бірқатар кедергілермен күрделенеді. Олардың ішінде — адам құқықсыздығын, биліктің күштілігін, деспотизмнің көпжылдық дәстүрін, құқықтық нигилизм, бостандықтың, құқықтың, өзін-өзі басқарудың, демократияның, конституционализмнің, саяси және құқықтық мәдениеттің тиісті тәжірибесінің болмауын азаматтық қоғамның көптеген экономикалық, әлеуметтік және мәдени алғышарттарын қабылдауға кедергі болатын, коммунистік режиммен қалыптастырылған тұрақты стереотиптер және құндылықтар жүйесін атауға болады.

Әрине, халықтың көбісінің өмір деңгейінің төмендігі жағдайында, азаматтық қоғамның бәсекелестік және нарық сияқты құндылықтарын енгізу ауыртпалықпен өтеді.

2. Азаматтық қоғам — бұл белгілі бір мемлекеттің шекарасымен, жекелеген халықтардың ұлттық ерекшеліктері мен мәдениетімен анықталмайтын құбылыс. Азаматтық қоғам белгілі бір мағынада өркениет процестерін көрсететін ғаламдық категория. Азаматтық қоғамның жұмыс істеуі мен даму тенденциялары ұлттықтан жоғары сипатқа ие, олар экономикалық дамудың объективті заңдары мен жалпыға бірдей, жалпыадамзаттық рухани-адамгершілік қағидаларының талаптарына сәйкес келеді. Сондықтан, азаматтық қоғамның даму процесі саяси-құқықтық жүйенің интеграциясымен, экономикалық дамуға кедергі келтіретін құқықтық базаны әмбебаптандырудың және мемлекеттік шекараларды тегістеудің жаһандық трендімен тығыз байланысты.

3. Мемлекеттің әсер етуінің теріс салдарларын мемлекет пен азаматтық қоғам өкілдерінің ашық диалогы, сонымен бірге елімізде азаматтық қоғамды дамытуға мүдделі екі жақтың да белсенділік танытуы арқылы төмендетуге болады. Бүгінгі күні Қазақстандағы азаматтық қоғам институттары үшін өзін-өзі ұйымдастыру, қоғамдық бақылаудың механизмдерін қалыптастыру және дамыту, билік органдарымен мазмұнды өзара әрекет ету диалогын жүзеге асыру қажет.

Дегенмен, мемлекетімізде азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет қалыптасуы үшін қажетті алғышарттардың орын алуы бірте-бірте жүзеге асуда.

4. Азаматтардың құқықтық санасын және құқықтық сауаттылығын дамытудың мемлекеттік саясаты тек мемлекеттік биліктің барлық органдары мен жергілікті атқару органдары ғана емес, сонымен бірге мамандандырылған заңгерлік қоғамдастықтар, заңгерлердің қоғамдық бірлестіктері, азаматтық қоғамның барлық құрылымдары қатысатын күрделі де ауқымды жұмыстарды тиімді ұйымдастыру және жүргізу керек.

5. Құқықтық мемлекет және азаматтық қоғамның қалыптасуы бірдей болуы өте маңызды. Бірақ азаматтық қоғам «біршама алда» қалыптасуы қажет деп ұйғарым жасауға негіз бар, өйткені құқықтық мемлекет құруды билік институты емес, азаматтық қоғам институты күн тәртібіне қояды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблема соотношения / Л.С. Мамут // Общественные науки и современность. — 2002. — № 5. — С. 31–36.
- 2 Матузов И.М. Теория государства и права / И.М. Матузов. — М.: Прогресс, 2000. — 285 с.
- 3 Черниловский З.М. Гражданское общество: опыт исследования / З.М. Черниловский // Государство и право. — 1992. — № 6. — С. 129–135.
- 4 Смагулов Е.М. Основы граждановедения / Е.М. Смагулов, Ж.М. Смагулова. — Алматы: Білім, 1999. — 236 с.
- 5 Баймаханов М.Т. Становление правового государства и конституционный процесс в Республике Казахстан / М.Т. Баймаханов. — Алматы: КазГЮА, 2001. — 286 с.
- 6 Баймаханов М.Т. Проблема этатизма / М.Т. Баймаханов. — Алматы: Данекер, 2001. — 335 с.
- 7 Матюхин А. Гражданское общество в Казахстане / А. Матюхин // Мысль. — 1993. — № 12. — С. 150–156.
- 8 Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. — 1991. — № 7. — С. 28–31.
- 9 Дюсенова М.М. Проблемы формирования гражданского общества в Республике / М.М. Дюсенова // Вестн. АГУ. — 2009 — № 1. — С. 77–83.
- 10 Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учеб. для вузов / В.С. Нерсисянц. — М.: Прогресс, 1999. — 256 с.
- 11 Пейн Т. Права человека: избр. соч. / Т. Пейн. — М.: Сов. энцикл., 1959. — 356 с.
- 12 Ибраева А.С. Идея правового государства как новая парадигма цивилизованного общества / А.С. Ибраева // Вестн. КазНУ им. аль-Фараби. — 2000. — № 2. — С. 148–156.
- 13 Кока Ю. Европейское гражданское общество: исторические корни и современные перспективы на Востоке и Западе / Ю. Кока // Неприкосновенный запас. — 2003. — № 2 (28). — С. 56–63.
- 14 Лайди З. Выступление на Международном круглом столе «Нормативная сила» ЕС на мировой арене» / З. Лайди. — М.: ГУ «ВШЭ», 2009. — 156 с.
- 15 Казаринова Д.Б. Европейское гражданское общество: проблема становления / Д.Б. Казаринова // Вестн. РУДН. Сер. Политология. — 2009. — № 4. — С. 109–115.

С.С. Серікбаева, А.Б. Шакирова

**Гражданское общество и правовое государство:
взаимодействие и границы интеграции**

В статье рассмотрены вопросы взаимодействия и интеграции институтов правового государства и гражданского общества в условиях развивающихся глобальных процессов, которые обуславливают наличие общих закономерностей развития в разных странах. Отношения между властью и гражданским обществом формируются на основе публичного соглашения, а взаимодействие направлено на достижение компромисса. Граждане демократического государства пользуются правом на личную свободу, при этом они вместе с другими государственными институтами разделяют ответственность за построение будущего. В статье раскрыты вопросы установления пределов взаимодействия и влияния гражданского общества и правового государства на становление казахстанской государственности, формирования активной личности, самостоятельно формирующей свою жизнь, активно участвующей в политических и социальных реформах. Необходимость в рассмотрении данной проблемы заключается в научно-теоретическом и научно-практическом рассмотрении границ взаимного влияния и взаимодействия гражданского общества и правового государства. Исследование современных тенденций глобализации осуществляется посредством использования общенаучных и частично-научных методов теории государства и права, специальных правовых методов, функционально-правовых, историко-правовых, сравнительно-правовых, концептуальных методов. В результате исследования были сделаны выводы, касающиеся открытого диалога представителей государства и гражданского общества, активности институтов гражданского общества и правового государства проблем их взаимодействия, определения целей и задач их взаимодействия. На сегодняшний день для институтов гражданского общества в Казахстане необходимо формировать и развивать механизмы самоорганизации, общественного контроля, осуществлять содержательный диалог с органами власти.

Ключевые слова: государство, общество, гражданское общество, право, угнетение, гражданство, демократия, политико-правовой анализ, этатистское государство, презумпция права.

S.S. Serikbayeva, A.B. Shakirova

Civil society and the legal state: interaction and limits of integration

The article discusses the issues of interaction and integration actions of the rule of law and civil society living in the state during the period of modern dynamically developing globalization. Relations between the government and civil society are formed on the basis of a public agreement, and interaction is aimed at reaching a compromise. Citizens of a democratic state enjoy the right to independent freedom, but at the same time, they, along with other state institutions, share responsibility for building the future. The main goal of the article is to establish the limits of interaction and influence of civil society and the rule of law, contributing to the formation of the Kazakhstan personality, an active political and legal, independently shaping its life, actively participating in political and social reform. The need to consider this goal consists in a scientific-theoretical and scientific-theoretical examination of the boundaries of influence and interaction of civil society and the rule of law in modern globalization trends using general physical and individual scientific methods of the theory of state and law and general physical, cognitive, informative, informative, historical, comparative legal, conceptual methods of performance the following conclusions were drawn: an open dialogue representative State and civil society, however, can reduce the activity of both stakeholders in the development of civil society in the country. Today, for civil society institutions in Kazakhstan, it is necessary to form and develop mechanisms of self-organization, public control, and engage in a dialogue of meaningful interaction with government bodies.

Keywords: state, society, civil society, law, oppression, citizenship, democracy, political and legal analysis, statist state, presumption of law.

References

- 1 Mamut, L.S. (2002). Hrazhdanskoe obshchestvo i gosudarstvo: problema sootnosheniia [Civil society and state: the problem of correlation]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost' — Social sciences and modernity*, 5, 31–36 [in Russian].
- 2 Matuzov, I.M. (2000). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of state and law]*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 3 Chernilovsky, Z.M. (1992). Hrazhdanskoe obshchestvo: opyt issledovaniia [Civil society: research experience]. *Hosudarstvo i pravo — State and law*, 6, 129–135 [in Russian].
- 4 Smagulov, E.M., & Smagulova, Zh.M. (1999). *Osnovy hrazhdanovedeniia [Fundamentals of Citizenship]*. Almaty: Bilim [in Russian].
- 5 Baimakhanov, M.T. (2001). *Stanovlenie pravovogo gosudarstva i konstitutsionnyi protsess v Respublike Kazakhstan [Formation of the legal state and the constitutional process in the Republic of Kazakhstan]*. Almaty: KazHYuA [in Russian].
- 6 Baimakhanov, M.T. (2001). *Problema etatizma [The problem of statism]*. Almaty: Daneker [in Russian].
- 7 Matyukhin, A. (1993). Hrazhdanskoe obshchestvo v Kazakhstane [Civil Society in Kazakhstan]. *Mysl — Thought*, 12, 150–156 [in Russian].
- 8 Gadzhiev, K.S. (1991). Kontseptsii hrazhdanskogo obshchestva: ideinye istoki i osnovnye vekhi formirovaniia [The concept of civil society: the ideological sources and the main milestones of the formation]. *Voprosy filosofii — Questions of Philosophy*, 7, 28–31 [in Russian].
- 9 Dyusenova, M.M. (2009). Problemy formirovaniia hrazhdanskogo obshchestva v Respublike [Problems of formation of civil society in the Republic]. *Sovetskaia entsiklopediia — Bulletin of ASU*, 1, 77–83 [in Russian].
- 10 Nersesyants, V.S. (1999). *Obshchaia teoriia prava i gosudarstva [General theory of law and government]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 11 Payne, T. (1959). *Prava cheloveka [Human Right]*. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia [in Russian].
- 12 Ibraeva, A.S. (2000). Ideia pravovogo gosudarstva kak novaia paradihma tsivilizovannogo obshchestva [The idea of the rule of law as a new paradigm of a civilized society]. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta imeni Al-Farabi — KazNU named after Al-Farabi*, 2, 148–156 [in Russian].
- 13 Koka, Yu. (2003). Evropeiskoe hrazhdanskoe obshchestvo: istoricheskie korni i sovremennye perspektivy na Vostoke i Zapade [European civil society: historical roots and modern perspectives in the East and West]. *Neprikosnovennyi zapas — The untouchable reserve*, 2 (28), 56–63 [in Russian].
- 14 Laidi, Z. (2009). *Vystuplenie na Mezhdunarodnom kruhlom stole «Normativnaia sila» ES na mirovoi arene» [Speech at the EU Regulatory Force International «Roundtable on the World Stage»]*. Moscow: HU «VShE» [in Russian].
- 15 Kazarinova, D.B. (2009). Evropeiskoe hrazhdanskoe obshchestvo: problema stanovleniia [European Civil Society: the Problem of Formation]. *Vestnik RUDN. Seriiia Politologiiia — Bulletin of RUDN University, Political Science Serie*, 4, 109–115 [in Russian].

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

DOI 10.31489/2020L2/74-81

UDC 343.147

L.K. Arenova¹, E.A. Nabieva²

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov
(E-mail: super.hamka@mail.ru, E-mail: nabieva.e@inbox.ru)*

Actual issues of countering the financing of terrorism and extremism: a psychological and forensic aspect

The relevance of the study: The relevance of the studied problem is due to the need to consider combating the financing of terrorism, from the psychological and forensic aspects, both in Kazakhstan and at the international level as a whole. The financing of terrorism is a phenomenon that acts as the main platform for the spread of various forms of extremism and terrorism, creates a potential and real danger to economic security, political stability and the integrity of states, including Kazakhstan, its sovereignty and territorial integrity, as an independent state. The purpose of the article: is a psychological and forensic review of the aspects of financing terrorism, and a legal analysis of measures to ensure effective and timely counteraction to the financing of terrorism in Kazakhstan, identifying problematic issues of a psychological, criminalistic and legislative nature. Research Methods: The leading approach to the study of combating the financing of terrorism is the systematic-activity approach and the method of legal analysis of existing national legislation in this area. Results of the study: Psychological and criminalistic aspects and legislative regulation of countering the financing of terrorism and extremism, sanctions as a criminal act, identifying new risks for the financing of terrorism, and their impact on the formation of poliative issues in Kazakhstan, and their effective resolution are presented. Practical relevance: Based on the current national legislation of Kazakhstan, the main elements of the financing of terrorism and extremism were identified, discussion and urgent issues requiring additional legislative settlement were identified, related to both psychological and criminalistic aspects and the imposition of punishment under this criminal law norm, in the aspect of prevention crimes, identified threats and vulnerabilities associated with the financing of terrorism and extremism in Kazakhstan at the present Mr. stage.

Keywords: identification and suppression of financing of terrorism and extremism, psychological and criminalistic issues of financing of terrorism and extremism, measures to counter the financing of terrorism, new risks of financing terrorism and extremism, terrorist organizations and groups, terrorists, exploitation of natural resources, payment products and services used in the field terrorist financing.

Introduction

The successful detection, suppression, disclosure and investigation of various types of crimes is largely determined, on the one hand, by the criminal law classification of crimes, and on the other, by the criminalistic characteristics of criminal offenses. Of particular importance in the criminalistic characteristics of the financing of terrorism are the psychological aspects of the act in question. In this regard, criminal activities related to the financing of terrorism deserve special attention and comprehensive consideration not only from the standpoint of international legal standards and national legislation, but also from the psychological and forensic aspects.

The current legislation of the Republic of Kazakhstan, secures the financing of terrorism, as the provision, collection of money, other property, the right to it, property benefits, as well as donation, exchange, donations, charitable assistance, the provision of information and other services, the provision of financial services to an individual or group persons committed by a person who is consciously aware of a terrorist or extremist nature their activities or the fact that the property provided, information, financial and other services provided will be used to carry out terrorist or extremist activities or to provide a terrorist or extremist group, terrorist or extremist organization, illegal paramilitary group [1].

Materials and methods

In the research process, the following methods were used: the basis is the general scientific dialectic method of cognition of natural objective activity, based on the unity of cognitive, rational and practical activity, as well as a system-activity approach; theoretical (analysis, synthesis, concretization, generalization, analogy, modeling); empirical (study of international experience in countering the financing of terrorism, regulatory documents) a comparative legal analysis method (compare the concepts and processes in the field of countering the financing of terrorism, find out the similarities and differences between them).

Results

The financing of terrorism as a criminal offense has three main aspects of considering it as a criminal phenomenon, namely:

- criminal law aspect;
- financial and economic risks of financing terrorism, as a threat to the financial and economic security of Kazakhstan, as a sovereign state;
- psychological and criminalistic aspects of both the commission and the identification of the financing of terrorism. It should be noted that these aspects are interconnected and interdependent with each other, and make up a certain system of forensic elements of the psychological and forensic characteristics of the financing of terrorism.

The criminal law aspect is the basis for the classification of socially dangerous acts, and therefore includes their qualification characteristics of the object-subject, the objective and subjective aspects of the crime.

The risks of identifying the financing of terrorism have as their goal the immediate and effective adoption of measures to counter this criminal act, which is consistent not only with national legislation, but also with the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, adopted in 1999, with the standards of the Group for the Development of Financial Anti-Money Laundering Measures (FATF), as accepted international standards in the field under consideration, given the flexibility of criminalization goals in the national laws of various countries. This is due to the fact that the financing of terrorism is a phenomenon that is developing quite quickly in terms of new financial transformations and the regular emergence of new financial developments, including means of payment, crypto currencies, money transfer systems and values.

In our opinion, effective countering the financing of terrorism also lies in understanding the emergence and spread of various forms of terrorist organizations, their financial and information management systems, that is, the activities adopted by terrorist organizations in the formation, planning and implementation of the budget and intelligence activities of an international scale.

Thus, there is a need for law enforcement, special and other competent authorities to develop legislatively established strategic and tactical measures to counter the financing of terrorism.

It should be noted, from the point of view of the criminal legislation of Kazakhstan, the qualification of the financing of terrorism and its derivatives (for example, the formation of an illegal paramilitary formation, etc.), as a criminal offense, refers to any person who is knowingly aware of, provides and / or collects money, property, rights or benefits to it, including a barter, donation, charity, information, financial and other services, to an individual or group of persons, or to a legal entity.

In addition, in the current legislation of Kazakhstan, the disposition of Article 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not indicate a sufficiently significant element for qualifying the financing of terrorism, namely, various assets as controlled resources for obtaining economic and financial benefits.

This disposition is related to the fact that the aspects of financing terrorism, and various forms of its implementation, have gained a fairly wide international scale, reimbursement of the costs of terrorist opera-

tions, also related to the conduct of hostilities in the Middle East and terrorist attacks in Europe and America, and the growth of activity of single terrorists not members of terrorist organizations.

The money provided, including in the form of donations and / or charitable assistance, as well as other property or services, are spent to a greater extent on the organizational, technical and educational direction of militants and terrorists, and the act of terrorism itself, as the final stage, acts as the consequences of the financing of terrorism.

The risks of terrorist financing arising from the timely and effective adoption of measures to counter the criminal act in question. In the broadest sense, terrorism refers to all the diverse methods of combating the use of various forms of violence and intimidation, which are manifested in various types of criminal activity.

In domestic and foreign literature, various classifications of the forms and types of modern terrorism as a multifaceted phenomenon with a rather complex configuration are given, where the financial component of such criminal structures occupies a special place.

Terrorism, and the extremist ideology preceding it, can manifest itself in the form of organizational-group and individual character, which at present has undergone certain structural changes due to technological advances in the financial sector (cryptocurrencies, prepaid cards, payment services via the Internet, etc.).

In particular, such changes relate to the structure, size and spatial characteristics of the organizational and group composition of terrorists, which naturally affects the management of financial resources, as well as the movement and use of funds and other assets.

However, the basic needs of terrorist groups, organizations and single terrorists remained unchanged, namely the need for the material and technical basis of their activities. This factor identifies the main tool to counter the financing of terrorism, namely the deprivation of the financial base and resource support for this type of criminal activity.

In order to identify and suppress the financing of terrorism, and generally counteract such activities, it is necessary to determine its risks, vulnerabilities and consequences.

All terrorist organizations, groups and small cells, and their network, differ not only in structure and ideological motives, but also in opportunities, including the production of recruitment and recruiting into their ranks.

In this sense, the most significant is the availability of financial capabilities to support terrorist activities, namely the recruitment and promotion of their ideas, training and preparation of militants, technical equipment, including communications, terrorist operations and attacks, as well as the most expensive item — the constant supply of life support items terrorists and cash payments.

Terrorist organizations whose needs are aimed at capturing, holding and controlling territories are especially dependent on stable financial support. Terrorist organizations and groups are sustainable structures that receive, move, store and use financial resources and other material means to achieve terrorist goals.

The above requires skillful management of incoming finances and ensuring the security of the financial structure within a terrorist organization, and therefore located on the safe territory of other states.

This factor determines the difficulties for law enforcement and other competent authorities to carry out an operational audit and ensure a sufficient evidence base.

It should be noted that the methods of obtaining and moving funds through Hawala, self-financing, committing criminal offenses of a mercenary-violent nature and the transportation of cash are quite common and known in the scientific literature and practice.

At present, more modern methods and forms of terrorist financing have been established, which determine the problematic circumstances associated with the arrival and movement of foreign fighters, fundraising through Internet resources and other communication applications, the creation of payment products and payment services, and the use of natural resources.

The modernized risks and threats represent the most real threat to the economic security of Kazakhstan, which is caused, on the one hand, by insufficient scientific and theoretical research, and, on the other hand, by practical difficulties in the operational monitoring of these circumstances.

The arrival and displacement of foreign fighters acts as one of the main threats. This is due to the scale of this phenomenon, and the increase in the number of such individuals. Moreover, foreign fighters are not only trained persons for conducting aggressive hostilities, but also act as the main way to provide material support to terrorist groups and cells for financing terrorism.

At present, in the Republic of Kazakhstan, a form of financing of terrorism is quite common, which consists in the fact that through family, family ties, legitimately received money is transferred to persons participating in armed groups and military operations, which, of course, falls under the financing of terrorism

and is subject to criminal liability. In addition, the threat in the form of foreign fighters consists in the creation and support of recruitment networks, with their further transfer to war zones, as well as the transfer of cash through transportation, the use of ATMs to withdraw cash and money transfer service providers.

The main problem in this case is the information disagreement of law enforcement and special bodies with financial intelligence units, in order to prevent the illegal disclosure of information subject to classification. The collection of money and other funds through Internet resources, communication applications (social networks, mobile applications) is the most affordable, providing some anonymity and is characterized by a quick spread over time, but collecting sufficiently large amounts of cash, which creates a difficulty in timely response from law enforcement and special authorities, and acts as a vulnerability to the information security of the state. The main problem in Kazakhstan related to the use of Internet resources is the difficulty in actually identifying the perpetrators of terrorist financing and the evidence base, as fundraising occurs for false reasons (for example, helping sick children, restoring shrines, etc.)

It must be emphasized that the variety of methods of financing terrorism is being modernized and improved taking into account modern technological changes, which negatively affects their identification and timely suppression.

In this regard, the latest payment products and services pose a serious threat to the economic security of the state, its vulnerability.

In modern Kazakhstan, one of the vulnerabilities is new payment methods, due to their scale, namely the international distribution of prepaid cards, crypto currencies, and online payment systems.

The rapid development and spread in this area, increased functionality and a high degree of use, creates difficulties in operational tracking not only in combating the financing of terrorism, but also in general the legalization of proceeds from crime.

Currently, the Republic of Kazakhstan is one of the leaders in the oil and gas and mining sectors, as well as the third largest country in the world in terms of reserves of uranium and copper ores.

The state's rich natural resources may become the main reason for encroachment by any terrorist organizations, with the aim of the possible capture, control and retention of the territory (or part of it), that is, a potential threat to the sovereignty and integrity of the state.

Given these circumstances, the state through competent (including special and law enforcement) authorities must ensure effective control in the extraction and sale of natural resources of Kazakhstan. Interim measures on the part of the state should be based on an urgent prompt response to an attempt to such a threat, toughening existing legislation in this part, as well as considering the issue of nationalization of the oil and gas and mining sectors.

In addition, a special role in ensuring effective control in the extraction and sale of natural resources of Kazakhstan, as well as their processing, is played by the activities of the prosecutor's office in the field of environmental safety, as a control and oversight body [4; 73].

In this regard, supervision of the application of environmental legislation is currently of great difficulty in connection with the application of a significant number of legislative and regulatory acts in recent years, it would be relevant and appropriate to develop appropriate recommendations for use in the practical activities of prosecution authorities in their implementation of prosecutorial supervision

The psychological and forensic aspect is the most important, as it acts as a synthesizing element between the criminal law aspect and the aspect of the financial and economic risks of terrorist financing.

This is due to the fact that one of the main elements of the criminalistic characteristics of crimes is the motive and method of their commission.

These concepts of motive and method of committing crimes, in turn, are interconnected, and have their own psychological nature.

From the standpoint of psychological science, a motive is, on the one hand, an incentive to activity related to the satisfaction of the needs of the subject, as well as a set of external or internal conditions that cause the activity of the subject and determine its direction, that is, creating the motivation of the person [3].

On the other hand, a motive can act as a material or ideal object, the achievement of which is the meaning of any activity, that is, an inducing and determining choice of the direction of activity for which it is carried out.

At the same time, the motive acts for the personality, including the criminal one, in the form of specific experiences, expressed both by positive emotions from the expectation of achieving an object, and negative, associated with the incompleteness of the existing situation.

In this case, awareness of the motive, that is, the inclusion of these experiences in a personal cultural, value-oriented system, requires special actions.

Traditionally, there are distinguished features of the nature and functions of motives in the regulation of the behavior of the subject, namely, the stimulating and guiding function of the motive, the determination of personality behavior by unconscious motives and their hierarchical steps, the desire for balance and tension as mechanisms for the manifestation of motive dynamics (psychoanalysis, behaviorism, dynamic psychology, psychology topological, ethnology, humanistic psychology, etc.).

In addition, the general mechanism for the manifestation of motive can be considered as the realization of needs, as an active activity. This forms the object into motives, therefore, the dominant regularity of the development of the motive is manifested through the reorganization and distribution of certain actions transforming objective reality into the outside world.

It should be noted that the person's source of development of motives is an endless process of social and personal production of material and spiritual values. The indicated potential and real motives act as values, interests and ideals that can acquire a certain personal desire and be realized in a real motive of behavior, and, accordingly, in a specific action.

The function of controlling behavior is provided by motives through the mechanism of editing the emotional component of individual behavior. Emotions of a person determine the meaning of events, and in cases of inconsistency of meaning, the motive transforms the existing general and private orientation or motivation in the actions of the person.

The dynamics of the motive in specific situations, including criminal ones, is caused by situational activity, leading to the formulation of super tasks by a certain personality, which leads to the formation of new motives for activity.

As indicated earlier, in terms of theoretical analysis, the motive has a hierarchical, motivational structure, where a line of development is seen from the need to the motive that defines the goal, and is realized in action.

In practical activities, this process is characterized by the opposite effect, that is, in certain actions new motives and needs are formed, and in the theory of activity, the mechanism of motive formation, called the mechanism of motive shift to the goal, is noted.

The above fully corresponds to what we noted earlier, where the method of committing a crime, as a form of activity implemented in the actions of a specific person or a certain social group, related by common goals and interests, is aimed at developing financial schemes for financing terrorism.

Discussions

A separate consideration is required by the definition specified in Article 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, «Financing of Terrorism», that a person «was consciously aware of the terrorist or extremist nature of their activities, or that the property provided, information, financial and other services rendered would be used to carry out terrorist or extremist activities or support of a terrorist or extremist group, terrorist or extremist organization, illegal paramilitary formation» [1].

This provision clearly indicates the criminal purpose, namely, the crime should be terrorist or extremist in nature or should be used by an illegal paramilitary group, which, of course, may be part of a terrorist organization. The specified provision in Kazakhstani legislation has a certain drawback, namely, a significant narrowing of criminal acts, which come down only to terrorist or extremist purposes.

In turn, Resolution 17 of UNSC Resolution 2253 adopted in 2015 establishes that FATF Recommendation 5 relates to the financing of terrorism for any purpose with an unlawful intention and awareness of its actions, which emphasizes a wider context of acts than in the national legislation of the Republic of Kazakhstan [2].

In practice, namely regarding the qualification of a crime in the process of investigation and sentencing by a court, the conditions and conditions are created for avoiding the criminal liability of the guilty person due to the fact that the disposition of Art. 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan «Financing of Terrorism» do not define criminal activity in the broad sense, and is rather narrow in interpretation. In addition, art. 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and other international standards and sources of law, the term «awareness».

In the context of Art. 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a person who is consciously aware of the terrorist or extremist nature of the activity, but despite this is engaged in the financing of terrorism, implies that such a person has an illegal intention or purpose.

Moreover, this article, contrary to the standards of the FATF and the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, does not indicate such a significant qualification element as the illegality of intent. Although it is an illegal intention, the pursuit of a criminal goal involves the provision or collection of money, property, benefits and rights to it, donations, charitable assistance, and the provision of information and financial services.

In this regard, it is advisable to consider the purpose of the term «awareness» for a more accurate understanding of the alleged action. Awareness is a psychological phenomenon inherent in a person, and is defined as a subjective state, while in which a person understands, is aware of something in the surrounding reality. The term has different meanings from awareness of stimuli in the physical world, to awareness of one's internal «I» and its impact on human behavior [3].

We suppose that pathological fear and attraction to death distinguish a criminal person whose activity is aimed to committing socially dangerous acts of terrorist, religious-extremist orientation, from other types of personality of a criminal on a number of essential features, namely:

- demonstration of death, which may cause in human society the same jelly as the basic instinct of self-preservation and panic.

- as a kind of ideological type of criminals such a person shifts personal, subjective responsibility not to internal but to external causes related to social aspects and associated with interests of religion, politics, nation, ethnos, etc. This in turn, determines the nature of terrorism, religious extremism and separatism in general, for example, act of terrorism committed for religious reasons of prevalence of one religion over another, terrorism political or nationalistic, etc. [4; 105].

In relation to legal phenomena, the terrorist financing entity must fully understand the consequences of his actions, which is possible from a certain age, and understand and be aware of the consequences of his criminal actions. In accordance with Clause 2, Article 15 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, criminal liability for committing terrorist financing comes from the age of 14.

In this regard, a rather problematic question arises regarding the 14-year-old age of a person as a subject of criminal liability under the current legislation of Kazakhstan for the financing of terrorism.

It should be noted that the age of 14 years is quite complicated in biological, psychological and socio-legal senses. A feature of the considered age category is the factor that it is during this period that the moral and social attitudes of the person are laid.

From a legal perspective, this age is characterized by a limitation in legal capacity, in accordance with paragraph 1 of article 17 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. «The ability of a citizen to acquire and exercise civil rights through his actions, create civil obligations for himself and fulfill them (civil legal capacity) arises in full with coming of age, that is, after reaching the age of eighteen» [5].

In our opinion, it is advisable legislatively review the age of criminal responsibility for financing terrorism. This is due to age-related characteristics of minor subjects, for which it is quite difficult, psychologically, legally and intellectually, to realize the real consequences of their actions.

Conclusions

Thus, we tried using the available scientific methods to formulate the aspects of combating the financing of terrorism in the conditions of modern Kazakhstan, taking into account its legal system and current national legislation. This made it possible to determine the necessary operational and interim measures, which in turn form a system of combating the financing of terrorism in Kazakhstan, to determine the range of problematic issues in the field of protection of financial and natural resources and their control.

References

- 1 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изм. и доп. по состоянию на 12.07.2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: adilet.zan.kz
- 2 Резолюция СБ ООН 2253 (2015 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.un.org/ru/documents/decl_conv/
- 3 Психологический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.psychologist.ru/>
- 4 Аренова Л.К. Криминалистическая характеристика актов терроризма и их значение в расследовании / Л.К. Аренова, Е.А. Набиева // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Право. — 2018. — № 3 (91). — С. 98–106.
- 5 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: adilet.zan.kz

Л.К. Әренова, Е.А. Нәбиева

Терроризм мен экстремизмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелері: психологиялық-криминалистикалық аспект

Зерттеліп отырған мәселенің өзектілігі Қазақстанда да, жалпы халықаралық деңгейде де терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың психологиялық-криминалистикалық аспектілері тұрғысынан қарастырылу қажеттілігімен байланысты. Терроризмді қаржыландыру — бұл экстремизм мен терроризмнің әртүрлі нысандарын таратудың негізгі алаңы болып табылатын, тәуелсіз мемлекет ретіндегі экономикалық қауіпсіздікке, саяси тұрақтылық пен мемлекеттердің тұтастығына, оның егемендігі мен аумақтық тұтастығына әлеуетті және нақты қауіп тудыратын құбылыс. Мақаланың мақсаты: терроризмді қаржыландыру аспектілеріне психологиялық-криминалистикалық шолу жасау, Қазақстандағы терроризмді қаржыландыруға тиімді және уақытылы қарсы тұруды қамтамасыз ету шараларын құқықтық талдау, психологиялық, криминалистикалық және заңнамалық сипаттағы мәселелік сұрақтарды анықтау. Зерттеу әдістері: терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-әрекетті зерттеудің жетекші тәсілі жүйелік-іс-әрекеттік тәсіл және осы саладағы қолданыстағы ұлттық заңнаманы құқықтық талдау әдісі болып табылады. Зерттеу нәтижелері: Терроризм мен экстремизмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың психологиялық-криминалистикалық аспектілері, заңнамалық реттеу, қылмыстық іс-әрекет ретіндегі санкциялар, терроризмді қаржыландырудың жаңа қауіп-қатерлері және олардың Қазақстандағы саяси мәселелердің қалыптасуына тигізетін әсері және олардың тиімді шешімдері көрсетілген. Тәжірибелік маңыздылығы: Қазақстанның қолданыстағы ұлттық заңнамасына сүйене отырып, терроризм мен экстремизмді қаржыландырудың негізгі элементтері анықталған, психологиялық-криминалистикалық аспектілермен қатар, сондай-ақ осы қылмыстық-құқықтық норма бойынша жаза тағайындаумен байланысты талқылау мен қосымша заңнамалық реттеуді талап ететін өзекті мәселелер анықталған. Қазіргі кезеңде Қазақстанда қылмыстың алдын-алу аспектісінде терроризм мен экстремизмді қаржыландырумен байланысты қауіптер мен осалдықтар анықталған.

Кілт сөздер: терроризм мен экстремизмді қаржыландыруды анықтау және жолын кесу, терроризм мен экстремизмді қаржыландырудың психологиялық-криминалистикалық мәселелері, терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл шаралары, терроризм мен экстремизмді қаржыландырудың жаңа қауіптері, террористік ұйымдар мен топтар, террористтер, табиғи ресурстарды пайдалану, терроризмді қаржыландыру саласында пайдаланылатын төлем өнімдері мен қызметтер.

Л.К. Аренова, Е.А. Набиева

Актуальные вопросы противодействия финансированию терроризму и экстремизму: психолого-криминалистический аспект

Актуальность исследуемой проблемы обусловлена необходимостью рассмотрения противодействия финансированию терроризма с психолого-криминалистических аспектов, как в Казахстане, так и на международном уровне. Финансирование терроризма — явление, которое выступает основной платформой для распространения различных форм экстремизма и терроризма, создает потенциальную и реальную опасность для экономической безопасности, политической стабильности и целостности государств, в том числе и Казахстана, его суверенитета и территориальной целостности, как независимого государства. Цель статьи заключается в психолого-криминалистическом рассмотрении аспектов финансирования терроризма и правовом анализе мер, обеспечивающих эффективное и своевременное противодействие финансированию терроризма в Казахстане, выявлению проблемных вопросов психолого-криминалистического и законодательного характера. Ведущим подходом к исследованию вопросов противодействия финансированию терроризма являются системно-деятельностный подход и метод правового анализа действующего национального законодательства в рассматриваемой сфере. Представлены психолого-криминалистические аспекты и законодательная регламентация противодействия финансированию терроризма и экстремизма, санкции как к криминальному деянию, выявление новых рисков по финансированию терроризма и их влияние на формирование полиативных вопросов в Казахстане, а также их эффективное разрешение. На основе действующего национального законодательства Казахстана авторами выявлены основные элементы финансирования терроризма и экстремизма, определены дискуссионные и требующие дополнительного законодательного урегулирования актуальные вопросы, связанные как с психолого-криминалистическими аспектами, так и назначением наказания по данной уголовно-правовой норме. В аспекте предупреждения преступлений определены угрозы и уязвимость, связанные с финансированием терроризма и экстремизма в Казахстане на современном этапе.

Ключевые слова: выявление и пресечение финансирования терроризма и экстремизма, психолого-криминалистические вопросы финансирования терроризма и экстремизма, меры противодействия фи-

нансированию терроризма, новые риски финансирования терроризма и экстремизма, террористические организации и группы, террористы, эксплуатация природных ресурсов, платежные продукты и услуги, используемые в сфере финансирования терроризма.

References

- 1 Uholovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iiulia 2014 hoda No. 226-V (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoianiiu na 12.07.2018 h.) [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (as amended and supplemented as of 12.07.2018)]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> [in Russian].
- 2 Rezoliutsiia SB OON 2253 (2015 p.) [UNSC resolution 2253 (2015)]. *un.org*. Retrieved from <http://www.un.org/> [in Russian].
- 3 Psiholohicheskii slovar [Psychological dictionary]. *psychologist.ru*. Retrieved from <https://www.psychologist.ru/> [in Russian].
- 4 Arenova, L.K., & Nabieva, E.A. (2018). Kriminalisticheskaia kharakteristika aktov terrorizma i ee znachenie v rassledovanii [Criminalistic characteristic of acts of terrorism and its importance in investigation]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriiia Pravo — Bulletin of the Karaganda University, Series Law, 3 (91)*, 98–106 [in Russian].
- 5 Hrazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaia chast): priniat Verkhovnym Sovetom Respubliki Kazakhstan 27 dekabria 1994 hoda [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), adopted by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on December 27, 1994]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> [in Russian].

A.M. Kalguzhina, B.A. Amanzholova, Zh.B. Ualiyeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: aigul.kalguzhina@ksu.kz)*

On trends of criminal and legal policy for countering extremist crime in the Republic of Kazakhstan

To determine the current state of counteraction to this negative phenomenon, the authors conducted a comparative study of the norms of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2014. The study object is the effectiveness of countering extremist crime based on the analysis of official statistics for the period 2015–2019. The study subject is the signs of extremist crimes. On the basis of the analysis of trends and amendments made to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan aimed at countering criminal extremist structures, the necessity to ensure stable criminal law prohibitions in this area is concluded. In order to develop anti-criminal measures, it is proposed to apply an approach based on continuous monitoring of both: criminal situation and criminal law policy trends, building appropriate criminological models using quantitative and qualitative indicators. The significance of the formation of a scientifically based forecast of extremism as a negative social and legal phenomenon, which should be the basis for the planned activities, is separately indicated. It is noted that not all methods for analyzing time series and statistical tables make it possible to ensure the necessary accuracy of the forecast formed.

Keywords: anti-extremist legislation, trends of criminal policy, extremist crimes, statistical accounting, countering extremism.

Introduction

In recent years, private theories related to resolving issues of countering extremism and terrorism have been actively developed by local and foreign scholars.

In our opinion, the position of Russian criminologists, who combine criminal violence, terrorism and armed criminal activity in the section called «Violentology» (the doctrine of violence), is noteworthy. Describing terrorism as a system of violence, the authors analyze its subsystems of the social demand for terrorism, the artificial mass, self-preservation and self-reproduction [1; 273–280].

Some scientists consider terrorist crime or terrorism in the broad sense of the word. At the same time, in their opinion, terrorism as a complex social phenomenon includes three main elements: 1) extremist, terrorist ideology; 2) relevant organizations implementing a policy of violence in the form of extremist and terrorist manifestations; 3) the very practice of extremist and terrorist activities [2; 640–643].

As it can be seen, in the causal complex of this negative phenomenon, an ideology of an extremist sense and its distribution among various segments of the population, is becoming increasingly prominent. This is due to the socio-political nature of terrorism, the diversity of extremist manifestations, the heterogeneous composition of extremist organizations.

In accordance with the topic of the scientific research, we have analyzed some of the basic laws of the criminal law policy on countering extremist crime. The choice of extremist crime as an object of research is determined by the following circumstances: an increased level of public danger, which is a system-forming and goal-setting sign [3; 132–133]; high latency of extremist crimes; its substantial resource endowment and transnational character; the constant appearance of new forms and methods of committing criminal offenses, including using modern technologies, involving specialists of the appropriate profile, etc.

However, despite the basically common approaches used for the definition of extremist crime, until now its unified definition has not been developed. At the same time, according to the fair opinion of researchers, the lack of a legislative definition and unity in the use of terminology is a key point that reflects the understanding, approach and measures to counter extremist crime in the Republic of Kazakhstan [4]. Therefore, we will use the criminal law and theoretical models contained in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and representing signs of specific elements of extremist crimes as formalized criteria for extremist crime.

Materials and methods

The methodological background of this study was made of the dialectical method as a basis for cognition of social and criminological phenomena of reality in their development. Taking into consideration the interdisciplinary nature of the problem studied, private scientific methods (formal logical, comparative legal, statistical, historical and legal methods of scientific knowledge) were also used, when writing the article. Historical and legal research was based on work with the texts of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 1997 and the Criminal Code of the Republic of 2014.

The used statistical method revealed the existing dependencies between changes in legislation and the state of investigative and judicial practice.

Results

Analysis of the current anti-extremist legislation

In order to determine trends in the legal policy of countering extremist crime in the Republic of Kazakhstan, we have analyzed the regulatory acts adopted since the independence of Kazakhstan at the international, regional and national levels.

The international community, emphasizing that «terrorism and extremism cannot and should not be associated with any religion, nationality or civilization», and in this context, highlighting «the importance of promoting tolerance and inter-religious dialogue», calls on all relevant institutions to support states, international, subregional and regional organizations in order to maintain peace, security and stability.

The Shanghai Convention on the Suppression of Terrorism, Separatism and Extremism, signed on June 15, 2001, ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 18, 2002, includes twenty-one articles and Appendix.

Protocol on amendments to the Shanghai Convention was ratified by the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 7, 2008.

This convention discloses the content of terrorism, separatism, extremism, which have the unified nature, while the definition of extremism focuses on the violent nature of assaults: extremism is an act aimed at seizing or keeping power through the use of violence or changing violently the constitutional regime of a State, as well as a violent encroachment upon public security, including organization, for the above purposes, of illegal armed formations and participation in them, criminally prosecuted in conformity with the national laws of the Parties.

The Action Plan for the Prevention of Violent Extremism (report of the UN Secretary-General at the seventieth session of the UN dated December 24, 2015) states that the definition of this concept «is the prerogative of member states and must comply with their obligations under international law, in particular international law in the field of human rights» [5]. The Action Plan contains an analysis of the conditions and factors contributing to violent extremism; program of action: recommendations for the prevention of violent extremism; call for concerted actions.

However, the term «violent extremism» has not received widespread support and application at the legislative level in the Republic of Kazakhstan.

At the regional level, post-Soviet countries see «terrorism» as one of the forms of «other violent manifestations of extremism», also without revealing the content of these terms.

The concept of cooperation of the member states of the Commonwealth of Independent States in the fight against terrorism and other violent manifestations of extremism, approved by the Decision of the Council of Heads of CIS States dated August 26, 2005, fixed the goals, objectives and principles of cooperation of the CIS member states in the fight against terrorism and extremism; main directions and forms of cooperation in the fight against terrorism and extremism.

The mechanism for the implementation of the Concept has been reflected in medium-term cooperation programs:

- for 2005–2007 (approved by the Decision of the Council of Heads of CIS States dated August 26, 2005);
- for 2017–2019 (approved by the Decision of the Council of Heads of CIS States dated September 16, 2016);
- for 2020–2022 (approved by the Decision of the Council of Heads of CIS States dated October 11, 2019).

Interstate procedures at the CIS level are carried out in the following areas: Organizational and legal measures; Organizational and practical activities; Information and analytical activity; Scientific and methodological work; Personnel training; Financial provision.

The legal and organizational frameworks of countering extremism in order to protect the rights and freedoms of man and citizen, the foundations of the constitutional system, ensuring the sovereignty of the Republic of Kazakhstan, the integrity, inviolability and inalienability of its territory, national security are defined in the special Law of the Republic of Kazakhstan dated February 18, 2005 «On countering extremism». It shall be noted that in the original version, Article 1 of the Law disclosed the content of the basic concepts in the following sequence: organization of extremist actions; countering extremism; extremism prevention; extremist acts; extremism; extremist organization; extremist materials; financing of extremism.

Considering the requirements of legal writing, according to which the terms and definitions in a regulatory legal act in Russian must comply with the order of their presentation in the Kazakh language, the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 3, 2014 «On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Countering Extremism and terrorism» the corresponding changes were made to this article. The current wording of Article 1 of the Law, first of all, explains the meaning of the concepts of «extremism», «countering extremism», and then «financing of extremism», «prevention of extremism», «extremist actions», «organization of extremist actions», «extremist materials», «extremist group», «extremist organization».

In the normative definition of extremism, three main forms of its manifestation are distinguished: political, national and religious. Meanwhile, as reasonably noted by A.A. Biebayeva, F.S. Zhaksybekova at the practical level the listed forms of extremism are poorly separated, since they never really appear in a «pure» form [6].

The state five-year programs to combat religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan (for 2013–2017, 2018–2022) include goals, objectives, target indicators and performance indicators of the programs; main directions, ways to achieve the goals of the programs and related measures; program implementation stages. As can be seen, the names of the program documents of Kazakhstan reflect the counteraction to religious extremism as a priority. It shall be noted that in order to characterize this form of extremism, researchers use various terms: messianic terrorism, inspired by religious beliefs (M. Tehranyan); fundamental religious terrorism (O.K. Balan); group of religious nature, and others.

At the same time, any ideology can potentially have representatives who hold extreme views and resort to violence. Therefore, extremism cannot be associated with only one particular religion.

We also note that the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt, speaking at the Human Rights Council on December 23, 2014, presented the report «Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right for development (General Assembly)» noted the following. Recognizing generally the presence of religious and ethnic pluralism in Kazakhstan, there is a negative attitude towards some non-traditional religious communities. Exposure to religious radicalism is largely due to the Soviet legacy, resulting in that the majority of believers do not have a deep understanding of their own religious traditions. Moreover, the lack of a clear definition of extremist crimes, the use of broad terminology leads to legal uncertainty with associated negative consequences for freedom of expression and freedom of religion and belief, and an extremely broad and vague definition of religious extremism creates the conditions for its arbitrary application. It is recommended that Kazakhstan use the Rabat Plan of Action introduced by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights in 2012 as a practical guide [7].

Criminal liability for extremist crimes

According to paragraph 39 of article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, acts stipulated by articles 174, 179, 180, 181, 182, 184, 258, 259, 260, 267, 404 (parts two and three) and 405 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are classified as extremist crimes.

As a comparative study of the norms of the Criminal Code of 1997 and the current Criminal Code shows, there is a trend of increase of the number of extremist crimes from eleven to twelve components of crime, as well as qualitative changes in the content of criminal law norms.

Thus, the increase in the number of crimes classified as extremist occurred due to the criminalization of the compositions of the Separatist activity and the inclusion in the list of extremist crimes of the compositions of the Establishment, leadership of the extremist group or participation in its activities; Terrorist or extremist training.

The article-by-article analysis of the elements of extremist crimes (according to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 2014) in comparison with the elements of crimes containing elements of extremism (according to the Criminal Code of the Republic of 1997) is characterized by the following innovations. In part 1 of article 177 of the Criminal Code, the element of incitement of «class» hatred is criminal-

ized. The purpose in the composition of the Armed Rebellion has been expanded (part 1 of article 181 of the Criminal Code). Qualifying elements were criminalized in part 2 of article 179 of the Criminal Code, part 2 of article 181 of the Criminal Code, part 2 of article 288 of the Criminal Code. The punishments have been toughened in the sanctions of parts 1–3 of article 174 of the Criminal Code, part 3 of article 189 of the Criminal Code, part 2 of article 181 of the Criminal Code, article 184 of the Criminal Code, parts 1–2 of article 259 of the Criminal Code.

Taking into account features of the immediate object and the proximity of the construction of the objective side of the elements of crimes, the legislator placed extremist crimes in the following chapters:

- crimes encroaching on the peace and security of mankind (one crime is extremist — Inciting social, national, tribal, racial, class or religious hatred);

- criminal offenses encroaching on the foundations of the constitutional system and the security of the state (five crimes are extremist — propaganda or public calls for seizing or holding power, as well as seizing or holding power or forcibly changing the constitutional system of the Republic of Kazakhstan; Separatist activity; Armed rebellion; Establishment, leadership of extremist group or participation in its activities; Sabotage);

- criminal offenses encroaching on public safety (four crimes are extremist — Financing terrorist or extremist activities and other aiding terrorism or extremism; Recruiting or training or arming individuals to organize terrorist or extremist activities; Undergoing terrorist or extremist training; Organization of illegal paramilitary forces);

- criminal offenses encroaching on the administrative order (two crimes are extremist — Establishment, leadership and participation in the activities of illegal public and other associations committed under aggravating circumstances; Organization and participation in the activities of a public or religious association or other organization after a court decision to prohibit their activities or liquidation in connection with their extremism or terrorism).

Taking into account the increased public danger, extremist group and terrorist group are determined as independent sub-types of the organized group. Extremist group is an organized group aimed at the commission of one or several extremist crimes (paragraph 40 of article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan). Terrorist group is an organized group aimed at the commission of one or several terrorist crimes (paragraph 31 of article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

It shall also be noted that for the first time in the current domestic legislation the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan adopted a special normative resolution «On some issues of judicial practice on the application of legislation on terrorist and extremist crimes» on December 8, 2017.

The necessity for a highest court to clarify the qualifications of terrorist and extremist crimes is due to the fact that they «cause significant harm to public security and undermine the foundations of statehood».

Discussion

Features of statistical records of crimes related to extremism, terrorism

The competent authority — the Committee on the Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan — independently records crimes related to extremism and terrorist activities.

By the order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan dated March 29, 2012 No. 33, the form of report No. 1-ET «On crimes and offenses, related to extremism, terrorist activity and the state of prosecutor's supervision» was approved, the Instructions for its compilation and maintaining a database of individuals, brought to justice for crimes and offenses related to extremism, terrorist activities and organizations recognized by the court as extremist, terrorist.

In accordance with this order, the statistical report included summary information on eight sections: «Information on crimes related to extremism and terrorist activities»; «Information on the persons who committed crimes related to extremism, terrorist activity»; «Information on the seizure of extremist materials, weapons, ammunition and explosives»; «Supervision of the application of laws in the adjudication of criminal acts related to extremism and terrorist activities»; «Information on individuals convicted of crimes related to extremism and terrorist activity»; «Information on offenses related to extremism and terrorist activities»; «Information on the state of prosecutorial supervision of countering extremism and combating terrorist activity»; «Supervision of the legitimacy of the arrest, detention of suspects in the commission of crimes related to extremism, terrorist activities».

The new statistical form of report No. 1-ET «On offenses related to extremism and terrorism and the state of prosecutorial supervision», as well as the Instructions for its compilation and formation, were approved by order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan dated October 9, 2014 No. 113.

Comparison of this form of the report with the previously used form shows that, in general, the statistical indicators are preserved and brought into line with the provisions of the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure.

Analysis of the data of reports posted on the website of the Committee on the Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan shows that only information for the period 2013–2017 is publicly available.

So, in 2013, the statistical report included summary information on the first four sections.

In 2014, the report was supplemented by section 5 «Information on individuals convicted of crimes related to extremism and terrorist activities».

The current state of extremist crime in Kazakhstan

In order to determine the current state of countering extremism, we studied the statistical reports of the Committee on the Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan for the period 2015–2019 [8].

The state of extremist crime in Kazakhstan for the period of 2015–2017 is characterized by positive dynamics (Figure 1), however then the number of reported extremist crimes was consistently decreasing. At the same time, the «peak» period is 2017, when 279 extremist crimes were registered.

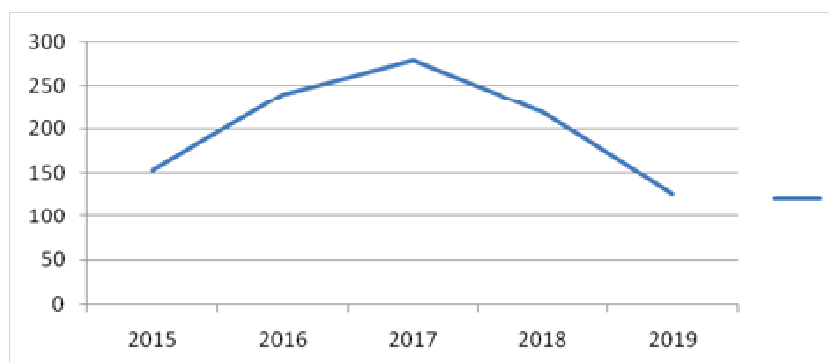

Figure 1. Dynamics of registered extremist crimes in Kazakhstan for 2015–2019

The movement of the crime, presented in Table 1, shows the change in the number of detectable extremist crimes during the validity period of the Criminal Code.

Table 1

The intensity of reported extremist crimes in Kazakhstan for 2015–2019

	2015	2016	2017	2018	2019
Article 174 of the CC of Kazakhstan	82	151	219	139	68
Article 179 of the CC of Kazakhstan	2	5	1	6	3
Article 180 of the CC of Kazakhstan	4	3	1	1	2
Article 181 of the CC of Kazakhstan	-	-	-	-	-
Article 182 of the CC of Kazakhstan	-	3	-	-	-
Article 184 of the CC of Kazakhstan	-	-	-	-	-
Article 258 of the CC of Kazakhstan	13	20	18	14	3
Article 259 of the CC of Kazakhstan	19	18	13	11	2
Article 260 of the CC of Kazakhstan	6	-	3	-	2
Article 267 of the CC of Kazakhstan	-	-	-	-	-
Article 404 of the CC of Kazakhstan	2	2	4	-	2
Article 405 of the CC of Kazakhstan	16	38	20	49	45
Total extremist crimes	154	240	279	220	127

As it can be seen, similarly to the dynamics of the total number of recorded extremist crimes, the composition of the crimes on Inciting of social, national, tribal, racial, class or religious hatred; and Establishment, leadership and participation in the activities of illegal public and other associations, is characterized: growing from 2015 to 2017, then decreasing to 2019. At the same time, the fast growth of extremist crimes was accompanied by their transition from passive types (spreading general judgments, involving new adherents), to crimes involving active actions (calls for acts of rebellion) [9].

The facts of separatist activity (Article 180 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) and receiving terrorist or extremist training (Article 260 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) were reduced.

The highest rates of decrease in the number of criminal acts are observed in the detection of the composition of the Financing of terrorist or extremist activities and other aiding terrorism or extremism (Article 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) and the Recruitment or training of individuals in order to organize terrorist or extremist activities (Article 259 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

The downward trend, including to zero value, is typical for cases of establishment, leadership of an extremist group or participation in its activities (Article 182 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

According to the official statistics of the crimes committed in the Armed Rebellion (Article 181 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), Diversion (Article 184 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), the Organization of the illegal paramilitary formation (Article 267 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), were not revealed during the analyzed period.

Crimes such as propaganda or public calls for the seizure or retention of power, as well as the seizure or retention of power or the forcible change of the constitutional order of the Republic of Kazakhstan (Article 179 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan); and The organization of the activities of a public or religious association or other organization after a court decision to prohibit their activities or liquidate in connection with their extremism (Article 405 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) is characterized by an abrupt change in statistical indicators: growth — decrease — growth — decrease (Figure 2).

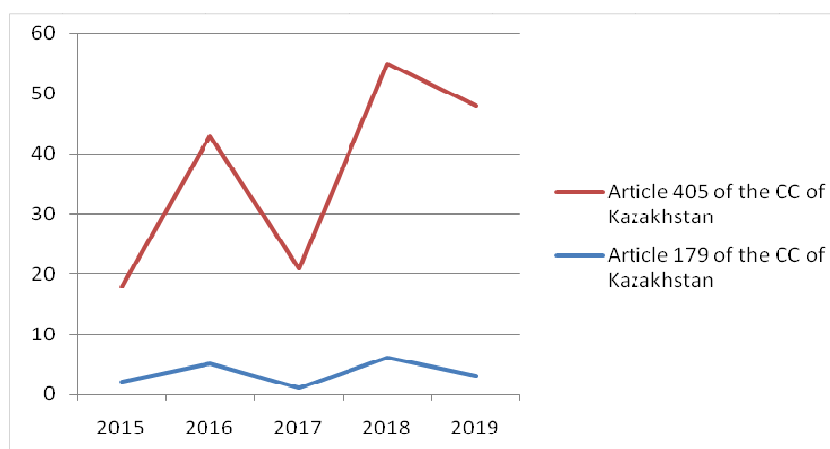

Figure 2. Dynamics of crimes specified in the Articles 179, 405 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan registered in Kazakhstan for 2015–2019

According to the researchers of Kazakhstan, the fast growth of extremist crimes was accompanied by their transition from passive types (spreading general judgments, involving new adherents), to crimes involving active actions (calls for acts of rebellion).

Particular interest is taken in the consideration of the dependence of the characteristics of extremist crime on territorial factors. The increased activity of religious extremist and radical political elements in recent years has been noticed in the central, eastern and northern parts of the country. The maximum registration of extremist crimes is typical for Karaganda, Almaty, Aktobe, Atyrau, South Kazakhstan regions, Astana and Almaty [9].

An analysis of the structure of extremist crime in Kazakhstan for 2017, displayed on Figure 3, shows that the proportion of extremist crimes amounted to:

- Incitement of social, national, tribal, racial, estate or religious hatred — 78,5 %,
- Organization and participation in the activities of public or religious associations or other organization after a court decision to prohibit their activities or liquidate in connection with their extremism or terrorism — 7,2 %,
- Financing terrorist or extremist activities and other aiding of terrorism or extremism — 6,4 %,
- Recruitment or training or arming individuals in order to organize terrorist or extremist activities — 4,6 %,
- Other extremist crimes — 3,3 %.

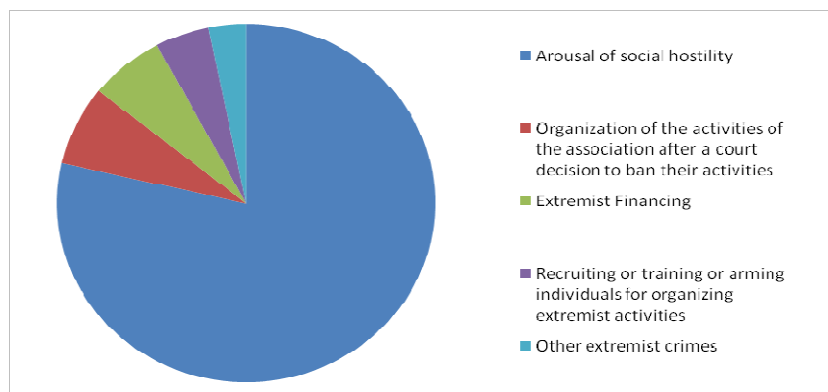

Figure 3. The structure of extremist crime in Kazakhstan in 2017

The official website of the Committee on the Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan contains a list of terrorist and extremist organizations [10], as well as a list of literature and information materials recognized as terrorist, extremist and prohibited from importing, publishing and distributing on the territory of the Republic of Kazakhstan [11].

As of today, four international organizations have been recognized as extremist organizations (Hizbut-Tahrir al-Islami, Tabligi-Jamagat, At-takfir al-hijra, Yakyn Inkar), and the republican public association «Senim. Bilim. Omir», unregistered public association «Public movement «Halyk Maidany» — «National Front», unregistered public association «People's Party Alga» and «Democratic Choice of Kazakhstan» (DCK).

The list of religious literature and information materials recognized as extremist and prohibited from importing, publishing and distributing on the territory of the Republic of Kazakhstan includes 877 materials, including in printed form — 314, in electronic form — 138, audio materials — 323, video materials — 102.

At the same time in 2010, 2011 and 2015 Kazakhstan courts did not consider and, accordingly, did not make decisions on recognition of information materials imported, published, produced and (or) distributed on the territory of the Republic of Kazakhstan as extremist. The largest number of the materials content was recognized as extremist in 2013–2014, which is largely due to the «informational effect of events in Syria», as well as the «spread of cases of imparting a form of religious opposition to criminal intentions that increased during the socio-economic crisis». The territorial strengthening of the ideological effect on people who find themselves in a difficult social or personal situation through social networks was especially active in Astana (168 materials), Atyrau (140 materials) and West Kazakhstan regions (138 materials).

Conclusions

As it can be seen, the anti-extremist legislation of the Republic of Kazakhstan has a short history. The introduction and normative definition of the terms «extremism» and «extremist crimes» is conditioned by the official negative attitude towards terrorist, extremist and paramilitary organizations.

The analysis of official statistics showed an abrupt change in the quantitative indicators of extremist crimes, which can be justified by the absence of established trends, as well as the instability of legal regulation.

To overcome the existing situation, we consider it necessary to build an appropriate system of measures to counter extremist crime, based on a scientifically proven forecast of the considered negative social and legal phenomenon. The improvement of the Kazakhstan's system of counteraction to extremism and terrorism should be aimed at realization of the goal of forming immunity to rejection of radical ideology, showing zero tolerance for extremist crimes, and also reducing the number of people with intentions to incite religious hatred or discord.

References

- 1 Частная криминология / Отв.ред. Д.А. Шестаков. — СПб.: Юридический центр «Пресс», 2007. — 771 с.
- 2 Криминология: учеб. / под общ.ред. А.И. Долговой. — М.: Норма, 2002. — 848 с.
- 3 Васин Ю.Г. О тенденциях уголовно-правовой политики противодействия организованной преступности / Ю.Г. Васин // Актуальные проблемы российского права. — 2017. — № 10 (83). — С. 131–139.
- 4 Гусарова А. Особенности противодействия насильственному экстремизму и терроризму в Казахстане [Электронный ресурс] / А. Гусарова. — Режим доступа: <https://cabar.asia/ru/osobennosti-protivodejstviya-nasilstvennomu-ekstremizmu-i-terrorizmu-v-kazahstane/#> (Дата обращения: 10.01.2020 г.).
- 5 План действий по предупреждению насильственного экстремизма (A/70/674) // ООН. — 2015. — 24 дек. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/70/674>. (Дата обращения: 12.02.2020 г.).
- 6 Биебаева А.А. Правовые основы противодействия экстремизму в Республике Казахстан / А.А. Биебаева, Ф.С. Жаксыбаева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Pravo/5_184321.doc.htm; <http://www.konspekt.biz/index.php?text=55723> (Дата обращения: 15.01.2020 г.).
- 7 Доклад Специального докладчика по вопросу о свободе религии или убеждений Хайнера Билефельдта. Совет по правам человека от 23 декабря 2014 года «Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие (Генеральная Ассамблея)» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O1400000005> (Дата обращения: 10.03.2020 г.).
- 8 Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан > Главная > Информационный сервис «Правовая статистика» > Статистические отчеты о зарегистрированных преступлениях и лицах, их совершивших, за 2015–2019 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://service.pravstat.kz/portal/page> / (Дата обращения: 17.02.2020 г.).
- 9 Билялов Б.С. О состоянии террористической и экстремистской преступности в Республике Казахстан / Б.С. Билялов // Уголовная юстиция. — 2017. — № 10. — С. 129–132.
- 10 Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан > Главная > О КПСиСУ > Список экстремистских организаций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravstat.prokuror.gov.kz/rus/o-kpsisu/spisok-ekstremistskih-organizacij> (Дата обращения: 18.02.2020 г.).
- 11 Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан > Главная > О КПСиСУ > Список религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravstat.prokuror.gov.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (Дата обращения: 18.02.2020 г.).

А.М. Қалғожина, Б.А. Аманжолова, Ж.Б. Уәлиева

Қазақстан Республикасында экстремистік қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық құқықтық саясатының бағдары жөнінде

Экстремистік қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың қазіргі заманауи жағдайын анықтау үшін авторлар 1997 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі мен 2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі нормаларына салыстырмалы зерттеу жүргізген. 2015-2019 жылдар аралығындағы ресми статистиканы талдау негізінде экстремистік қылмысқа қарсы тұрудың тиімділігін анықтау зерттеу нысаны болып табылады. Зерттеу пәні ретінде экстремистік қылмыс құрамдарының белгілерін анықтау. Қылмыстық экстремистік құрылымдарға қарсы іс-қимылдарға бағытталған ҚР ҚК-не енгізілген өзгертулер мен толықтырулар үдерісін талдау негізінде осы салада тұрақты қылмыстық-құқықтық тыйым салуды қамтамасыз ету қажеттілігі туралы тұжырым жасалған. Қылмыстылыққа қарсы шараларды жасақтау мақсатында сандық және сапалық көрсеткіштерді пайдалану арқылы, сәйкес криминологиялық үлгі құрастыру үшін криминогендік жағдайды әрі қылмыстық-құқықтық саясат бағдарын үнемі бақылауға негізделген тәсілдерді қолдану ұсынылған. Жоспарланған шаралар негізіне жататын, экстремизмді келеңсіз әлеуметтік-құбылыс ретінде танитын, ғылыми негізделген болжамды қалыптастыру маңыздылығы жеке анықталған. Динамикалық қатарлар мен статистикалық кестені талдаудың барлық әдістері жасалған болжамның қажетті дәлдігін қамтамасыз ете алмайтыны да анықталған.

Кілт сөздер: экстремизмге қарсы заңнама, қылмыстық саясат бағдары, экстремистік қылмыстар, статистикалық есеп, экстремизмге қарсы іс-қимыл.

А.М. Калгужинова, Б.А. Аманжолова, Ж.Б. Уалиева

О тенденциях уголовно-правовой политики противодействия экстремистской преступности в Республике Казахстан

Для определения современного состояния противодействия экстремистской преступности авторами проведено сравнительное исследование норм Уголовного кодекса Республики Казахстан 1997 г. и Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 г. Объектом исследования является эффективность противодействия экстремистской преступности на основе анализа официальной статистики за период 2015–2019 гг. Предметом исследования выступают признаки составов экстремистских преступлений. На основе анализа тенденций изменений и дополнений, внесенных в УК РК, направленных на противодействие криминальным экстремистским структурам, сделан вывод о необходимости обеспечить стабильные уголовно-правовые запреты в данной области. В целях выработки антикриминальных мероприятий предложено применять подход, основанный на постоянном мониторинге как криминогенной обстановки, так и тенденций уголовно-правовой политики, на построении соответствующих криминологических моделей с использованием количественных и качественных показателей. Отдельно указано значение формирования научно обоснованного прогноза экстремизма как негативного социально-правового явления, который должен быть положен в основу планируемых мероприятий. Отмечено, что не все методы анализа динамических рядов и статистических таблиц позволяют обеспечить необходимую точность формируемого прогноза.

Ключевые слова: антиэкстремистское законодательство, тенденции уголовной политики, экстремистские преступления, статистический учет, противодействие экстремизму.

References

- 1 Shestakov, D.A. (Ed.). (2007). *Chastnaia kriminologhiia [Private criminology]*. Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- 2 Dolgova, A.I. (Eds.). (2002). *Kriminologhiia [Criminology]*. Moscow: Norma [in Russian].
- 3 Vasin, Yu.G. (2017). O tendentsiakh uholovno-pravovoi politiki protivodeistviia orhanizovannoi prestupnosti [On the trends in the criminal law policy of combating organized crime]. *Aktualnye problemy rossiiskogo prava — Actual problems of Russian law*, 10 (83), 131–139 [in Russian].
- 4 Gusarova, A. (2019). Osobennosti protivodeistviia nasilstvennomu ekstremizmu i terrorizmu v Kazakhstane [Features of countering violent extremism and terrorism in Kazakhstan]. *cabar.asia/ru*. Retrieved from <https://cabar.asia/ru/osobennosti-protivodeistviya-nasilstvennomu-ekstremizmu-i-terrorizmu-v-kazakhstane/#> [in Russian].
- 5 Plan deistvii po preduprezhdeniiu nasilstvennogo ekstremizma (A/70/674) // OON. 2015. 24 dekabria [Plan of Action for the Prevention of Violent Extremism (A / 70/674) // UN. 2015. 24 December]. *undocs.org*. Retrieved from <https://undocs.org/ru/A/70/674>
- 6 Biebaeva, A.A., & Zhaksybekova, F.S. (2014). Pravovye osnovy protivodeistviia ekstremizmu v Respublike Kazakhstan [Legal framework for countering extremism in the Republic of Kazakhstan]. *rusnauka.com*. Retrieved from http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Pravo/5_184321.doc.htm <http://www.konspekt.biz/index.php?text=55723> [in Russian].
- 7 Doklad Spetsialnogo dokladchika po voprosu o svobode religii ili ubezhdenii Hainera Bielefeldta. Sovet po pravam cheloveka ot 23 dekabria 2014 hoda «Pooshchrenie i zashchita vseh prav cheloveka, hrazhdanskikh, politicheskikh, ekonomicheskikh, sotsialnykh i kulturnykh prav, vkluchaia pravo na razvitie (Heneralnaia Assambleia)» [Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt. Human Rights Council of 23 December 2014 «Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development (General Assembly)»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O1400000005> [in Russian].
- 8 Ofitsialnyi sait Komiteta po pravovoi statistike i spetsialnym ucheta Heneralnoi prokuratury Respubliki Kazakhstan > Hlavnaia > Informatsionnyi servis «Pravovaia statistika» > Statisticheskie otchety o zarehistrovannykh prestupleniiakh i litsakh, ikh sovershivshikh, za 2015–2019 hh. [Official website of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan > Home > Information service «Legal statistics» > Unharvested 2015–2019]. *service.pravstat.kz*. Retrieved from <http://service.pravstat.kz/portal/page> / [in Russian].
- 9 Biljalov, B.S. (2017). O sostoianii terroristicheskoi i ekstremistskoi prestupnosti v Respublike Kazakhstan [On the state of terrorist and extremist crime in the Republic of Kazakhstan]. *Uholovnaia yustitsiia — Criminal justice*, 10, 129–132 [in Russian].
- 10 Ofitsialnyi sait Komiteta po pravovoi statistike i spetsialnym ucheta Heneralnoi prokuratury Respubliki Kazakhstan > Hlavnaia > O KPSiSU > Spisok ekstremistskikh orhanizatsii [Official site of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan > Home > About KPSiSU > List of extremist organizations]. *pravstat.prokuror.gov.kz*. Retrieved from <http://pravstat.prokuror.gov.kz/rus/o-kpsisu/spisok-ekstremistskih-organizatsiy> [in Russian].
- 11 Ofitsialnyi sait Komiteta po pravovoi statistike i spetsialnym ucheta Heneralnoi prokuratury Respubliki Kazakhstan > Hlavnaia > O KPSiSU > Spisok religioznoi literatury i informatsionnykh materialov, priznannykh ekstremistskimi i zapreshchennykh k vvozu, izdaniui i rasprostraneniui na territorii Respubliki Kazakhstan [The official website of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan > Home > About the KPSiSU > List of religious literature and information materials recognized as extremist and prohibited from importing, publishing and disseminating on the territory of the Republic of Kazakhstan]. *pravstat.prokuror.gov.kz*. Retrieved from <http://pravstat.prokuror.gov.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informatsionnykh-materialov-priznannykh-ekstremistskimi-i> [in Russian].

L.K. Arenova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: super.hamka@mail.ru)*

Forms of interaction between state and law enforcement agencies on the use of information on countering the financing of weapons of mass destruction

The relevance of research. The relevance of the problem under study is due to the need to develop a national concept for the control of weapons of mass destruction, taking into account national legislation, in order to develop a mechanism for monitoring activities in the field of trafficking in weapons of mass destruction, as well as measures to counter the merging with terrorist and religious extremist activities. Currently, financing of weapons of mass destruction poses a potential and real danger to the national security of the Republic of Kazakhstan, as well as the EAG countries. This is due to the common borders with many countries of the near abroad, a common historical past, and the manifestation of extremely negative factors of destabilization of states and the conduct of aggressive wars, with the use of such weapons, both in the Middle East and in other territories in the international community. The purpose of the article: is to determine the ways of interaction on the use of information by competent authorities countering the financing of weapons of mass destruction in the framework of international cooperation, as well as the system for the exchange and use of information by competent authorities countering the financing of weapons of mass destruction in the framework of international cooperation, consideration of legal and other mechanisms cooperation, coordination and control of weapons of mass its destruction (manufacture, acquisition, storage and disposal, transportation), within the framework of national legislation. Research results: A national concept for the control of weapons of mass destruction of a national and international mechanism for monitoring activities in the field of the trafficking of weapons of mass destruction, sanctions for this criminal offense is presented and considered, new risks of financing WMD and their most problematic issues in the Republic of Kazakhstan are identified, taking into account the national legal system ensuring their effective resolution, as well as preventive measures for merging with the terrorism and religious extremist activities. Practical significance: Based on the current national legislation, the methodology for investigating crimes related to WMD and its financing and merging with international terrorism is determined, the main elements of the criminalistic characteristics of the type of criminal offense under consideration are identified, certain aspects related to the definition of weapons of mass destruction, their classification and types, the degree of the damaging effect and the severity of the consequences of their use, the purpose of punishment are identified, and the threats and vulnerabilities associated with financing the proliferation of weapons of mass destruction for modern Kazakhstan are identified.

Keywords: financing of weapons of mass destruction, identifying and suppressing the financing of terrorism, biological terrorism, chemical attacks, biological attacks, pathogens, effective measures to counter the financing of terrorism and WMD, terrorist financing risks and WMD, terrorist organizations and groups, terrorists, exploitation of natural resources, payment products and services

Introduction

Proliferation, as well as financing the proliferation of weapons of mass destruction, is one of the dominant threats to peace and international security.

The UN Security Council resolution adopted on April 28, 2004, better known as the 1540 Committee, is a fundamental international document in the field of non-proliferation of weapons of mass destruction. The provisions of the 1540 Committee determined the further direction in this area, having laid the foundation for sufficiently universal provisions and recommendations of the UN Security Council regarding the ban on financing the proliferation of weapons of mass destruction, which are considered and have their own effective mechanism to date, and also determine the means of delivery of weapons of mass destruction, which include missiles and other unmanned systems capable of delivering nuclear, biological and chemical weapons, specially designed data for this application [1].

It should be noted that nuclear, chemical and biological weapons are classified as weapons of mass destruction. These types of weapons are defined as mass destruction of humanity, as a biological species, as well as causing irreparable biological harm to subsequent generations of people.

In accordance with the FATF provisions on countering the proliferation of weapons of mass destruction, the term «proliferation financing» is defined as the act of providing funds or financial services that are used, in whole or in part, for production, acquisition, possession, development, export, cross-border move-

ment, mediation, transportation, transfer, stockpiling or use of nuclear, chemical or biological weapons and their delivery vehicles and related materials (including dual-use technologies and products used for illegal purposes) in violation of national legislation or, where applicable, international obligation [2].

The UN Security Council in the area of countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction logically defines an approach in two main areas, namely:

- global, in accordance with the Provisions of the 1540 Committee and subsequent UNSC Resolutions;
- country (with respect to specific states, at the present stage of Iran, with the Corps of Guardians of the Islamic Revolution belonging to it, as well as the DPRK) based on UN Security Council Resolutions 1718 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008), 2231 (2015), 2270 (2016), 2321 (2016), 2356 (2017), 2371 (2017), 2397 (2017), including the expansion of sanctions against such states for repeated violations of UN Security Council resolutions.

In addition, in the scope of its resolutions, the UN Security Council imposes mandatory obligations on participating countries (not only states, permanent members of the UN) with respect to financing the proliferation of weapons of mass destruction.

The FATF has a special role in countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

The mandates of the considered group for the development of financial measures to combat money laundering, as an intergovernmental body, provide for the standards established by it and the maximum assistance in the expedient and efficient use of existing regulatory measures of a legal and operational nature in order to finance the proliferation of weapons of mass destruction.

The developed recommendations of the FATF have identified a set of necessary measures that countries should use to counter the legalization of proceeds from crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of WMDs. Also, in order to ensure national security of the state and, in accordance with this, to strengthen the regime of attention to counteract the financing of the proliferation of weapons of mass destruction, to strengthen and intensify the use of targeted financial sanctions by immediately freezing funds or other property in favor of / for any individual or legal entity, which are established by the UN Security Council, in accordance with Chapter VII of the UN Charter and the implementation of UN Security Council resolutions, in terms of preventing and preventing FROM.

It should be noted that a rather relevant issue is the organization of activities to counteract the proliferation of WMD proliferation in the aspect of national systems of countries and states.

This is due to the possibility and necessity of identifying and identifying existing risks and threats, and also helps to identify, suppress and disclose criminal schemes with the participation of legal entities and individuals that finance and directly proliferate weapons of mass destruction, which attract, transfer and use the necessary funds.

In accordance with Chapter VII of the UN Charter and the implementation of UN Security Council resolutions, the main aspects are identified for countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction in the following areas:

- the application of targeted financial sanctions for financing the proliferation of weapons of mass destruction (including the identification and prevention of evasion of sanctions), including guidance on the implementation of UN Security Council resolutions.

- the application of other measures included in UN Security Council resolutions that are outside of the FATF Recommendations 7, however, relating to FROM. This is due to the fact that they relate to targeted financial sanctions, which alone are not able to provide opposition to financing illegal procurement by Iran and the DPRK, which accordingly requires the use of alternatives from the private and public sectors;

- interdepartmental cooperation and coordination, including instructions for assisting and assisting in the formation and use of legal mechanisms for cooperation in countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction at the international and national levels.

- monitoring and supervision of compliance, containing recommendations to the relevant competent authorities on the monitoring and supervision of the use by the private sector of certain measures to counteract the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

The UN Security Council resolutions and the FATF Recommendations contribute to the actual implementation in domestic legislation, national legal systems, and in the practical activities of relevant state bodies of certain financial sanctions and other financial measures.

The aforementioned is enshrined in UN Security Council resolutions regarding the prevention of the proliferation of weapons of mass destruction, precisely in the unified established standards for international cooperation and legal assistance in this direction.

As stated earlier, the FATF recommendations form a comprehensive, logically sound system of measures that countries should use to counter the proliferation of weapons of mass destruction.

In this regard, the Republic of Kazakhstan is quite actively using in the national legal and legislative system, and, accordingly, in practical activities, UN Security Council resolutions and the FATF Recommendations on countering the legalization of money or other property obtained by criminal means (as defined by the current legislation of the Republic of Kazakhstan), financing of terrorism, and financing of distribution weapons of mass destruction.

It should be noted that the Republic of Kazakhstan, as an independent and sovereign state, not only openly, expresses a national peace policy, but also by its own example demonstrates the rejection of nuclear weapons.

The priority directions of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan, as an anti-nuclear power, are the rejection of the use of nuclear, chemical and biological weapons.

The basis of this political and legal decision is the comprehensive strengthening of peace and international security, the comprehensive development of international cooperation and legal assistance, support in resolving military and other international conflicts (an example of this is the provision of a platform for international negotiations on the ATS).

The above serves to realize the goal of preventing the financing and proliferation of weapons of mass destruction, the dynamic development of strengthening the regime for the destruction of nuclear, chemical and biological weapons on a global scale, as well as developing a national concept for controlling the non-proliferation of weapons of mass destruction.

The Republic of Kazakhstan, which has been pursuing an anti-nuclear policy since the proclamation of its independence and sovereignty, constantly follows its political and legal principles of refusing to finance the proliferation of weapons of mass destruction.

In this regard, Kazakhstan has formed an intra-national non-proliferation regime for weapons of mass destruction, which was based on the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 29, 1991 on the closure of the Semipalatinsk nuclear test site (SINP).

The results of this political step were the withdrawal of nuclear material from Kazakhstan, the staging of nuclear facilities of the Republic under the IAEA safeguards, the creation of the National Nuclear Center of Kazakhstan, where monitoring and experiments in the field of atomic energy and radiobiology (NNC RK) are carried out.

It should be noted that on the territory of the Republic of Kazakhstan there is a fairly developed nuclear infrastructure, within the framework of which there is industrial production of natural uranium and uranium ore, which has clear legislative regulation and is under the supervision and control of the relevant competent authorities.

In 1992, Kazakhstan launched an independent export of nuclear products, as well as their dual-use, as well as the development of strict export control measures. The dominant principles of export control measures were:

- strict adherence to international obligations regarding the non-proliferation of weapons of mass destruction and other types of weapons;
- strictly prioritizing political and legal interests in export controls;
- control of export of nuclear materials and dual-use technologies at the state level;
- clarity, transparency and reliability of the export control system, including at the international level.

The formation of the export control system in the Republic of Kazakhstan was founded by a Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Kazakhstan in 1993, and was marked by the adoption of a legislative act on the export and import of nuclear materials, materials and dual-use technologies. This led to the fact that Kazakhstan, a member country of the Union of Independent States (hereinafter referred to as the CIS), was one of the first to adopt the Law of the Republic of Kazakhstan «On export control of armaments, military equipment and dual-use products» in 1996.

In addition, in 2002, Kazakhstan joined the Group of Nuclear Suppliers (hereinafter NSG) in the international association. The nuclear group, which includes 48 states, is designed to limit the risk of nuclear proliferation by establishing export controls for key materials, equipment, and technologies.

Kazakhstan, as a member of the YaP Group, aims to step up measures to combat terrorism, counter the proliferation of weapons of mass destruction, strengthen control over the use and movement of nuclear materials, as well as dual-use products.

The Republic of Kazakhstan, which controls the means of transit, movement and delivery of weapons of mass destruction, is systematically involved in the development of the International Code of Conduct against the Proliferation of Ballistic Missiles, launched at an international conference in The Hague in November 2002, including the Global Initiative to Combat Acts of Nuclear Terrorism. This was reflected in the holding in 2010 of the next International Conference of the Global Initiative to Combat Acts of Nuclear Terrorism in Astana. Already in 2012, at the International Anti-Nuclear Conference also held in Astana, the initiative «Abolish Testing Our Mission» («ATOM») was launched, the main idea of which is to organize an international campaign whose goal is to provide accessible information about the consequences and threats of nuclear tests for the entire world community.

As an initiative to strengthen the non-proliferation regime of weapons of mass destruction and its financing at the Washington Summit in 2010, the Republic of Kazakhstan presented a package of proposals for the development of fundamentally new international acts of nuclear disarmament, namely, treaties on the universal horizontal and vertical non-proliferation of nuclear weapons, on the prohibition of production fissile materials for military purposes, as well as under the auspices of the UN to conclude a new Global Compact on the universal and complete prohibition of nuclear weapons.

In addition, the Republic of Kazakhstan advocated strengthening international control over programs in the field of nuclear energy control and called for the formation of new nuclear-free zones, including in the Middle East, with strong security guarantees from nuclear states and preferences in the development of peaceful nuclear energy. In this sense, the Republic of Kazakhstan is in favor of building up the efforts of states, as members of the world community, to counter the threat of nuclear terrorism, with the fundamental role of the UN and the implementation of UN Security Council resolutions on the non-proliferation of weapons of mass destruction.

An important step in strengthening the WMD nonproliferation regime was the signing at the UN headquarters in New York by representatives of the countries of Great Britain, China, Russia, the United States and France (the «nuclear five»), the Protocol to the Treaty on the Establishment of a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (CACFA), which took place in 2014. This made a new round in the legal and political stage of the formation of nuclear-free zones, with guarantees not to use nuclear weapons against the «nuclear five».

A special role in the non-proliferation of WMD and its financing belongs to the International Atomic Energy Agency (IAEA), the International Atomic Energy Agency (IAEA), which is the main international organization for the development of cooperation in the peaceful uses of atomic energy, and in 1994 Kazakhstan entered its 121 full-fledged party.

The Republic of Kazakhstan, in accordance with the provisions of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), signed the Safeguards Agreement between the Government of Kazakhstan and the International Atomic Energy Agency (Almaty, 1994), which entered into force in June 1995 after ratification by the Decree of the President of the Republic. This led to the fact that national Kazakhstani organizations participate in the IAEA Technical Cooperation Program with IAEA member countries, which are aimed at improving the safety level of the use of atomic energy and nuclear-physical technologies, the development and implementation of new advanced methods in industry, science, and the social sphere, including healthcare and environmental protection. Also, in accordance with the specified Agreement on the application of safeguards, all nuclear activities in the Republic of Kazakhstan are under IAEA safeguards, and are carried out in accordance with the standards and rules of the international organization.

In 2015, the International Atomic Energy Agency supported the Republic of Kazakhstan in hosting the International Bank of Nuclear Fuel under its auspices.

In this regard, the participating countries are provided with reliable access to fuel for nuclear power plants, which will allow countries that do not have uranium enrichment facilities to have stable supplies of nuclear fuel, as well as reduce the risk of the proliferation of technologies classified as «secret», which in general It guarantees global security in the field of nuclear fuel, strengthens the international authority of the Republic of Kazakhstan and its initiative for the peaceful use of the atom.

It should be noted that the creation of the IAEA Low Enriched Uranium Bank and its deployment on the territory of the Republic of Kazakhstan under the auspices and control of the IAEA provides an opportunity for all states to carry out peaceful nuclear research and significantly reduce the risks of nuclear terrorism throughout the world community.

The Nuclear Security Summit in Washington (USA) in 2016, confirmed the high level of nuclear safety in the Republic of Kazakhstan. The improved Kazakhstani system of export control of nuclear materials, as well as the consideration of the formation in Kazakhstan of an Identification Center for Nuclear and Radio-active Materials, is emphasized.

The need to consider the strategy for countering the proliferation of nuclear, chemical and biological weapons, as well as their financing, is one of the main, in terms of global mechanisms that reduce the need for the acquisition and production of WMD, as well as the use of scientific research in this regard strictly for peaceful purposes.

The growing political and economic tension between the parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) reduces the development of scientific research in the field of nuclear energy for peaceful purposes, which actually impede scientific and technological progress.

The above also acts as a provocative factor, according to which the parties to the Treaty can illegally carry out activities contrary to the signed Treaty and provide the opportunity to obtain the necessary scientific, economic and other potential for the creation of weapons of mass destruction, its financing and proliferation.

In our opinion, the antinuclear policy of Kazakhstan, which it pursues in the world community, contributes to the creation of real and potential conditions for maintaining not only national but also international security.

In this regard, the Republic of Kazakhstan has a sufficient legislative base and strict legal regulatory mechanisms in the field of countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

Organization of activities for financing the proliferation of weapons of mass destruction (hereinafter referred to as FROMU) in the Republic of Kazakhstan is legally based on legislative acts (for example, the Law of the Republic of Kazakhstan «On the Use of Atomic Energy», the Law of the Republic of Kazakhstan «On Export Control», the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, etc.)

Considering the issue from the point of view of control and supervision, it can be noted that the principles and methodology of control and supervisory activity have not changed significantly since the collapse of the USSR and the legal system, including in the area of the proliferation of weapons of mass destruction and its financing.

Control and oversight functions were carried out not only by specially created state and national structures, but also by other state bodies within their competencies. At present, state bodies whose competence includes control and supervision of counteraction to the financing of the proliferation of weapons of mass destruction constantly perform their functions, including the correct implementation and application of legislative norms. The exercise of such functions takes place not only in relation to public authorities and administration, but also in relation to various institutions and organizations, as well as officials and citizens.

The functions of the control and supervisory bodies of state power and administration of Kazakhstan include dual measures, on the one hand law enforcement, and on the other hand administrative nature.

Law enforcement control and oversight activities include actions to identify and suppress violations of the secrecy, law and order regime, applying appropriate sanctions to offenders or raising the issue of correcting violations of the law and bringing perpetrators to legal responsibility before the competent authorities.

Administrative measures include the development and approval of various rules and standards in the field of countering the financing of the proliferation of WMD, both technical and organizational in nature, including the rules of accreditation, licensing, approval of the rules of state accounting and safety in the field of nuclear, chemical and biological weapons.

State bodies performing control and supervision functions carry out their activities in various areas of government.

The decisive role in organizing activities to counteract the proliferation of weapons of mass destruction belongs to the law enforcement and special bodies of Kazakhstan, as well as to the ministries that regulate relations in this area.

The Law of the Republic of Kazakhstan «On the Use of Atomic Energy» defines the legal basis and principles for regulating public relations in the field of the use of atomic energy in order to protect the life and health of people, their property, environmental protection, and is aimed at ensuring the non-proliferation of nuclear weapons, nuclear, radiation and nuclear security when using atomic energy.

In addition, in 2014, the Republic of Kazakhstan established the Committee for Atomic and Energy Supervision and Control of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, where one of its main tasks is the implementation of state policy in the field of electric power and the use of atomic energy.

The functions of the Committee for Atomic and Energy Supervision and Control cover a fairly complete list of directions regarding the provision of state policy in the field of countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

These include not only the implementation of the regulatory and control and oversight functions, but also participation in the strategic functions of the central executive bodies, legal entities and individuals, as well as the adoption of regulatory legal acts (except those that affect the rights and freedoms of man and citizen in RK), international cooperation and licensing control.

The Committee for Atomic and Energy Supervision and Control is authorized, within its competence, to carry out inspections in the field of atomic energy and to carry out state control in the field of its use, compliance with radiation safety standards and rules, licensing conditions, as well as in the field of public radiation safety.

The powers regarding export, import, transfer, transit and placement of nuclear materials and other sources of ionizing radiation, as well as in the field of atomic energy use, are emphasized.

The State Atomic and Energy Supervision and Control Committee of the Republic of Kazakhstan is also responsible for maintaining state accounting of nuclear materials and sources of ionizing radiation, making decisions on the registration or removal of nuclear materials, sources of ionizing radiation from it, and the Committee for Atomic and Energy Supervision.

The current legislation of Kazakhstan establishes the right of the Committee for Atomic and Energy Supervision and Control to agree on the issuance of a license to state bodies implementing state regulation in the field of export control for the export \ import of nuclear and special non-nuclear materials, equipment, plants, technologies, sources of ionizing radiation, equipment and relevant dual-use goods and technologies, as well as works and services related to their production.

In addition, the implementation of licensing and permitting procedures within its competence, and the coordination of calculation methods related to nuclear, radiation and nuclear security, submitted by an expert organization;

On the territory of the Republic of Kazakhstan, the Committee for Atomic and Energy Supervision and Control organizes research on nuclear, nuclear physical and radiation safety.

Ensuring the nuclear non-proliferation regime and monitoring nuclear tests, developing and approving methodological recommendations for individuals and legal entities operating in the field of atomic energy use, regarding methods and ways to confirm the compliance of the atomic energy object with nuclear, nuclear physical and radiation safety requirements, analysis and reconciliation of the received information on the presence, location and movement of ionizing radiation sources and enter e in the appropriate register (Register of sources of ionizing radiation)

The Committee for Atomic and Energy Supervision and Control is entrusted with the functions not only of certifying personnel engaged in labor activities at nuclear facilities, but also of accrediting organizations that conduct nuclear, radiation, and nuclear safety assessments and register them.

The Law of the Republic of Kazakhstan «On Export Control» regulates the basis and procedure for export control of armaments, military equipment, nuclear and special non-nuclear materials, military products, dual-use goods and technologies (destinations), raw materials, materials, equipment, technologies, scientific and technical information and services related to their production and use in the interests of international and national security, and strengthening the non-proliferation of weapons of mass destruction.

The main objectives of export control are ensuring national security, strengthening the non-proliferation of weapons of mass destruction, promoting the formation of a stable and secure system of international relations, as well as strengthening international security and stability, and preventing the proliferation of weapons of mass destruction and their means of delivery.

Currently, in addition to the above state competencies in organizing activities to counteract the proliferation of weapons of mass destruction, financial intelligence units and the Financial Monitoring Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan play a special role. The activities of this organization in countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction acts as a structure assisting the law enforcement and special bodies of Kazakhstan in identifying FROMU, thereby providing evidence in accordance with the criminal procedure law.

In this regard, the most effective activities are carried out by law enforcement and special bodies of Kazakhstan to identify, suppress, disclose and investigate crimes related to financing the proliferation of weapons of mass destruction.

The criminal legislation of the Republic of Kazakhstan defines a specific norm (Article 162 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan), according to which punishment is imposed in the form of prolonged imprisonment for the production, acquisition or sale of prohibited chemical, biological, nuclear or other types of weapons of mass destruction. Also on this type of crime in Kazakhstan there is a judicial practice, which currently has 12 investigated criminal cases implemented in court [3].

However, the specified substantive law norm is capable of its direct function only by means of operational-investigative and intelligence activities.

Thus, the Republic of Kazakhstan, as a state that has undertaken the obligation to renounce nuclear weapons (even to the detriment of its own national interests), not only exercises control and supervision so that no state, an international organization, legal entities or individuals, through transit, did not carry out operations in its territory related to financing the proliferation of weapons of mass destruction, but also coordinates activities to counteract the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

The successful detection, suppression and disclosure of various types of crimes is largely determined not only by the definition of their forensic nature.

In this regard, criminal activities related to the financing of the proliferation of weapons of mass destruction deserve special attention and comprehensive consideration not only from the standpoint of international legal standards, but also national legislation.

Moreover, a special role in this area belongs to preventive measures to prevent the facts of the acquisition by terrorist organizations and persons involved in such organizations of not only weapons of mass destruction, but also their precursors.

The legislation of the Republic of Kazakhstan does not determine the financing of the proliferation of weapons of mass destruction, but considers it only within the framework of countering the legalization of the financing of terrorism, as the provision or collection of money and (or) other property, property rights or benefits of a property nature, as well as gift, barter, donations, charitable help, the provision of information and other types of services or the provision of financial services to an individual or group of persons, or to a legal entity, committed by a person who was obviously aware of the terrorist or extremist nature of their activities or that the property provided, information, financial and other services rendered will be used to carry out terrorist or extremist activities or providing a terrorist or extremist group, terrorist or extremist organization, illegal militarized formation.

The above definition is fully consistent with the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, adopted in 1999 and the standards of the Group for the Development of Financial Anti-Money Laundering Measures (FATF), as international standards in this field, taking into account the flexibility of criminalization goals in the national laws of different countries.

Materials and methods

The leading approach to the study of counteracting the financing of the proliferation of weapons of mass destruction lies in the systemic-activity approach and the method of legal analysis of existing national legislation in this area.

Results

When considering the financing of the proliferation of WMDs as a crime, two main aspects must be distinguished.

Firstly, the general criminal law aspect of terrorist financing.

Secondly, the risks of financing the proliferation of weapons of mass destruction and their use by terrorist organizations.

This defines the purpose of immediate and effective adoption of measures to counter this criminal act. This is due to the fact that WMD financing is a phenomenon that is developing quite quickly in terms of new financial transformations and the logical emergence of the latest financial developments, including means of payment (cryptocurrencies) and money and value transfer systems.

In our opinion, effective counteraction to WMD financing also lies in the recognition of the factor that various types of terrorist organizations have financial and information management systems (a kind of budget and intelligence) that they have formed, which allows not only to acquire, but also to produce WMD.

In accordance with this, there is a need for the development by law enforcement and other competent authorities of legislative measures of strategic measures to counteract the financing of WMD in Kazakhstan.

From the point of view of substantive norms of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, it is noted that the qualification of financing WMD of its precursors (for example, the use of precursors for the manufacture of artisanal weapons, the formation of an illegal paramilitary formation, etc.), as a criminal act, refers to any person who knowingly provides, or / and collects money, property, rights or benefits to him, including a barter, donation, charity, information, financial and other services, physical a person or a group of persons, or a legal entity. However, in the national legislation of Kazakhstan, the disposition of Article 162 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not indicate a sufficiently significant element for qualifying WMD financing, namely, various assets as controlled resources for obtaining economic and financial benefits. This disposition is due to the fact that the aspects of financing WMD, and various forms of its implementation, have acquired a fairly wide international scale, reimbursement of the costs of terrorist operations, also related to the conduct of hostilities in the Middle East and terrorist attacks in Europe, increased activity of manufacturing of chemical weapons and its use both for offensive purposes to destabilize the situation, and when using robotic systems, including unmanned ones).

It should be noted that the money provided, including in the form of donations and / or charitable assistance, as well as other property or services, are spent to a greater extent on the organizational, technical and educational direction of militants and terrorists, and the terrorist act itself, as the final stage, act as a consequence of the financing of terrorism using WMD, that is, it merges.

As indicated earlier, the next aspect is the risks of WMD financing, due to the timely and effective adoption of measures to counter the criminal offense under consideration. In the broadest sense, terrorism refers to all the diverse methods of combating the use of various forms of violence and intimidation, which are manifested in various types of criminal activity, including the use of biological and chemical weapons.

In the domestic and foreign literature, various classifications are given of the forms and types of manifestations of modern terrorism as a multifaceted phenomenon with a rather complex configuration, where not only the financial component in such criminal structures occupies a special place, but also the availability of handicraft chemical weapons and the possibility of acquiring and developing biological weapons at the expense of these funds.

Terrorist attacks can manifest themselves in the forms of biological, chemical and nuclear attacks, in the form of organizational-group and individual groups and units that currently have acquired certain structural changes due to technological advances in the financial sector (cryptocurrencies, prepaid cards, payment services via the Internet network etc.) In particular, such changes relate to the structure, size and spatial characteristics of the organizational and group composition of terrorists, which naturally affects the management of financial resources, as well as the movement and use of funds and other assets that can be used as payment for production, acquisition or transportation of weapons.

Discussions

A separate consideration is required by Article 162 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, where it is noted that a criminal offense is only the production, acquisition or sale of a chemical, biological, nuclear, or other type of weapon of mass destruction prohibited by an international treaty of the Republic of Kazakhstan, and clause 2 of Article 163 indicates that the use of WMD is a prohibited means of warfare.

At the same time, precursors for the manufacture of chemical weapons are not legally defined and have no prohibition, as well as biological agents and pathogens that pose a threat to biological and chemical attacks specifically for the civilian population of the country.

In addition, the concept of financing ROMU in national legislation is not defined, and is completely absent.

The above creates the conditions for the manifestation of biological and chemical terrorism, which, in fact, will be financed. Article 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan «Financing of Terrorism» determines that a person «is consciously aware of the terrorist or extremist nature of their activities, or that the property provided, information, financial and other services provided will be used to carry out terrorist or extremist activities or to provide terrorist or extremist group, terrorist or extremist organization, illegal paramilitary group» [1]

This provision clearly indicates the criminal purpose, namely, the crime should be terrorist or extremist in nature or should be used by an illegal paramilitary group, which, of course, may be part of a terrorist organization. The specified provision in Kazakhstani legislation has a certain drawback, namely, a significant narrowing of criminal acts, which come down only to terrorist or extremist purposes. In turn, Resolution 17

of UNSC Resolution 2253 adopted in 2015 establishes that FATF Recommendation 5 relates to the financing of terrorism for any purpose with an unlawful intention and awareness of its actions, which emphasizes a wider context of acts than in the national legislation of the Republic of Kazakhstan [2] In practical activities, namely regarding the qualification of a crime in the process of investigation and sentencing by a court, conditions and prerequisites are created for avoiding the criminal liability of the guilty person due to the fact that *ozitsiya* Art. 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan «Financing of Terrorism» does not define criminal activity in the broad sense, and is rather narrow in interpretation. In addition, art. 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and other international standards and sources of law, the term «awareness». In the context of Art. 258 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a person who is consciously aware of the terrorist or extremist nature of the activity, but despite this is engaged in the financing of terrorism, implies that such a person has an illegal intention or purpose. Moreover, this article, contrary to the standards of the FATF and the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, does not indicate such a significant qualification element as the illegality of intent. Although it is an illegal intention, the pursuit of a criminal goal involves the provision or collection of money, property, benefits and rights to it, donations, charitable assistance, and the provision of information and financial services.

In this regard, it is advisable to consider the purpose of the term «awareness» for a more accurate understanding of the alleged action. Awareness is a psychological phenomenon inherent in a person, and is defined as a subjective state, while in which a person understands, is aware of something in the surrounding reality. The term has different meanings from awareness of stimuli in the physical world, to awareness of one's internal «I» and its impact on human behavior [3] In relation to legal phenomena, the terrorist financing entity must fully understand the consequences of his actions, which is possible from a certain age, and understand and be aware of the consequences of his criminal actions. In accordance with Clause 2, Article 15 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, criminal liability for committing terrorist financing comes from the age of 14. In this regard, a rather problematic question arises regarding the 14-year-old age of a person as a subject of criminal liability under the current legislation of Kazakhstan for the financing of terrorism. It should be noted that the age of 14 years is quite complicated in biological, psychological and socio-legal senses. A feature of the considered age category is the factor that it is during this period that the moral and social attitudes of the person are laid. From a legal perspective, this age is characterized by a limitation in legal capacity, in accordance with paragraph 1 of article 17 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. «The ability of a citizen to acquire and exercise civil rights through his actions, create civil duties for himself and fulfill them (civil legal capacity) arises in full with coming of age, that is, after reaching the age of eighteen» [4] In our opinion, it is advisable to legislatively review the age of criminal responsibility for financing terrorism. This is due to age-related characteristics of minor subjects, for which it is quite difficult, psychologically, legally and intellectually, to realize the real consequences of their actions.

Conclusion

Thus, we tried using the available scientific methods to formulate the aspects of combating the financing of terrorism in the conditions of modern Kazakhstan, taking into account its legal system and current national legislation. This made it possible to determine the necessary operational and interim measures, which in turn form a system of combating the financing of terrorism in Kazakhstan, to determine the range of problematic issues in the field of protection of financial and natural resources and their control.

References

- 1 Резолюция СБ ООН 1540 (2015 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.un.org/ru/documents/decl_conv/
- 2 Резолюция СБ ООН 2253 (2015 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.un.org/ru/documents/decl_conv/
- 3 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с изм. и доп. по состоянию на 12.07. 2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: adilet.zan.kz

Л.К. Әренова

Мемлекет пен құқық қорғау органдарының жаппай қырып-жою қаруын қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы ақпаратты пайдалану мәселелері бойынша өзара іс-қимыл нысандары

Зерттеліп отырған мәселенің өзектілігі ұлттық заңдарды ескере отырып, жаппай қырып-жоятын қаруды бақылаудың ұлттық тұжырымдамасын, жаппай қырып-жоятын қаруды сату саласындағы қызметті бақылау тетіктерін, сондай-ақ террористік және діни экстремистік әрекеттерге қосылуға қарсы іс-қимыл шараларын әзірлеу қажеттілігімен байланысты. Қазіргі уақытта жаппай қырып-жою қаруын қаржыландыру Қазақстан Республикасының, сондай-ақ ЕАТ елдерінің ұлттық қауіпсіздігіне әлеуетті және нақты қауіп төндіреді. Бұл жақын шетелдердің көптеген елдерімен ортақ шекараларға, ортақ тарихи өткенге және мемлекеттердің тұрақсыздығына және жағымсыз факторлардың көрінуіне, сондай-ақ Таяу Шығыста да, халықаралық қоғамдастықтың басқа аймақтарында да осындай қаруды қолдана отырып, агрессивті соғыстарды жүргізуге байланысты. Мақаланың мақсаты: халықаралық ынтымақтастық шеңберіндегі жаппай қырып-жою қаруын қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жасайтын құзырлы органдардың ақпаратты пайдалануындағы өзара іс-қимылдың жолдарын, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастық аясында жаппай қырып-жою қаруын қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жасайтын құзыретті органдардың ақпаратпен алмасу және пайдалану жүйесін анықтау, құқықтық және басқа механизмдерді қарастыру ынтымақтастық, үйлестіру және бақылау қаруы оны жою (дайындау, иемдену, сақтау және жою, тасымалдау) ұлттық заңнама аясында. Зерттеу әдістері: Жаппай қырып-жоятын қаруды таратуды қаржыландыруға қарсы іс-әрекетті зерттеудің жетекші тәсілі жүйелік-іс-әрекеттік тәсілге және осы саладағы қолданыстағы ұлттық заңнаманы құқықтық талдау әдісіне негізделген. Зерттеу нәтижелері: жаппай қырып-жоятын қаруды бақылаудың ұлттық және халықаралық тетіктерін жаппай қырып-жоятын қаруды сату саласындағы қызметті бақылаудың ұлттық тұжырымдамасы ұсынылған және қарастырылған, ЖКҚ қаржыландырудың жаңа қауіптері және олардың Қазақстан Республикасындағы ең мәселелі сұрақтары анықталған, олардың тиімді шешілуін қамтамасыз ететін ұлттық құқықтық жүйені, сондай-ақ террористке қосылудың алдын алу шараларын ескеру, ру және діни экстремистік қызметі. Тәжірибелік маңыздылығы: қолданыстағы ұлттық заңнама негізінде АЖҚ-ға қатысты қылмыстарды тергеу әдістемесі және оны халықаралық терроризммен біріктіру анықталған, қарастырылып жатқан қылмыстық құқықбұзушылық түрінің криминалистикалық сипаттамаларының негізгі элементтері анықталған, жаппай қырып-жою қаруын анықтауға, олардың жіктелуіне және түрлеріне, зақымдайтын әсердің дәрежесі мен оларды қолданудың салдарының ауырлығына, жазалаудың мақсатына, сонымен қатар қазіргі Қазақстан үшін жаппай қырып-жою қаруын таратуды қаржыландырумен байланысты қауіптер мен осалдықтармен байланысты кейбір аспектілер анықталған.

Кілт сөздер: жаппай қырып-жою қаруын қаржыландыру, терроризмді қаржыландыруды анықтау және жолын кесу, биологиялық терроризм, химиялық шабуылдар, биологиялық шабуылдар, қоздырғыштар, терроризмді және ЖКҚ-ны қаржыландыруға қарсы тиімді іс-шаралар, терроризм мен ЖКҚ-ны қаржыландыру тәуекелі, аумақтық ұйымдар мен топтар, террористер, табиғи ресурстарды пайдалану, тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу.

Л.К. Аренова

Формы взаимодействия государственных и правоохранительных органов по использованию информации противодействия финансированию оружия массового уничтожения

Актуальность исследуемой проблемы обусловлена необходимостью разработки национальной концепции контроля за оружием массового уничтожения (ОМУ), с учетом национального законодательства, с целью разработки механизма контроля за деятельностью в сфере оборота оружия массового уничтожения, а также мер противодействия сращивания с террористической и религиозно-экстремистской деятельностью. В настоящее время финансирование оружия массового уничтожения создает потенциальную и реальную угрозу для национальной безопасности Республики Казахстан, а также стран ЕАГ. Это обусловлено общностью границ со многими странами ближнего зарубежья, общим историческим прошлым и проявлением крайне негативных факторов дестабилизации государств и ведением агрессивных войн, с применением такого оружия, как на Ближнем Востоке, так и на других территориях в международном сообществе. Цель статьи заключается в определении способов взаимодействия по использованию информации компетентными органами, осуществляющими противодействие финансированию оружия массового уничтожения в рамках международного сотрудничества, а также системы обмена и использования информации компетентными органами, осуществляющими противодействие финансированию оружия массового уничтожения в рамках международно-

го сотрудничества, рассмотрения правовых и иных механизмов сотрудничества, координации деятельности и контроля за оружием массового уничтожения (изготовлением, приобретением, хранением и утилизацией, транспортировкой) в рамках национального законодательства. Ведущим подходом к исследованию вопросов противодействия финансированию распространения оружия массового уничтожения являются системно-деятельностный подход и метод правового анализа действующего национального законодательства в рассматриваемой сфере. Автором представлены и рассмотрены национальная концепция по контролю за оружием массового уничтожения национального и международного механизма контроля за деятельностью в сфере оборота оружия массового уничтожения, санкционные меры по данному уголовному правонарушению, определены новые риски финансирования ОМУ и их наиболее проблемные вопросы на территории Республики Казахстан, с учетом национальной правовой системы, обеспечивающей их эффективное разрешение, а также меры профилактики сращивания с террористической и религиозно-экстремистской деятельностью. На основе действующего национального законодательства определена методика расследования преступлений, связанных с ОМУ, и его финансированием и сращиванием с международным терроризмом; выявлены основные элементы криминалистической характеристики рассматриваемого вида уголовных правонарушений; выявлены дискуссионные и требующие дополнительного законодательного урегулирования отдельные аспекты, связанные с определением оружия массового уничтожения, их классификацией и видами, степенями поражающего действия и тяжести последствий его применения, назначением наказания; а также угрозы и уязвимости, связанные с финансированием распространения оружия массового уничтожения для современного Казахстана.

Ключевые слова: финансирование оружия массового уничтожения, выявление и пресечение финансирования терроризма, биологического терроризма, химических атак, биологических атак, патогенов, эффективные меры по борьбе с финансированием терроризма и ОМУ, риски финансирования терроризма и ОМУ, террористические организации и группы, террористы, эксплуатация природных ресурсов, оплата товаров и услуг.

References

- 1 Rezoliutsiia SB OON 2253. (2015). [UNSC resolution 1540 (2015)]. *un/org/ru*. Retrieved from www.un/org/ru/documents/decl_conv/ [in Russian].
- 2 Rezoliutsiia SB OON 2253. (2015). [UNSC resolution 2253 (2015)]. *un/org/ru*. Retrieved from www.un/org/ru/documents/decl_conv/ [in Russian].
- 3 Uholovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iiulia 2014 hoda No. 226-V (2014) [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, No. 226-V]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz> [in Russian].

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

DOI 10.31489/2020L2/102-111

UDC 347.2/3

S. Murat¹, B.A. Aidarbekov², A.B. Kemelbay²

¹*Baltic International Academy, Latvia, Riga*

²*Kazakh National University named after S.D. Asfendiyarov, Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: ms147@mail.ru, batyrkhan.aidarbekov@mail.ru, E-mail: abylay.kemelbay@mail.ru)*

The problem of resolution of legal collisions and conflict in the context of property rights protection

The article discusses the problems of resolving legal collisions and conflicts in the context of protecting property rights. The authors of the article examined the problems of the conceptualization of legal disputes, conflict resolution as a legal science, the specificity of legal conflicts expressed in a whole system of essential features. It is concluded that legal conflict is a relatively independent category of legal conflictology and constitutes a contradictory unity of legal dispute and opposition of legislative acts. The distinction is drawn between a legal dispute and a legislative conflict. The correlation of the concept and essence of legal disputes and legal conflict taking into account the diversity of approaches to their content. Consideration of the system-forming features of legal conflictology as a legal science allowed researchers to identify its specifics. Legal conflictology emphasizes the importance of legal components in social contradictions and the possibility of using legal norms to control the course of conflict and its resolution. The article analyzes in detail the main civil law methods of protecting property rights. The authors of the article determined the actualization of the problem of applying the legal methods of protecting property rights and other property rights, analyzed the signs of property law, civil law methods of protecting property rights and other property rights, highlighted the specificity of the species characteristics of civil lawsuits.

Keywords: norm, law, collision, conflict, competition, concept, property right.

Introduction

The problems of protecting property rights at the present stage of development of civil law relations have a high degree of relevance, which is due to the significant role of property rights in a market economy. Methods of protecting property rights and other property rights have not received sufficient study in civil science, and law enforcement practice often encounters a number of unresolved issues. Studying the problems of legal disputes and conflicts in the context of modern research provides all the grounds for concluding that there is no unified approach to defining their concepts in legal doctrine. First of all, this is due to the ambiguity of the nature of this phenomenon, which has the name of Latin origin (literally: collision). In the legal literature, conflicts are presented in a diverse paradigm: from the collision of inappropriate standards to contradictions on the scale of various legal phenomena.

In the well-known encyclopedic dictionary, legal conflict is defined as «a clash of legal norms (laws or statutes) that occur when a judge has to decide a case concerning: persons who do not reside within the limits of local law, property located within these limits, acts or transactions, made or imprisoned in another district under the action of laws other than local ones. They are often found in states in which, in addition to common law, local laws are also in force» [1; 704]. Clearly expressed in private international law, the conflict issues until the 20th century in legal literature in relation to domestic law were delineated only in gen-

eral terms. As a rule, there were limitations in the study of this phenomenon: the fact of the existence of collisions was only ascertained, the reasons for their occurrence were named, and then the most typical methods of elimination. As for the Soviet period of a number of modern states, the absence of serious studies of the problem of legal conflicts is due to the proclamation of the infallibility of Soviet legislation — the idealization of the system existing at that time did not even allow the possibility of conflicts. Nevertheless, the problem of collision in law, first, the definition of the concept and essence of conflict, was part of the paradigm of scientific research. Among the proposed definitions, the most fully expressing the essence of this concept for its time can be called the defining conflict of legal norms as «the relationship between the norms, acting in the form of differences or contradictions in the regulation of one actual relationship» [2; 24]. The problem of determining the boundaries of a legal conflict has become the subject of consideration of M.T. Baimakhanov in the study of the legal superstructure in the functioning and development of law [3; 215, 216]. Subsequently, the concept of conflict expands from the inconsistency of norms to the contradictions between various legal phenomena, when the term «legal conflict» is used in relation to the contradictions between the legal system and the requirements of society, written law and other legal realities [4; 147].

The definition proposed by A. Tikhomirov is distinguished by specific aspects: a legal conflict is a contradiction between the existing legal order and the intentions and actions to change it, when there is a kind of comparison of this claim either with the current legal order or with the principles of law [5; 33]. The completeness of the content is characterized by the definition of a conflict of N.I. Matuzov, including contradictions that arise in the process of law enforcement and the exercise by competent entities (bodies and officials) of their powers [6; 25]. Summarizing the content of the definitions formulated in the doctrine, R.A. Goncharov in a special dissertation study proposed legal collisions to be defined as formal contradictions (differences) between two or more legal phenomena in the framework of objective law, due to objective and subjective factors of social development, in particular, between structural elements of legal norms, between normative legal acts and other sources of law existing in a given state, interpretative acts, as well as arising in the process of implementing the law, including law enforcement, between other elements of the national legal system and various legal systems of the world [7; 49].

Based on the foregoing, it is possible to single out the specifics of legal conflicts expressed in a whole system of essential features, which are: conditionality by objective and subjective factors that are their causes; deep determination by the processes of social development with their inherent contradictions; arise between two or more legal phenomena within the framework of objective law (a single legal phenomenon by itself cannot form a conflict); being one of the forms of manifestation of contradictions in the field of legal regulation, legal conflicts are formal in nature and are in the legal field; any legal conflict, in whatever form it may be (contradiction or difference), creates certain difficulties in the process of realization by subjects of their rights and obligations; may exist between hypotheses, dispositions, and sanctions of legal norms; between legal acts, on the one hand, and other sources of law existing in this state, on the other, for example, with a regulatory agreement (in the countries of the Romano-German right family), judicial precedent (in the states of the Anglo-Saxon family) or religious source (in Muslim countries) and other elements of the legal system (in particular, between acts of interpretation, etc.); manifest themselves in the field of law enforcement practice, including law enforcement, in particular, as a «conflict of competence»; objectively exist between the national legal system of one state and various legal systems of the world.

Materials and methods

In order to study the problems, scientific sources and reference books were studied and analyzed. When conducting a problem analysis, the following methods were applied: analysis and synthesis, induction and deduction, formalization, comparative analytical, scientific generalization, legal modeling, comparative legal, logical methods.

Results

In the modern doctrine, there are also discussions about both the identification and delimitation of the concepts of conflict of law, competition of law and conflict of law. The closest is the correlation of the concepts of «legal disputes» and «legal conflict». The literature substantiates the opinion that «a legal conflict is a relatively independent category of legal conflict resolution and is a contradictory unity of legal dispute and opposition of legislative and regulatory acts. Taken together, they characterize the intensification of exacerbation of legal contradictions, while not reaching the ultimate state, which is a legal conflict. The differences between a legal dispute and a legislative conflict are expressed in the fact that a verbal contest can be a mani-

festation of an exacerbation of a legal contradiction within the framework of a non-normative legal consciousness. In contrast, legislative conflict is an indicator of exacerbation of legal contradictions at the level of state-legal norm-awareness. Interacting with a legal dispute, legislative disputes act as peculiar determinants of legal conflicts, of which offenses are the most important side.

The knowledge contained in the categories of legal contradiction, dialectical legal contradiction, formal-logical contradiction of legal disputes, legal conflict, legislative conflict, determinants of a legal conflict, its functions, subordination and coordination dependencies of its components and other concepts of legal conflictology enriches the content of branch legal sciences. Jurisdictional cases considered by various law enforcement bodies are, first of all, conflicting cases between individuals and legal entities, acting as counter-entities to each other. Such a cognitive attitude by itself directs the law enforcer to the need for a deeper understanding of not only the contradiction between the requirements of legal norms and the individual consciousness of the bearer of a perfect antisocial act, but also the state of cash, real opposition of the relevant jurisdictional structures [8; 49]. As a rule, dictionaries succinctly reveal both the main meaning and content of the word «conflict» in Latin *conflictus*: «clash, serious disagreement, dispute» [9; 292]. Legal conflict — a legal dispute between interacting legal entities. A legal conflict can also be considered as a confrontation between subjects of law due to the exercise of their legal personality (subjective rights and legal duties, competencies). Legal conflicts arise in connection with the recognition, restoration or violation of subjective rights; contesting the scope or content of legal rights and obligations; a claimed claim to a right or exemption from a legal obligation; redistribution of legal rights and obligations in other cases. This is not always an unlawful confrontation between social and political forces. At the same time, a legal conflict may also be associated with deviations by the parties (side) of the conflict from the procedure established by law [10].

Researchers of the nature of legal conflict believe that «a legal conflict should be recognized as any conflict in which the dispute is somehow related to the legal relations of the parties (their legally significant actions or conditions) and, therefore, the subjects, either the motivation of their behavior or the object of the conflict, have legal signs, and the conflict entails legal consequences. In other words, we must recognize as legal, a conflict over property, even if the opponents were in legal relations with each other (for example, two companies claim to rent the same premises). Although there are no legal relations between firms so far, they will inevitably arise as soon as the subjects turn to a state body (court, arbitration) to resolve the conflict. If they don't apply, but decide the case «amicably», then registering the lease relations of one of the firms will still be a legal procedure» [11]. The correlation of the concept and essence of legal conflict and legal conflict, taking into account the variety of approaches to their content, leads to the following conclusion: based on the difference in the composition of the signs of conflict and conflict, it is possible to allow understanding of a legal conflict as a form of legal conflict provided that there is a wide understanding of the legal conflict itself, but its perception as contradictions between the rules of law objectively hinder its consideration as a form of legal conflict, since a legal conflict has a backbone such feature not inherent legal collision as subject composition. This approach is due to the nature of the contradiction laid down in the basis of these legal categories: a legal conflict is a contradiction between people (a contradiction that has a social nature), and a legal conflict is a contradiction between legal norms, a contradiction between regulatory legal acts, acts of application of law, interpretative acts (has a purely legal nature, without the subjective composition of the parties inherent in a legal conflict).

Discussion

Legal conflictology as a legal science. Conflicts based on contradictions in nature and society, the struggle between people and social groups, occupied the minds of philosophers for centuries, however, a holistic concept of conflict began to be developed only in the 20th century, the sociology of conflict developed as a relatively independent scientific direction in sociology in the second half of the 20th century thanks to the works of L. Coser (USA), R. Darendorf (Germany) and K. Boulding (USA). Legal conflictology as an independent scientific field began to be considered only in recent decades, significantly enriching the industry with knowledge about the nature, essence, dynamics of development of legal (legal) conflicts, as well as legal mechanisms for their prevention and resolution. Being in its infancy, legal conflictology is already recognized as a complex scientific field, closely related to related sciences: legal theory, sociology of law, political science, psychology. The specificity of legal conflict resolution is to study and generalize the nature of the conflict from the standpoint of law — to what extent legal institutions can influence the emergence, development and resolution of conflicts. Legal conflictology is also developing legal mechanisms to regulate and resolve these conflicts. First of all, it is important to determine which elements of the conflict are of a

legal nature and, accordingly, with the help of which legal institutions it is possible to consider and resolve the conflict that has arisen.

Modern reality reflects the conflictogenicity of the social environment, the reduction of which is more than relevant. That is why the study of the problems of legal conflict, the consideration of its features and the determination on this basis of ways to prevent and resolve it are important to reduce the level of conflict in the social environment. Since many social conflicts take place in the field of legal relations and can only be settled and resolved by legal means, procedures, the need for the development of legal conflict resolution as a complex, interdisciplinary, interdisciplinary scientific field of legal thought increases.

Legal conflictology, which studies legal relations, norms and institutions from the point of view of using them to prevent and resolve conflicts, is a «synthesis of conflictological problems with the provisions of legal science», as «many social conflicts occur in the field of legal relations, are generated by legal situations, and then resolved by legal means» [12; 9].

Given the high level of «social conflictogenicity», there is every reason for the formation and development of an independent area of legal science — legal conflictology, which is based on legal conflict. Expanding the specific boundaries of the conflict as a social phenomenon, it is appropriate to note that legal conflictology as a science, realizing its instrumental role, can and should include in the research paradigm not only conflicts in law itself and in the system of legal practice that are already being studied by legal science and resolved by current legislation, but also any social conflicts, with a view to their legal resolution.

Consideration of the system-forming features of legal conflictology as a legal science reveals its specificity. The object of research of legal conflictology is a legal conflict as a confrontation between legal entities with conflicting legal interests that has arisen in connection with the application, amendment, violation or interpretation of law. The structure of the conflict is represented, as a rule, by the mandatory elements: subjects, object, subjective side and objective side. Based on the definition of conflict, the subject of the conflict is the opposing side, all subjects of law, namely individuals (private) or legal entities recognized as such in the manner prescribed by the state, or the state itself, state formations. The object of the conflict is what the subject's opposition is aimed at — firstly, the potential object — public relations that fall under the legal regulation that the confrontation is aimed at, and secondly, the real object — values, resources, status, states, and also actions, the results of the action to which the confrontation is directed. The subjective side of the legal conflict as a socio-psychological mechanism, lies in the motivational process of the conflict, and can either fully have a legal nature, or partially have legal aspects. The motivational process in a conflict includes: the formation of a motive based on an actual need, interest, attitude; goal setting and decision-making on the commission of a conflict action. The objective side of the legal conflict is the opposite direction of legally significant (legitimate or unlawful) or legally neutral actions of the subjects of the confrontation, causing damage.

Legal conflictology emphasizes the importance of legal components in social contradictions and the possibility of using legal norms to control the course of conflict and its resolution. T.V. Khudoykina substantiates tools for managing and resolving legal conflicts, which should include various tools and techniques: «tools: localization of conflicts with the aim of early warning of their spread and growth; the transfer of conflict behavior of individuals and organizations from destructive to positive-functional form; institutionalization of conflicts through the creation of mediation and arbitration of state and public bodies, the development of legal standards for their activities; resolution of legal conflicts in their mixed and transitional forms by legal procedures (their legalization); regulation of legal conflicts per se using a variety of methods, including non-legal ones (through negotiation, mediation, informal arbitration). Methods: a methodology for analyzing a conflict, involving an analysis of the situation preceding the conflict and predetermining it, diagnostics of the conflict and its consequences; conflict resolution technology technique; the methodology of applying various methods of resolving legal conflicts» [13; 13].

The current state of legal conflictology as a legal science allows us to conclude that this science in the Republic of Kazakhstan, as in almost all states of the post-Soviet space, is at the formation stage, as well as that researchers of general and legal conflictology based on multidimensional studies to lay the foundation for a holistic scientific concept, the scientific theory of legal conflict. The relevance of cooperation and coordination of efforts of specialists of all scientific institutions involved in conflict resolution issues, including the organization of monitoring of social and legal tension is becoming acute.

Ways to resolve legal collisions and conflicts in the context of the protection of property rights. The expansion of the range of studies of collisions and conflict issues indicates the actualization of the issue of identifying and developing an effective mechanism for resolving existing legal conflicts in the legal system

in the current conditions of the development of statehood and movement to law. If the modern states of the so-called young democracy are at the stage of the formation of conflict law and legal conflictology, rejected for many decades by the totalitarian regime, then the foreign doctrine contains solid scientific achievements in this field and has moved forward. In the conflict law of European states, in order to avoid stereotypical, template-based approaches to overcoming a conflict problem, the escape clause formula is used, the essence of which is to give conflict solutions greater flexibility by substituting (eliminating, crowding out) one or more conflict norms to other, more relevant circumstances of the case, collision origin, their cumulation [14]. In this context, it is appropriate to give an example of transformations in the conflict of law aimed at giving its norms more flexibility: modernization of US legislation — Code of laws on the conflict of laws. Under the influence of harsh criticism of formalized conflict principles, enshrined in the first Code (1934), the second Code (1971), relying on the recommendations of doctrine and practice, gave priority to other, flexible ways to solve the conflict problem. Simeon Simeonides, a well-known American specialist in the field of conflict of law, commented on the situation: «It is time to admit that the revolution has gone too far in the perception of flexibility with the exception of any certainty, just as the traditional system has gone too far in the direction of certainty with the exception of any flexibility. Changes are necessary, and a new balance must be established between these two constantly competing requirements» [15; 422]. The most typical conflicts in the modern legal system arise due to underestimation and non-observance of the principle of constitutionality of legal acts, as a result of «eternal» contradictions between the law and by-laws, and also for the simple reason that contracts, agreements, as regulatory regulators are concluded contrary to the law.

The mechanism for resolving legal conflicts and conflicts includes a system of interacting legal means aimed at overcoming and eliminating conflicts of legal acts. The elimination of legal conflicts occurs in the process of law-making, in law enforcement practice, through the normative interpretation of law. Important elements of the mechanism for resolving legal conflicts and conflicts are: ways to resolve conflicts; ways to overcome conflicts; methods of overcoming disagreements between legal entities. Based on the research results, the following methods for resolving collisions can be distinguished: 1) interpretation; 2) adoption of a new act; 3) the abolition of the old; 4) making changes or clarifications to the existing ones; 5) judicial, administrative, arbitration; 6) systematization of legislation, harmonization of legal norms; 7) the negotiation process, the creation of conciliation commissions; 8) constitutional justice; 9) optimization of legal understanding, the relationship of theory and practice; 10) coordination of norms of acts of national legislation; 11) coordination of norms of national legislation with international law; 12) international procedures.

V.V. Denisenko considers it expedient to subdivide all legal means-instruments used in the process of resolving conflicts of legal acts into methods of overcoming and eliminating conflicts. All legal means of resolving conflicts of legal acts, enshrined in the domestic legal system, must be combined into the following groups: — ways to resolve conflicts of law enforcement; — ways to overcome conflicts in lawmaking; normative interpretation as a way to resolve conflicts [16; 13].

Bearing in mind the narrow and wide understanding of legal conflicts, in the narrow sense of the word legal conflict is considered as various kinds of contradictions between two or more legal norms (regulatory legal acts). In a broad sense, a legal conflict is a relationship between norms that arises regarding the regulation of one actual situation [17; 457].

Abstracting from the concept of legal conflict as a «clash» of legal acts and expanding the understanding of conflicts beyond the contradictions of prescriptions to social conflicts in law, the following methods are suitable for resolving legal collisions and conflicts: 1) systematic, orderly development of legislation; 2) a consistent course towards the implementation of the law; 3) negotiation process; 4) the use of conflict of laws norms; 5) consideration of legal disputes; 6) restoration of the former or creation of a new legal status.

Based on the foregoing, it seems possible to illustrate the problem of resolving legal collisions and conflicts in the context of protecting property rights. As a rule, subjects of property rights independently control the right to protect their civil rights. Of the above methods of resolving a legal conflict, the most common and approved consideration of disputes over property rights in court.

In modern research it is stated: a uniform understanding and application of legal norms is extremely important both for owners and for the development of the institution of property and society as a whole. This circumstance determines the need and validity of the study of problems of protecting property rights and other property rights, improving both the legislation in this area and law enforcement practice. Of great importance is the actualization of the problem of applying proprietary legal methods of protecting property rights and other property rights, analysis of the attributes of property law, civil legal methods of protecting property rights and other property rights, a specific characteristic of civil lawsuits, and highlighting their specificity.

The issue of applying civil-law methods of protecting property rights and other property rights is actively discussed in the legal literature as having important practical value for law enforcement practice. The protection of property rights through proprietary legal methods has been developed over a thousand and a half years, and has been tested in all states. The main problem is the correct understanding of the rule of law by officials of public authorities and administrations, as well as judges, and their application in accordance with the letter of the law when making a decision. Under the civil legal protection of property rights is understood the totality of funds provided for by civil law, applied in connection with offenses committed against these rights and aimed at restoring or protecting the property interests of their owners. Protection of property rights is regulated by the norms of almost all branches of law. Civil law norms occupy a special place in the system of legal norms on the protection of property rights and other property rights, which is primarily due to the very subject of civil law. Depending on the nature of violations of property rights and the content of the protection provided in civil law, various methods, means, legally ensuring the interests of the owner are used. The list of these funds is very diverse and depends on the nature of the violation of the right of ownership, on who and how exactly such a violation is committed. The expansion of judicial practice is updated due to the fact that citizens and legal entities are increasingly turning to the judicial authorities to protect their civil rights, and the number of lawsuits aimed at protecting property rights is increasing accordingly.

When choosing a method of protecting property rights, it is necessary to take into account its following legally significant features: targeted predetermination and sequence of application of legal remedies, reality, enshrined in law, the availability of sufficient means of proof, the possibility of a certain set of actions in order to restore the violated right. Under the methods of protecting civil rights, one should understand a certain set of means prescribed by law, with the help of which the suppression, prevention, elimination of violations of the law, its restoration and (or) compensation of losses caused by violation of the law can be achieved [18; 4]. As a rule, the nature of the legal conflict — violations — is differentiated depending on whether the person who violated the right of ownership consists of contractual, obligatory relations with the owner. Claims against the offender are ultimately aimed at protecting property as an economic category and have a different legal basis (violation of the subjective property right, non-performance or improper performance of obligations under the contract, causing harm, etc.). In the theory of civil law, there is a division of claims into: 1) property law (aimed directly at protecting property rights as an absolute subjective right, not related to any specific obligations and aiming either to restore ownership, use and distribution of the owner of his property, or remove obstacles or doubts in the exercise of these powers); 2) legally binding (their claim does not follow from the right of ownership as such, but is based on other legal institutions and subjective rights corresponding to these institutions); 3) not related either to property law or law of obligation, but arising from various civil law institutions; 4) aimed at protecting the interests of the owner upon termination of the right of ownership on the grounds provided for in the law [19; 442, 443].

Scriabin S.V. reasonably believes that it is possible, on the basis of the current civil law, to identify four main civil-law methods of protecting property rights and other property rights: 1) material and legal claims to protect property rights and other property rights; 2) binding legal claims for the protection of property rights and other property rights; 3) other methods of protecting property rights and other property rights; 4) claims against state bodies that violate the right of ownership and other property rights [20; 243]. The characteristics of proprietary legal protection methods are based on the following features: firstly, they are aimed directly at protecting property rights as an absolute subject of law; secondly, they are not associated with any specific obligations; thirdly, they are intended to restore the possession, use and disposal of the owner, the thing belonging to him, or to eliminate the obstacle or doubt in the exercise of these powers.

The specifics of proprietary legal protection methods is as follows: 1) the absence of a mandatory relationship between the owners of the right and violation of the law (the existence of a contract of relations of any kind precludes the possibility of using these methods); 2) the absolute nature of the protected rights, i.e. the presence of an indefinite number of entities obliged to refrain from violating property law; 3) the possibility of filing one of the proprietary lawsuits only by the owner of the property or the subject of other property rights.

Legal claims in judicial practice comprise the main part and are divided into 3 groups: a claim for recognition of ownership, a vindication (for recovering property by an owner from someone else's illegal possession) and negative (for elimination of violations not related to deprivation of ownership). Ownership right as a specific subjective right is protected only with the help of property claims, since they are aimed directly at protecting property rights as an absolute subjective right and are not associated with any specific obligations. We are talking about such protection methods that are designed to protect property rights to a property object that is

preserved in kind. In the event of its loss or impossibility of returning to the owner, it can only be a matter of compensating for the losses incurred, which already refers to the number of obligatory, rather than material, means of protection. Therefore, proprietary legal methods of protecting the property interests of authorized persons have only individually defined things as their object, but not other property [21].

Examples of legal remedies include claims for damages caused by non-performance or improper performance of a contract, compensation for damage under a tort obligation, return of property upon expiration of a lease, loan, storage, return of property under an obligation from unjust enrichment, etc. It is true that «property rights can be violated indirectly, as the consequences of violation of other, most often obligations, rights. For example, the person to whom the owner transferred his thing under the contract (tenant, custodian, carrier, etc.) refuses to return it to the owner or returns it with damage. Here we should talk about the application of legal methods of protecting property rights. They are specially designed for cases when the owner is bound by the obligee, most often by contractual relationship, and therefore they are usually applied to the faulty counterparty under the contract, taking into account the specific features of the relationship of the parties» [22; 612].

With respect to the same thing, depending on the status of the plaintiff and the defendant, both corporeal and legal liability methods of protection can be used in relation to the thing. In case of transfer of the thing that is the object of the lease into unlawful possession to a third party, the lessor will use proprietary methods of protecting property rights with respect to the illegal owner, and the obligatory ones with respect to the tenant. The antithesis of property and obligation rights is that in the field of property rights his own actions are crucial for satisfying the interests of the authorized person, while in the field of obligation rights, the interests of the authorized person are satisfied, first of all, as a result of the actions of the obligated person. It is logical that in both cases the exercise of subjective law, regardless of whether it relates to property or obligation, is legally ensured by the proper conduct of the obligated persons. But if this circumstance is obvious in the exercise of obligation rights, then in the field of property rights the behavior of obligated persons does not come to the fore, since they are obliged only to not prevent the authorized person from performing (or not committing) actions to exercise his right. In case of violation by one of the obligated persons of their duties, the need arises to protect property law [23; 153].

A group of civil legal remedies for property rights that are neither related to property law, nor obligation law, but arising from various civil law institutions include, for example, protection of property rights of an owner recognized as missing in the established manner or declared dead in the event of his appearance (Articles Art. 30, 32 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan), protection of the interests of the parties when the transaction is declared invalid (Article 157 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) and so on.

Civil legal means aimed at protecting the interests of the owner upon termination of the right of ownership on the grounds provided for in the law, which constitute a separate group, are called lawsuits against public authorities, that is, claims against government bodies. In accordance with Article 266 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, in the event of the adoption by the Republic of Kazakhstan of legislative acts terminating the right of ownership, losses incurred to the owner as a result of the adoption of these acts are fully compensated to the owner by the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

Thus, the protection of subjective property rights is an opportunity provided, within the limits of subjective powers, to independently or through the application of measures of state coercion to remove obstacles to the exercise of the powers of possession and use in the event of external obstacles. The peculiarity of the protection of property rights is that it is possible both in the presence of a fact of violation of the property right, and for preventive purposes in cases expressly provided by law or other legal acts. The protection of property rights from encroachments is carried out in various ways, which together constitute a set of special procedures of a jurisdictional and non-jurisdictional nature. Among the latter, self-defense of property rights occupies a special place, the application of which is allowed if there is a real, sudden threat to the property of the owner, impossibility of contacting the authorized bodies, proportionality of the owner's actions to the nature of the threat. In contrast to self-defense, operational measures, although they are implemented by the owner on their own, always rely on specific norms of the current legislation. Operational measures implemented by the owner or possessor of other property rights while protecting against encroachment are legal and factual actions carried out within the framework of the possibilities of lawful behavior fixed by law. Operational measures can be implemented not only by the titular owner, which allows third parties to participate in pro-

protecting private interests. Moreover, the list of operational measures, enshrined in law, can be arbitrarily expanded, including by agreement of the parties [24; 6, 7]. A careful study, objective assessment and analysis of the accumulated legal experience can help to avoid probable mistakes and shortcomings, and also serve the purpose of improving the effectiveness of existing means of protection of the powers of owners of property rights. An assessment of the role and importance of the institution of property protection allows us to draw conclusions about the quality of property legislation in historical retrospective. Historically, in Roman law, the plaintiff and defendant equally proved the grounds for the emergence of their rights. The current situation also requires the proof of each of the parties of their innocence, without resorting to the use of presumptions, because only in this way it is possible to establish the true nature of legal relations, and therefore, protect the interests of the owner and ensure the stability of civil turnover [25; 221].

Ownership and other property rights are fundamental to any subject of civil law. Only effective protection of these rights gives meaning in the broad sense of any social activity [26; 67]. Constructive judicial practice in protecting property rights is based on a set of conditions, which include: clear and consistent legislation; detailed legal positions of courts on the application of legislation on property rights and other property rights; unity of judicial practice in cases of protection of property rights and other property rights and its stability; a favorable legal environment for the adoption and, in particular, the enforcement of judicial acts; public opinion, condemning everyone who encroaches on other people's property, and depriving him of the opportunity to continue his activities.

References

- 1 Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. — Т. 15. — СПб.: ПОЛРАДИС, 1993. — 1245 с.
- 2 Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве / Н.А. Власенко. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. — 100 с.
- 3 Баймаханов М.Т. Противоречия в развитии правовой надстройки при социализме / М.Т. Баймаханов. — Алма-Ата: Наука Казахской ССР, 1972. — 286 с.
- 4 Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. — М.: Изд-во «БЕК», 1995. — 320 с.
- 5 Тихомиров Ю.А. Коллизионное право / Ю.А. Тихомиров. — М.: Изд. г-на Тихомирова, 2001. — 394 с.
- 6 Матузов Н.И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения / Н.И. Матузов // Правоведение. — № 5. — СПб.: Изд-во С. Петербург. ун-та, 2000. — С. 225–244.
- 7 Гончаров Р.А. Механизм разрешения юридических коллизий: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Р.А. Гончаров. — Тамбов, 2006. — 247 с.
- 8 Жеребин В.С. Проблемы правовой конфликтологии: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В.С. Жеребин. — Нижний Новгород, 2001. — 395 с.
- 9 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — 4-е изд., доп. — М.: ООО «А ТЕМП», 2006. — 944 с.
- 10 Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права / В.И. Червонюк. — М.: Колос С, 2003. — 544 с.
- 11 Юридическая конфликтология / под ред. В.Н. Кудрявцева. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. — 316 с.
- 12 Введение в общую теорию конфликтов: Юридическая конфликтология: моногр. — Ч. 1 / А.В. Дмитриев, С.В. Кудрявцев, В.Н. Кудрявцев; отв. ред.: В.Н. Кудрявцев. — М.: ИНИОН РАН, 1993. — 212 с.
- 13 Худойкина Т.В. Юридическая конфликтология в условиях государственно-правовых и общественных преобразований в России: постановка проблемы, теоретические и социологические аспекты / Т.В. Худойкина // Сиб. юрид. вестн. — 1998. — № 3. — С. 13–18.
- 14 Symeonides S.C. Private International Law at the End of the 20th Century: Progress or Regress? / S.C. Symeonides / XVth International Congress of Comparative Law. General Report. Bristol. — 30 July 1998. — Hague: Kluwer Law International, 2000. — 494 p.
- 15 Symeonides S.C. The American Choice-of-Law Revolution in the Courts: Today and Tomorrow / S.C. Symeonides // Recueil des Cours de l'Académie de droit international de la Haye. — Т. 298. Martinus Nijhoff Publishers, 2003. — 422 p.
- 16 Денисенко В.В. Коллизии правовых актов и механизм их разрешения. (Теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.017 / В.В. Денисенко. — СПб., 2004 — 177 с.
- 17 Матузов Н.И. Юридические коллизии и способы их разрешения: теория государства и права: [курс лекций] / под ред. П.И. Матузова, А.В. Малько. — М.: Юрист, 2001. — 776 с.
- 18 Быков А.С. Современные тенденции динамики развития содержания и защиты права собственности: дис. ...канд. юрид. наук / А.С. Быков. — Краснодар, 2009. — 177 с.
- 19 Гражданское право: учеб. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. — 2-е изд., перераб. и доп. — Ч. 1. — М.: Проспект, 1997. — 784 с.
- 20 Скрябин С.В. Вещное право: учеб. пос. / С.В. Скрябин. — Алматы: Науч.-изд. центр КООУ, 2009. — 292 с.
- 21 Защита права собственности, особенности и способы защиты [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.newregion.kz/>.

22 Гражданское право: учеб.: [В 2 т.]. — Т. 1. / Отв. ред. Е.А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во «БЕК», — 1998. — 812 с.

23 Попова Л.И., Костюк Я.А. Способы защиты сторон в корпоративном праве // Актуальные проблемы гражданского и предпринимательского права: сб. науч.-практ. ст. II Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых (г. Краснодар, 24 октября 2017 г.) / отв. ред. д.ю.н., проф. В.П. Камышанский, к.ю.н. Е.Ю. Руденко. — Краснодар: АНО «НИИ АПСР», 2017. — С. 153–156.

24 Хузмиева М.Б. Защита прав собственности и иных вещных прав от посягательств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.Б. Хузмиева. — Краснодар, 2009. — 26 с.

25 Царева Л.В. Коллизионное законодательство о юридических лицах: состояние и направления развития / Теоретико-прикладные проблемы реализации и защиты субъективных прав в контексте инновационного социально-экономического развития общества: тезисы докл. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. памяти Н.Г. Юркевича. (Минск, 20, 21 апреля 2018 г.). — Минск: БГУ, 2018. — С. 220–224.

26 Малько Е.А. Процедура медиации в аспекте развития правовой культуры общества // Перспективы становления и развития медиации в регионах: сб. материалов III Междунар. науч.-практ. конф. (7 декабря 2017 г.). — Саратов: Наука, 2018. — С. 67–70.

С. Мурат, Б.А. Айдарбеков, А.Б. Кемелбай

Меншік құқығын қорғау тұрғысында құқықтық қайшылықтар мен қақтығыстарды шешу мәселелері

Мақалада меншік құқығын қорғау аясындағы құқықтық қайшылықтар мен жанжалдарды шешу мәселелері талқыланды. Мақала авторлары құқықтық қақтығысты концептуалдандыру, қақтығыстарды құқықтық ғылым ретінде қарастыру мәселелерін, тұтас маңызды белгілер жүйесінде көрсетілген құқықтық қақтығыстардың ерекшелігін қарастырған. Құқықтық қақтығыс дегеніміз қақтығыстарды шешудің салыстырмалы түрде тәуелсіз категориясы болып табылады және заңдық-нормативтік актілерге қарама-қайшылықты құқықтық дау мен қарама-қайшылықты біртұтастық болып табылады деген тұжырым жасалған. Заң даулары мен заңнамалық қайшылықтар арасындағы айырмашылық шекаралары жүргізілген. Олардың мазмұнына көзқарастардың алуан түрлілігін ескере отырып, құқықтық қайшылық пен құқықтық қақтығыстың түсінігі мен мәнінің арақатынасы анықталған. Құқықтық қақтығыстың жүйелік құраушы ерекшеліктерін заң ғылымы ретінде қарастыру зерттеушілерге оның ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Құқықтық қақтығыс әлеуметтік қарама-қайшылықтардағы құқықтық құрамдас бөліктердің маңыздылығын және қақтығыстардың барысы мен оны шешуді бақылау үшін құқықтық нормаларды қолдану мүмкіндігін баса көрсетеді. Мақалада меншік құқығын қорғаудың негізгі азаматтық-құқықтық әдістері егжей-тегжейлі талданған. Мақала авторлары меншік құқығын және басқа да мүлктік құқықтарды қорғаудың құқықтық әдістерін қолдану мәселесінің өзектілігін анықтаған, меншік құқығының белгілерін, меншік құқығын және басқа да мүлктік құқықтарды қорғаудың азаматтық-құқықтық әдістерін талдаған, азаматтық-құқықтық талаптардың нақты сипаттамаларының ерекшелігіне тоқталған.

Кілт сөздер: норма, заң, қайшылық, қақтығыстар, бәсекелестік, түсінік, меншік құқығы.

С. Мурат, Б.А. Айдарбеков, А.Б. Кемелбай

Проблемы разрешения юридических коллизий и конфликтов в контексте защиты права собственности

В статье рассмотрены проблемы разрешения юридических коллизий и конфликтов в контексте защиты права собственности. Авторами статьи изучены проблемы концептуализации юридической коллизии, конфликтологии как юридической науки, обозначена специфика юридических коллизий, выражающаяся в целой системе сущностных признаков. Сделан вывод о том, что правовая коллизия есть относительно самостоятельная категория юридической конфликтологии и представляет собой противоречивое единство юридического спора и противостояния законодательно-нормативных актов. Проведены границы различия между юридическим спором и законодательной коллизией. Определено соотношение понятия и сущности юридической коллизии и юридического конфликта с учетом многообразия подходов к их содержанию. Рассмотрение системообразующих признаков юридической конфликтологии как правовой науки позволило исследователям выявить ее специфику. Юридическая конфликтология акцентуализирует значение правовых составляющих в социальных противоречиях и возможность использования юридических норм для управления течением конфликта и его разрешения. В статье детально проанализированы основные гражданско-правовые способы защиты права собственности. Авторы статьи определили актуализацию проблемы применения вещно-правовых способов защиты права собственности и иных вещных прав, осуществили анализ признаков вещного права,

гражданско-правовых способов защиты прав собственности и иных вещных прав, выделили специфику видовой характеристики гражданско-правовых исков.

Ключевые слова: норма, право, коллизия, конфликт, конкуренция, концепция, право собственности.

References

- 1 Brockhaus, F.A., & Efron, I.A. (1895). *Entsiklopedicheskii slovar [Encyclopedic Dictionary]*. Saint Petersburg: POLRADIS [in Russian].
- 2 Vlasenko, N.A. (1984). *Kollizionnye normy v sovetskom prave [Conflict norms in Soviet law]*. Irkutsk: Izdatelstvo Irkutskogo universiteta [in Russian].
- 3 Baimakhanov, M.T. (1972). *Protivorechiia v razvitii pravovoi nadstroiki pri sotsializme [Contradictions in the development of a legal superstructure under socialism]*. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 4 Alekseev, S.S. (1995). *Teoriia prava [Theory of Law]*. Moscow: Izdatelstvo «BEK» [in Russian].
- 5 Tikhomirov, Yu.A. (2001). *Kollizionnoe pravo [Conflict law]*. Moscow: Izd. h-na Tikhomirova [in Russian].
- 6 Matuzov, N.I. (2000). Kollizii v prave: prichiny, vidy i sposoby razresheniia [Conflicts in law: causes, types and methods of resolution]. *Yurisprudentsiia — Pravovedenie*, 5, 225–244. Saint Petersburg: Izdatelstvo Saint-Peterburhskogo universiteta [in Russian].
- 7 Goncharov, R.A. (2006). Mekhanizm razresheniia yuridicheskikh kollizii [The mechanism for resolving legal conflicts]. *Candidate's thesis*. Tambov [in Russian].
- 8 Zherebin, V.S. (2001). Problemy pravovoi konfliktologii [Problems of legal conflict resolution]. *Doctor's thesis*. Nizhnii Novgorod [in Russian].
- 9 Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (2006). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]*. Moscow: OOO «A TEMP» [in Russian].
- 10 Chervonyuk, V.I. (2003). *Elementarnye nachala obshchei teorii prava [Elementary principles of the general theory of law]*. Moscow: Koloss [in Russian].
- 11 Kudryavtsev, V.N. (1995). *Yuridicheskaiia konfliktologhiia [Legal conflictology]*. Moscow: Izdatelstvo IHiP RAN [in Russian].
- 12 Dmitriev, A.V., Kudryavtsev, S.V., & Kudryavtsev, V.N. (1993). *Vvedenie v obshchuiu teoriuu konfliktov: Yuridicheskaiia konfliktologhiia [Introduction to the general theory of conflict]*. Moscow: INION RAN [in Russian].
- 13 Khudovkina, T.V. (1998). Yuridicheskaiia konfliktologhiia v usloviakh gosudarstvenno-pravovykh i obshchestvennykh preobrazovaniy v Rossii: postanovka problemy, teoreticheskie i sotsiologicheskie aspekty [Legal conflictology in the conditions of state legal and social transformations in Russia: statement of the problem, theoretical and sociological aspects]. *Siberian Law Journal — Sibirskii iuridicheskii vestnik*, 3, 13–18 [in Russian].
- 14 Symeonides, S.C. (2000). Private International Law at the End of the 20th Century: Progress or Regress? XVth International Congress of Comparative Law. General Report. Bristol. 30 July 1998. Hague: Kluwer Law International [in English].
- 15 Symeonides, S.C. (2003). The American Choice-of-Law Revolution in the Courts: Today and Tomorrow. *Recueil des Cours de l'Académie de droit international de la Haye*. T. 298. Martinus Nijhoff Publishers.
- 16 Denisenko, V.V. (2004). Kollizii pravovykh aktov i mekhanizm ikh razresheniia. (Teoretiko-pravovoi aspekt) [Collisions of legal acts and the mechanism for their resolution (Theoretical and legal aspect)]. *Candidate's thesis*. Saint Petersburg [in Russian].
- 17 Matuzov, N.I. (2001). *Yuridicheskie kollizii i sposoby ikh razresheniia: teoriia gosudarstva i prava [Legal conflicts and methods of their resolution]*. P.I. Matuzov, A.V. Malko (Eds.). Moscow: Yurist [in Russian].
- 18 Bykov, A.S. (2009). Sovremennye tendentsii dinamiki razvitiia soderzhaniia i zashchity prava sobstvennosti [Current trends in the development of content and protection of property rights]. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
- 19 Sergeev, A.P., & Tolstoy, Yu.K. (1997). *Hrazhdanskoe pravo [Civil law]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 20 Scriabin, S.V. (2009). *Veshchnoe pravo [Property Law]*. Almaty: Nauchno-izdatelskii tsentr KOU [in Russian].
- 21 Zashchita prava sobstvennosti, osobennosti i sposoby zashchity [Protection, of property rights, features and methods of protection]. *newregion.kz*. Retrieved from <http://www.newregion.kz/> [in Russian].
- 22 Sukhanov, E.A. (1998). *Hrazhdanskoe pravo [Civil law]*. Moscow: Izdatelstvo «BEK» [in Russian].
- 23 Popova, L.I., & Kostyuk, Ya.A. (2017). Sposoby zashchity storon v korporativnom prave [Ways to protect the parties in corporate law]. Actual problems of civil and business law: *sbornik nauchno-prakticheskikh statei: II Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia molodykh uchenykh — Collection of scientific and practical articles of the II International scientific and practical conference of young scientists*. (p. 153–156). Krasnodar: ANO «NII APSP» [in Russian].
- 24 Khuzmиеva, M.B. (2009). Zashchita prav sobstvennosti i innykh veshchnykh prav ot posiahatelstv [Protection of property rights and other property rights from encroachment]. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
- 25 Tsareva, L.V. (2018). Kollizionnoe zakonodatelstvo o yuridicheskikh litsakh: sostoiianie i napravleniia razvitiia [Conflict legislation on legal entities: state and directions of development]. Theoretical and applied problems of the implementation and protection of subjective rights in the context of innovative socio-economic development of society: *mezizy dokladov: Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia, posviashchennaia pamiati N.G. Yurkevicha — Abstracts of the international scientific and practical conference dedicated to the memory of N.G. Yurkevich*. (p. 220–224). Minsk: BSU [in Russian].
- 26 Malko, E.A. (2018). Protседura mediatsii v aspekte razvitiia pravovoi kultury obshchestva [The mediation procedure in the aspect of the development of the legal culture of society]. Prospects for the formation and development of mediation in the regions: *sbornik materialov: III Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia — Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference* (p. 67–70). Saratov: Izdatelskii tsentr «Nauka» [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Aidarbekov, B.A.** — Master of arts, lecturer of the Department of Medical law of the Kazakh national medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan.
- Altynbasov, B.O.** — Candidate of Law juridical sciences, Associate Professor, doctoral of Faculty of Law and Social Sciences, the University of Bristol, Bristol, United Kingdom.
- Amandykova, S.K.** — Doctor of Law juridical sciences, Professor, Executive Director of the Astana International Science Complex, Dean of the Highest School of Law of the Astana International University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Amanzholova, B.A.** — Candidate of Law juridical sciences, Associate Professor, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Arenova, L.K.** — Candidate of Law juridical sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Assanova, A.A.** — Master of Law, teacher Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, Almaty, Kazakhstan.
- Baisalova G.T.** — Candidate of Law juridical sciences, Professor of the Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, Almaty, Kazakhstan.
- Beibitov, M.S.,** — Doctor of Law juridical sciences, Professor, Chief Expert of the Center for Military-Strategic Research Joint-Stock Company, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Bukaleroval, L.** — Doctor of Law juridical sciences, Professor, Head of Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of RUDN University, Moscow, Russia.
- Kalguzhinova, A.M.** — Master of Law juridical, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Karipbaev, Zh.** — Master of Law juridical, Doctoral PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Karybayev, S.K.** — Master of Law juridical, Doctoral PhD student, «M.S. Narikbayev KazGYU University» JSC, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kemelbay, A.B.** — Master of Law juridical sciences, assistant of the Department of Medical Law of the Kazakh National University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan.
- Korpebayev, Zh.** — Master of Law juridical, Doctoral PhD student, Eurasian National University named after L.N. Gumilev, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Murat, S.** — Master of Law juridical sciences, a doctoral student, doctoral program «Law Science» Baltic International Academy, Riga, Latvia.
- Mussin, K.S.** — Doctor PhD, Head of the Department of the theory and history of state and law, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Nabieva, E.A.** — Master of Law juridical, Researcher, Center for History Research Internal Affairs Bodies of the Scientific Research Institute of the Karaganda academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov.

-
- Serikbayeva, S.S.** — Master of Law juridical, Senior teacher, Department of the theory and history of state and law, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shakirova, A.B.** — Master of Law juridical, Senior teacher, Department of the theory and history of state and law, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Taitorina, B.A.** — Doctor of Law juridical sciences, Professor, Professor of the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan.
- Ualiyeva, Zh.B.** — Master of Law juridical, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhusupov, A. D.** — Doctor of Law juridical sciences, Professor, «M.S. Narikbayev KazGYuU University» JSC, Nur-Sultan, Kazakhstan.